

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

Козацкі часи

В

Народні Пісни

з замітками

В. БУДЗИНОВСКОГО.

Med. univ. DR. J. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 108

Львів.

З друкарні Народової (Манецких) Коперника ч. 9

Накладом В. Будзиновського.

891.7908

B85k

Наші історичні пісні народні звели перший раз до купи, критично розібрали і пояснили історики Антонович і Драгоманів в збірках: „Ист. пѣсни Малорусскаго Народа (1874 5) і „Політичні пісні Українського Народа (1883 5)“. Сі збірки обіймають пісні від дружинного і княжого періоду нашої історії аж до знесеня Гетьманщини і зруйнованя Нової Січи. В збірках подані варянти пісень так, як їх записано від співаків. Текстів пісень зіпсованих ріжними перекрученнями, примішками частин других пісень і т. п., наші історики не справляють, лише поясняють в замітках. Се наукові студії, що подають і поясняють сирий материял, попсований співаками, котрі в части забули первісний текст, або й подію, про котру співають. Такі виданя мало надають ся на лектуру для звичайних консументів літератури, котрі з прочитаного не роблять габілітаційної праці. Я старав ся зладити таку збірку історичних пісень народних, щоби читач не потребував доперва сам справляти (на підставі дописаних заміток критичних) в текстї історичних і інших річевих похибок, та щоби не потребував при читаню сам в памяти відтворювати цілої пісні з фрагментів і дуже добре доповняючих себе варянтів.

Редагуючи отсю збірку, я поступав так:
1) материял взяв я з готових вже критичних збі-

рок згаданих істориків, а доповнив його пізнішими записками оголошуваними від 1882 р. в „Київській Старині“ ; 2) пісні, очевидно зложені з двох пісень, я розбивав на дві пісні і на відворот, стягав окремо записані часті одної пісні ; 3) після заміток перших критичних впорядчиків сих пісень скорегував я імена героїв і назви місцевостей, перекручені пізнішими співаками ; 4) в піснях, котрі перейшли через московські уста, скорегував я деякі разячі московіцизми. Інших поправок в текстї я не робив ніяких.

Від сирого материялу, який доси друковано, пісні сеї збірки ріжнять ся найбільше розмірами і більшою повнотою змісту, бо я стягав варянти пісни в одну пісню. При сій роботї поступав я так : 1) до найповнішого змістом і найліпшого формою варянту я втягав з прочих варянтів уступи, котрі доповняли его зміст ; 2) уступи основного варянту заступав я уступами з прочих варянтів, як вони були вірнійші історично, або ліпші формою. Жерел, звідки взята кожда пісня, або при піснях стягнених з варянтів, звідки взятий кождий уступ пісни, не цитую, бо се звичайним читачам цілком непотрібне. „Ученим“ се еще менше потрібне, бо учені, або кандидати на учених самі знають, звідки я що взяв (Антонович, Драгоманів і 288 місячників Київської Старини.)

Причиною скупости історичних пояснень є в и к л ю ч н о обставина, що я не міг дозволити собі на більше виданє.

В. Б.

Зміст

Борба з Татарами і Турками, замітки	1
1—3. Татарський напад I. II. III.	9
4—5. Татарський попас. I. II.	10
6. Полон Коваленка	11
7. Полон Волинянки	12
8. Полон двох сестер	12
9. Полон трьох попадянок	13
10—11. Полонені Подолянки I. 14 II.	15
12. Плач невольників	15
13. На турецькій каторзі	17
14. Буря нищить турецький корабель	20
15. Викуп з полону	20
16. Викуп козака з неволі	21
17—18. Бранка I. 22, II.	24
19. Дівчина будить козака	25
20. Іван Коновченко	26
21. Іван Богуславець	36
22. Стріча козацького судна з турецьким	39
23—24. Турки під Почаєвом I. 40. II. 140	
25. Умираючий козак і кінь	41
26. Козаки беруть Варну, (з заміткою)	41
27. Самійло Кішка (замітки 58)	44
28. Козак Супрун і сестра козачка	61
29. Смерть козака Овраменка	63
30. Похід на Крим	64
31. Козак вибирає ся в похід	65
32. Поворот з походу	65
33. Козак Голота	66
34. Побовище	69
35. Пожар в степу	69
36. Оборона	69
37. Татарка наймичка	70
38. Буря нищить козацьку флоту	70
39—40. Козак продає коня I. і II.	71
41. Козак і кінь	72

VI,

42.	Здобутє Азова (з замітками)	63
43.	Похід Свирчовского (замітки 75)	76
44—45	Жінка Богданка (замітки 77) I. 78, II.	79
46—47.	Смерть Безрідного I, 80 II.	85
48.	Брат купує сестру	85
49.	Козак-дівчина	86
50.	Смерть трех братів у Самарі	87
51.	Іван Сірко (замітки 90.)	94
52.	Вдова Сірчиха	95
53.	Атаман Матяш	98
54.	Маруся Богуславка (замітки 100)	101
55.	Ліпший Турок, ніж польська неволя	104
56.	Брат продає сестру Туркам	104
57.	Отець продає доньку Туркам	108
58.	Теща в полоні у зятя	110
59.	Олексій Попович	112
60.	Розмова Дніпра з Дунаєм	118
61.	Турки убивають бранку	119
62.	Ліпша смерть ніж Турок	120
63—64.	Смерть Байди (замітки 121) I. 122. II	124
65.	Буря ратує невольницю	125
66—68.	Азівски брати	126
	„ Варянти (замітки 136) II. і III.	137
69.	Смерть козака Бандуриста	142
	Борба козацтва з Польщию, замітки	140
70.	Смерть Лебедина	151
71.	У Волощину!	151
72.	На Запороже!	152
73.	На Україну!	152
74.	Ви мені не пани!	153
75.	Чута	154
76.	Горе жити на чужині.	154
77.	Дума Запорожця	155
78.	Хмельницький і Барабаш замітки 157)	158
	Польско-жидівський гнет і повстанє замітки	165
79—80	„ „ (дума) I. 171, II.	175
81	Жовті Води	180
82.	Під Корсунем	181
83.	Полон польських гетьманів	185
84.	Горе Потоцкої	186
85—86	Перші побіди I. і II.	187
87.	Очищена Україна	188
88.	Побоввище	188
89.	Мордованє панів	189
90.	Перебийніс	190

VII.

91.	Смерть Перебийноса	191
92.	Облога Збаража	194
93.	Смерть Нечая	194
94.	Іван Богун (замітки 201)	202
95.	Похід в Молдавщину (замітки 202)	203
96.	Під Берестечком (замітки 207)	209
97.	Ой ріку Стиру! (замітка 215)	210
	Мир з Польщию і нове повстанє, замітки	216
98.	” ” ” Дума	217
	Татарско-Польска дружба замітки	220
99.	Під Жванцем	221
100.	За чужі гріхи	223
101.	Про переяславській угоді (з заміткою)	223
102.	Смерть козака	224
103.	Смерть Хмельницького (з заміткою)	225
104.	Брюховецький і Сірко (замітки 230)	231
	Мазепа, Петрик і Палій, замітки	232
105.	Смерть Вечірченка	237
106.	Семен Палій	238
	Нищенє України, замітки	243
107.	Бранка	247
108.	Рекрут	248
109.	Вдовин син	249
110.	Козаки в Гусарах	249
111.	В панській службі I 250, II. 251, III.	252
112.	Смерть в Московщині	252
113.	Робота на лінії	254
114.	Гусари на лінії	255
115.	Канальна робота	255
116.	На границі трех держав (замітки 260)	259
117.	Мені нема переміни!	260
	Вовнні походи, замітки	261
	118. Чумаки в кримскім поході	263
119—120.	Під Перекопом I 264, II.	265
121—122.	Похід в Молдавщину I 265, II.	266
123.	Під Хотинном	267
124.	Під Кістріном	267
125.	Чумаки за Десною	269
126.	Кара за дезерцію (замітки 271)	270
127.	Москалі на Україні	271
128—129.	В прибалтійскім краю, замітка і I. 271, II.	272
130.	Фелікс Потоцький	273
131.	Капніст, з замітками	273
132.	Панські розбої	274
133.	Козак і лях	274

VIII.

134.	Дівчина прашає козака	275
135.	Татаре йдуть!	276
136.	Чумак	276
137.	Смерть в Кримі	277
138.	Смерть Янчука	278
139.	Смерть Морозенка	279
140.	Смерть Гнатка (замітка 280) По полтавськiм бою, замітки	281 281
141.	Царські обіцянки	283
142.	Союз з Шведами	284
143.	Цар не вірить Україні	284
144.	Тепер гірше жити	284
145.	В чужій службі	285
146.	Запорожець Швачка	285
147.	Не багато погуляли Знищенє Запорожа, замітки	287 289
148—150.	Зруйнованє Січи I 299, II. 300, III. 301	301
151—152.	По полтавськiм бою I. 301, II.	303
153.	Затяжники	305
154.	Межованє Запорожа	306
155.	Орлик	306
156.	Над Синохою	307
157.	Поворот на Запороже	308
158—159.	Зруйнованє нової Січи I. 308, II.	312
160—161.	Січова Старшина I. 312, II.	313
162.	В дорозі до Турка	313
163.	Запорожці у султана	314
164.	Ой дали нам землю	315
165.	Під Ізмаїлом	315
166—167.	На Кубань! I і II.	316
168.	До Грицька Нечоси	317
169—170.	Не підемо на Кубань! I. і II.	318
171—177.	Запороже під Москалем I. 318, II. 319, III. 320, IV і V 321, VI і VII	320, 322
178—181.	Житє в Туреччині I, II і III 323, IV.	324
182—183.	Брат на брата! I і II.	324
184.	Ой бреши Москалю!	325
185.	Не вернемо на Русь	325
186.	Зруйнованє Задунайської Січи	325
187—188.	Братя не в купі I і II.	326
189.	Занапастила військо	327

БОРБА З ТАТАРАМИ І ТУРКАМИ.

Страшні набіги Татарів, котрі від другої половини XV-го століття майже рік у рік десяткували наше населенє, руйнували економічно край, нищили плоди нашої культурної праці, підтинали розвій наших соціяльних і державних інституцій і знищили нашу силу політичну, а наслідок довели до того, що наші землі дістали ся в руки наших сусідів, маємо завдячити політиці Москви і Польщі. Вони зробили нашого союзника — кримську орду клятим нашим ворогом. Се їх заслуга, що почавши від Менглі герая кримські хани нищили Русь без перерви, що напади на рускі землі стали ся дідичною програмою ханів, як головне услівє життя їх народу.

Перше знаомство з Татарамн зробила Русь в 1223 році. По обох сторонах долинного Дніпра, там де пізнійше по уступленю Татарів на Крим витворила ся независима держава руска — запорожска република, кочували тоді орди Половців, перемішані з рештками тих руских племен, що перед приходом Печенігів, були панамн чорномор-

ских степів. На Половців натиснули в 1222 році сполучені в Золоту Орду орди азійських народів, котрих у нас названо Татарами. Половці хотіли здержати сей похід Золотої Орди і раз вже побиті, прикликали на поміч руских князів. Сполучених Половців і Русинів розбили Татари на прах. Стано ся се над рікою Калкою в 1223 році. Татари пімстилися за сю поміч, яку рускі князі дали против них Половцям, бо хоч по битві над Калкою щезли на якийсь час, то в 1239 році, по знищеню московских земель, ударили на Русь, зруйнували її за кількома наворотами і підбили під свою власть. Рускі князі і безкняжі громади признали над собою зверхність ханів Золотої Орди, що усадовила ся над Волгою і платили їм данину. У внутрішні справи руских земель Татари впрочім не мішали ся, о скілько не втягали їх до сих справ самі Русини. Що до селянства, то Татари навіть опікували ся ним, бо цілю татарської політики на Руси було ослаблене значеня князів.

По сих перших нападах татарских, котрі віддали Русь під власть Золотої Орди, Руска земля — о скілько платила наложену данину — була вільна від Татарів. Лише на чорноморских степах, де в часі першої появи Золотої Орди сиділи Половці, розложила ся часть татарської орди. Чорноморські Татари відразу звернули свою увагу на Крим, засіяний богатими італійськими кольоніями купецкими, котрі еще в часі першого і другого нападу в рр. 1223 і 1239 дістали ся під гатарську зверхність. Поволи Татари посувають ся щораз дальше і щораз численнійше

на полудне, осідають в степах Крима і на північнім его згірю.

Сі наддніпрянські, а відтак кримські Татари були зразу тільки відділами війська Золотої Орди, розставленими на окраїнах татарських володінь. Над ними стояли офіцири (беки, беї, еміри), зависимі від хана Золотої Орди, що сиділи над Волгою. В другій половині XIII. столітя від р. 1266 зачинає упадати сила ханів Золотої Орди, а з тим і єдність всеї орди. Зв'язь чорноморських Татарів з Золотою Ордою рве ся; дотеперішні відділи сеї орди стають самостійними і зачинають витворювати власний осередок в Кримі, на котрий що раз більше стягають ся Татари з наддніпрянських степів.

Перші напади татарські на Русь були виключно ділом Золотої Орди. Кримська Орда, особливо від коли стала рвати свої звязи з Золотою Ордою, на Русь не нападала. Противно, вона була нашим союзником в борбі проти спільного ворога: Золотої Орди. Борбу з увільнене Русь з під власти Золотої Орди розпочали литовські князі, коли зачали збирати рускі землі в литовско-руську державу. Литовско-руський князь Ольгерд розгромив Татарів на Синій Воді в 1363 році і пригорнув до своєї держави Київщину і Поділе. Кримський емір Мамай був тоді, так само як і Литва, в напружених відносинах до Москви. Се довело до союзу між Ольгердом а Мамаєм. Підпираючи Мамає, Ольгерд вже в 70-их роках XIV столітя уложив угоду між Русію а Кримскою ордою. Сей союз став еще сильнійший, коли Кримська Орда опанувала цілий

1*

Крим, відірвала ся цілком від Золотої Орди і утворила самостійну державу кримську.

В другій чвертині XV столітя вже цілий Крим був в руках начальника кримської орди Хаджі-герая, котрого зробив ханом литовско-рукий князь Витовт. Хаджі-герави повело ся зробити початок окремішности Крима під панованєм своєї династії. Остаточно уґрунтовано державну окремішність Крима в середних десяти літах XV-го столітя. Наслідком того була вічна борба Кримців з Золотою Ордою, що довело до тісного союзу Кримської Орди з литовско-рускою державою.

Хаджі-герай був приятелем литовско-руского князя Витовта і на кожде его жадање прислав ему свої війська. Сей хан татарський не лиш здержував напади своїх орд на рускі землі, але в додатку параліжував Золоту Орду, через що вона не могла нищити Руси так, як би хотіла. Хаджі-герай вирік ся навіть прав тарарської орди на рускі землі (здобуті Золотою Ордою), зрезигнував з земель, котрі відтак покрила козацка організація, що витворила демократично-війскову републіку: Запороже.

Союз між Русію а Кримом розбив ся доперва за Менґлі-герая, котрий обняв ханство в 1467 р., а прогнаний зразу, укріпив ся на ханстві при помочи Туреччини. За се ханство він став в 1479 р. васалем Туреччини.

Приязнь між Русію а Кримцями розбила ся в слідуєчий спосіб: Між кримскими ханами а ханами Золотої Орди була скажена ненависть. Кримскі хани муіли стати прия-

телем кожного ворога Золотої Орди, а зне-
навидіти кожного приятеля сеї Орди. Казимир великий князь Литви, а відтак король польський заприятнив ся з ханом Золотої Орди Ахметом і намовив его до нападу на Москву. Московський князь звернув ся о поміч до хана Кримців, Менглі-герая і підмовив его, щоби ударив на Литву, як тільки Золота Орда ударить на Москву. Як лиш Ахмет рушив на Москву, Менглі-герай зпав на Поділе, щоби Казимир не мав відваги іти на поміч Золотій Орді. Від сеї пори Кримска Орда лупить без перерви і немилосерно рускі землі, а то тим більше, що Казимир дальше удержував зносини з Золотою Ордою і вічно драгував тим Кримску Орду. Москва, котрій вічно грозив сей союз Казимира з Золотою Ордою, вічно підбунтовувала Кримців до нападів на землі Литви і Польщи, навіть тогди, коли з сими державами вже помирила ся. В вересни 1482 р. Менглі-герай здобув і злупив Київ і післав московському князеви Іванови золоту чашу і таріль з Софійської катедри. Іван дякував Менглі-гераяви за сей похід і бунтував его до дальших нападів. В рр. 1485—7 Кримці пустотять Поділе. В р. 1489 руйнують Київ і через цілу осінь і зиму пустошать Київщину. В зимі 1490 р. нищать Волинь, і повторяють се на другий рік.

Сю політику підбурюваня Кримскої Орди против нас Москва веде дальше. Польський король Казимир і его наслідник Ольбрахт дальше драгують Кримців своїм союзом з Золотою Ордою. Наслідком одного і другого було се, що наш союзник став найлютішим ворогом нашим, бив нас і нищив на-

ші землі за гріхи московських князів і польських королів.

* * *

Щоби зрозуміти ці безперервні дрібніші напади і більші походи Татарів на Русь, як також напади нашого козацтва на Крим і інші землі зверхника Татарів, царгородського султана, треба передовсім знати, що в сих часах не було різниці між війною між двома народами, а рабунком. Народ воював тоді з народом, не як нині, на се, щоби підбити під свою власть і прилучити до власної держави кусень чужої землі, лише включно для добичі. Чим маєтнійший був який народ, тим більше грозили ему напади бідного некультурного сусіда. Воєнний похід робив ся для добичі, або щоби за рабунок заплатити рабунком і знищенем рабівника. Війна була тоді „промислом“ так добрим і честним, як шевство, або торговля.

Кримські Татари були народом, для котрого такі чисто рабункові походи в чужі землі були справою життя. Земля в прирівнанню до численности орди була за бідна, а в додатку Татари не любили мучити ся хліборобством. Вони мусіли помагати собі „промислом“ воєнним, то є рабованем других народів. Москва і Польща розірвала татарско-руський союз, напустила Татарів на рускі землі, Русь була найблизшим їх сусідом, обезсиленим Половцями, внутрішніми замішаннями, нападами Золотої Орди, тож не диво, що Кримська Орда зробила собі з Руси шпихлёр, до котрого зголошувала ся все, коли тільки на Кримі зачав ся „передпоєк“, або в за-

галі, коли до сего була добра нагода. Дрібніші ватаги робили тогди майже безперерви експедиції на власну руку в околиці положені найблизше татарських кочовищ, т. є. в землі Запорожців, щоби захопити в степу табун коней, пограбувати пару осель, взяти в полон пару осіб. Через те ціла історія Запорожа є безперервною борбою населеня Запорожа з Татарами. Більше знищене робили походи великих орд, котрі запускали ся глубше в наші землі, заганяли ся далеко на північ і на захід.

В сих походах Татари забирали все, що могли донести їх коні, а знищивши все, чого не могли забрати, старали ся як найскорше утечи перед погонею. Головною ціллю їх воєнних походів, значить, головним предметом їх рабунку був ясир. Татари старали ся забрати з собою як найбільше людей, головно молодих, сильних і здорових мужчин, молодих, здорових а гарних дівчат. Вони тому так полювали на людей, бо торговля людьми давала їм величезні зиски. Передовсім вони числили на се, що родина викупить невільника. Невикуплених вони продавали. На Кримі був найбільший торг невільниками. Місто Кафа заосмотрювало пів світа бісурменського, особливо їх гареми в дівчата. Мужчин продавано до тяжкої роботи, особливо властителям турецьких галер, де невільників приковувано на ціле жите до весел. Невільниками Татари платили також свій податок турецькому султанови.

Як Татари напали на наше село, то злупивши і знищивши его, брали з собою кого лиш могли взяти, а решту вирізували, не

щадячи ні старців ні дітей. Коли вже саме знищенє, яке робили татарські напади, були для нас страшними катастрофами, то тим страшнішими були вони сим ясиром. Спалене село мож було відбудувати, а знищену працю відробити. Не так легко мож було переболіти розлуку з забраною Татарами дитиною, любкою, милим. Вони там гнили в вязниці, або ішли на торг, щоби солодко жило ся бісурменьському богачеві, щоби сковані і катовані звівром-наставником, о голоді і холоді до смерти гарувати в турецкій каторзі.

Як все своє горе, так і сі, стягнені на наші землі Польщию і Москвою напади татарські разом з всіми їх наслідками, народ наш виспівав у піснї. Хоч спізнали ся збирачі тих пісень, сеї съпіваної історії нашої і до наших часів не дійшла навіть тисячна часть сих живих документів історичних, то все таки навіть сі піснї, котрі повело ся уратувати, малюють се страшне горе, се нещастє, яке переслїдувало кілька поколїнь нашого народу так живо, так ярко, що читаючи їх, тобі здає ся, мов би все те діяло ся нині, перед твоїми очима. Народна пісня малює нам напади Татарів, знищенє осель, різню, долю бранців, заходи, щоби їх відбити або викупити, муки невольників на чужині в кайданах і на ґалерах, щасливі і нещасливі утечі з неволі і відплату нашого козацтва, котре руководячи ся засадою „око за око, зуб за зуб“, відповідало нападами на татарські і турецкі землі, рабунком і різнею.

Татарский напад.

I.

Зажурилась Україна, що нігде прожити :
Гей вигоптала орда кіньми маленькії діти,
Ой маленьких вигоптала, великих забрала,
Назад руки постягала, під хана погнала.

II.

За річкою огні горять,
Там Татари полон ділять.
Село наше запалили,
І богатство розграбили,
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть :
Коло шиї аркан веть ся,
А по ногах ланцух беть ся. —
А я бідний з діточками,
Піду лісом стежечками.

III.

Не світи їм місяченьку,
Ні тепер, ні коли,
Тільки-ж тому миленькому,
Як іде до дому...

А вже-ж місяць за горами,
А Татаре в поли,
Не сьвіти їм місяченьку,
Ні тепер, ні коли...

Татарский попас.

I.

Ой у полі береза стояла,
На березі зузуля кувала
Питала ся зузуля берези:
— „Чом береза біла не зелена?“
— Як я маю зеленою бути?
Підомною стояли Татари,
Шабельками гиля обтинали,
Ясенькїї огні розкладали,
Копитами землю грасували,
З під коріня води добували,
Вороного коня напували.

II.

Чом ти гаю чорний стоїш,
Чом гаю не зеленїєш?
— Як я маю зеленїти?...
Була зима сутужная,
Ішло військо великое,
Підомною ночувало,
Корінечко подоптало
І гілечко постинало:
Корінечко копитками,
А гілечко шабельками.

Полон Коваленка.

Із-за гори буйний вітер віє,
Там Коваленко пшеницю сіє...
Із-за другої дробен-дощик мочить,
Там Коваленко пшеницю волочить.
Сіє, посіває, до Господа стиха промовляє :
„Роди, Боже, пшеницю як лаву,
Мені на пожиток, а людям на славу“.
Ой, в неділеньку, рано, пораненько,
Тай ізбирає женців Коваленко
Та збирає женців, та все виборнії,
Хлопці, дівчата, та молодії
Та подавав серпи їм золотії;
Ой повів женців долом долиною,
До тої пшениці, до озимої;
„Ой жніте женці, розжинайте ся,
На чорну хмару озирайте ся.
Я піду до дому та поснідаю,
Жінку, діточок, та одвідаю;
В неділю раненько пообідаю,
Як рано буде, той вас відвідаю“.
Пішов Коваленко битими шляхами,
Зострівсь Коваленко та з Татарами.
Ох і жнуть женці, розжинають ся,
На чорную хмару озирають ся.
Ой то-ж не хмара, то-ж орда іде
А Коваленко та передок веде.
Зв'язали руки да сирпцею,
А залили очі да живицею.
Його білі руки тай ізв'язали
Його ніженьки тай іскували.
„Ой, повій вітре, тай від півночі,
На білеє лице, на карії очі!
Ой нехайже я та подивлю ся
На свої женці на молодії,

А на ті серпи тай на золотії.
Десь мене Господь та покарав,
Що я в неділю женців позбирав;
Ой десь же мене та Господь побив,
Що рано в неділю я горілку пив;
Ой десь мене Господь Бог не простив,
Що я у неділю серпи позубив“.

Полон Волинянки.*)

Із за гори, гори, з темнього лісу
Татари ідуть, Волиночку везуть.
У Волиночки коса з золотого волоса, —
Щірий бір осьвітила,
Зелену діброву і битву дорогу.
А за нею біжить у погоню
Батенько її.
Кивнула — махнула білою рукою:
„Верни ся батеньку, верни ся рідненький!
Вжеж мене не однімеш,
І сам старенький загинеш;
Занесеш голову на чужую сторону,
Занесеш очиці на турецькі границі!“

Полон двох сестер.

Чому кури не пієте,
Чому люде не чуєте?
Турки село звоювали,
Громадами людей гнали.
Межи ними дві сестриці,

*) Дівчини з Волині.

Повели їх по жерниці.
А жерниця ніжки коле,
Чорну кровцю проливає;
Чорний ворон залітає,
Тую кровцю попиває.
„Проси, сестро, Турка-мужа,
Нехай косу русу утне,
Най до мамки мої пішле:
Най ся мамка не фрасує,
Най нам віна не готує!
Бо ми віно утратили
Під явором зелененьким
За Турчином молоденьким.

Полон трех попадянок.

Коли Турки воювали
Білу челядь*) забирали;
І в нашої попадоньки
Взяли вони три дівоньки.
Одну взяли попри коні,
Попри коні на ремені;
Другу взяли попри возі,
Попри возі на мотузі;
Третю взяли в чорні мажі...
Що ю взяли попри коні,
Попри коні на ремені,
Тота плаче: „Ой Боже мій!
Косо моя жовтенькая!
Не мати тя розчісує,
Візник бичем розтріпує!“
Що ю взяли попри возі,

*) Жіноцтво, дівчата.

Попри возі на мотузї,
Тота кричить:
„Ой Боже мій! ніжки мої!
Ніжки мої біленькіі!
Не мати вас умиває,
Пісок пальці розідає,
Кровця пуки залпває!“
Що ю взяли в чорні мажі*),
Тота плаче, тота кричить:
„Ой Боже мій! очка мої!
Очка мої чорненькіі!
Тільки краю проходили,
А білий сьвіт не виділи!“

Полонені Подолянки.

I.

О сеї ночі стучало, гриміло,
Я думала, що брат з войська їде
А то їхали Татаре-Буяре...
Везли з собою три Подоляночки.
Три Подоляночки, всі три сестрички.
Ой старшую везли в червонім убранї,
А середню везли в зеленім жупанї,
А найменшу везли голеньку, нагеньку.
Ой найстаршій треба чипок вишити,
А середній треба віночок увити,
А найменшу треба на Дунай пустити...
Нехай пливе до вітця до матоньки
До своєї родиноньки.

*) Великий чумацкый віз.

II.

Не дві хмароньки з між гір виступають,
Ой рано-рано з між гір виступають.
Там Татарове Подол воювали
Ой рано-рано...
Вивоювали три Подоляночки.
Старшая плаче по волах, по коровах,
Середня плаче своїй гіркої долі,
Меншая плаче до батька до матоньки.
Ой старшій дайте воли і корови,
Середню дайте молодим охвицирам,
Меншу пустіте з тихою водою,
Ой рано-рано з тихою водою.

Плач невольників.

Не ясний сокіл квилить-проквляє,
Як син до батька — до матери з тяжкої
[неволі
В городи християнські поклон посилає,
Сокола ясненького рідним братом називає:
„Соколе ясний,
„Брате мій рідний!
„Ти високо літаєш, ти далеко буваєш...
„Чому у мого батька — у матери ніколи
[в гостях не буваєш?
„Полинь ти, соколе ясний,
„Брате мій рідний,
„У городи християнські,
„Сядь — пади
„У мого батька й матери перед воротьми,
„Жалібненько проквили,
„Об мойй пригоді козацкій припомяни.

„Ще моему батьку й матері більшого жалю
„Нехай батько й маюся [завдай.
„Мою пригоду козацкую знають,
„Статки, маєтки збувають, — скарби
[збирають,
„Головоньку козацкую з тяжкої неволі ви-
[зволяють!
„Бо як стане Чорне море согравати,
„То не знати-ме отець, либонь мати
„У котрій каторзі шукати:
„Чи у пристани козловській*),
„Чи у городі Цариграді на базарі.
„Будуть ушкали,**) Турки-яничари набігати,
„За Червоне море у Орабськую землю про-
[давати,
„Будуть за нас срібло, — злото не лічачи,
„Сукна дорогі поставами, не мірячи, за нас
[брати.

То брат-товариш тое зачуває,
До брата — товариша промовляє!
„Товаришу брате, мій рідний!
„Та не треба нам в городи християнські по-
[клону посилати,
„Свому батьку й матці більшого жалю зав-
[давати.
„Бо хоть наш батько й мати будуть добре
[дбати,
„Грунти, великі маєтки збувати,
„Скарби збирати, —
„Та не знати-муть, де в якій тяжкій неволи
[турецкій синів своїх шукати:

*) Город на Криму, головний торг не-
вільниками.

***) Розбишаки.

„Що сюди ніхто не заходжає,
„І люд хрещений не заїжджає,
„Тільки соколи ясенські літають,
На темниці сідають,
„Жалібненько квілять-проквіляють.
„Нас всіх бідних невольників у тяжкій не-
[воли турецькій
„Добрим здо́ овлєм навіщають“.
Тоді дала ся бідному невольнику
Тяжкая неволя добре знати:
Кайдани руки-ноги поз'їдали,
Сирая сириця до жовтої кости
Тіло козацкеє проїдала.
То біднії невольники на кров, на тіло погля-
[дали,
Об вірі християнській гадали,
Землю турецьку, віру бісурменьську прокли-
[нали:
„Ти земле турецькая, віро бісурмень-
[ская!
„Ти розлуку християнська!
„Уже бо ти розлучила не одного за сім літ
[війною,
Мужа з женою, брата з сестрою,
„Діток маленьких з отцем і маткою!
„Визволь, Боже, бідного невольника
„На сьвяторуский берег,
„На край веселий,
„Між нарід хрещений.

На турецькій каторзі.

Ой на чорному морю,
На білому каменю,

Много там війська понажено
У три ряди бідних безщасних невольників
[посаджено.

По два та по три до купи посковано
По двоє кайдаців на ноги покладено,
Сирою сирицею назад руки повязано.
У сьвяту неділю не сизі орли заклекотали,
Як то бідні невольники у тяжкій неволи
[заплакали,

У гору руки підіймали, кайданами забря-
[жчали,
Господа милосердного прохали та благали :
„Господи милосердний ! Создай з неба ясне
[сонце-мати.

„Нехай будуть кайдани коло ніг ослабати,
Спрая сириця коло ніг ослабати.
„Хай ми будем, бідні, безщасні невольники
„У чужій землі хоч мале число полегкости
[собі мати

„Подай нам, Господи, з неба дрібен дощик,
„А з низу буйний вітер !

„Хочай би чи не встала на Чорному морю
[бистрая хвиля ;
„Хочай би чи не повиривала якорів з ту-
[рецької каторги !

„Давнож ся нам турецька-бісурменська ка-
[торга надоїла :

„Кайдани-залізо ноги повривало,
„Біле тіло козацьке коло жовтої кости по-
[шмугляло !“

Баша турецький, бісурменський,
Недовірок християнський,
По ринку він походжає,
Він сам добре тебе зачуває,
На слуги свої, на Турки-яничари зо зла гукає:
„Кажу я вам, Турки-яничари, добре ви дбайте !

„І з ряду до ряду захожайте,
„По три пучки тернини і червоної таволги*)
[набпайте,
„Бідного невольника по тричі в однім мі-
[сци загинайте!“
То ті слуги, Турки-яничари, добре дбали,
Із ряду до ряду захожали,
По три пучки тернини і червоної таволги
[у руки набирали,
По тричі в однім місци бідного невольника
[затинали,
Тіло біле козацке молодецке коло жовтої
[кости оббивали,
Кров християнську неповинно проливали.
Стали бідні невольники на собі кров хри-
[стиянську добачати,
Стали землю турецьку, віру бісурменську
[клясти-проклинати:
„Ти земле турецька, віро бісурменська,
„Ти розлуку християнська!
„Не одного ти розлучила мужа з женою,
„Брата з сестрою,
„Діток маленьких з отцем і маткою!
„Хто у тобі срібло-злото заробляє,
„В чужі землі несе, пе-гуляє;
„У турецькій землі одрадою собі немає.“
Визволь, Господи, всіх бідних невольників
З тяжкої неволі турецької,
З каторги бісурменської
На тихі води,
На ясні зорі,
У край веселий,
Між мир хрещений.

*) лоза.

На сьвяторуский берег,
У горди християнські!
Даруй, Боже милости вашій,
І всьому війску запороскому,
На многая літа!

Буря нищить турецкий корабель..

Ой зза гори хмарка виступає...
З тої хмарки дощик накрапає,
Та синього моря доповняє.
А синє море розіграло,
Турецкий корабель розірвало;
Вийшло війска сорок тисяч
О сорок на сорок, ще й чотири....

Викуп з полону.

Верх Бескида калинова,
Стоїть ми там корчма нова,
А в тій корчмі Турчин пє,
Перед ним дівча поклін бє:
„Турчин, Турчин, Турчинойку,
„Не губ мене молодойку...
Іде тато, одмін несе,
Одмін несе, возом везе,
Не дасть мені загинути“.
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакало...
Верх Бескида, калинова
Стоїть ми там корчма нова...
А в тій корчмі Турчин пє,
Перед ним дівча поклін бє:

— „Турчин, Турчин, Турчинойку,
Не губ мене молодойку;
Їде мамця відмінити,
Не дасть вна мні загинути“.
Одмінойки та й не стало,
Дівча гірко заплакало.
Верх Бескида калинова
Стоїть ми там корчма нова...
А в тій корчмі Турчин це,
Перед ним дівча поклін бє:
Турчин, Турчиц, Турчинойку,
Не губ мене молодойку;
Їде милий одмін несе,
Одмін несе, возом везе“.
Милий прийшов, тай відійшов,
Ліпший мплий, як брат рідний.

Викуп Козака з неволі.

Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише
До батенька листи пише:
„Най ся тато я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Щоби за тя сину дати?
„Вісім волів я з ярмами,
Ще до того я з плугами“.
— Ой маю я сину дати,
Волиш сину загибати“.
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він, тяжко дише,
До матінки листи пише:

„Най ся ненька я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Щоби за тя сину дати?
„Вісім коров я з теляти“.
— Ой маю я тільки дати,
Волиш сину погибати“.
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він тяжко дише,
До сестрички листи пише“.
„Най ся сестра я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Що би за тя брате дати?
Сорок овець я з ягнятем.
— Ой маю тільки дати,
Волиш брате загибати“.
Ой що в полі за димове?
Сидить козак у неволі.
Ой сидить він тяжко дише,
До милої листи пише:
„Най ся мила я змилує,
Най мя відси викупує“.
— Що би за тя милий дати?
„Сімсот качок тай від хати“.
— Ой волю я, мій миленький,
Весь маєток відогнати,
Ніж ти маєш загибати.

Б р а н к а.

I.

„Гонять мамо на сторожу,
Під Чорний ліс на могилу.
Видить ми ся, моя мамко,
Що, відав, я там загину!“

— Відперайся мій синоньку,
Що тя болить головонька,
Що коника тай не маєш. —
Коня дали, осідлали,
На сторожу виправляли.
Їду мшлю, їду другу,
Їду пічку, одну другу —
Мій коничок ослабає,
Сон головку похиляє.

Ой припнув я кониченька
До дубонька зеленого,
Сам приклонив головоньку
На маленьку годиноньку.

Ой заснув я, моя мамко!
Ой прибігли татароньки,
Аркан втяли, кона взяли,
Дівці бранці дарували.
Ой встаю я ранесенько,
Нема-ж мого ворон коня!
Ой вийду я на могилу,

Подивлюся на долину:
Їдуть Ляхи на три шляхи
А Козаки на чотири,
Щоб їм коні припочили.
А Татари кіньми грають,
Мого коника ведуть.
На нім сидить дівка бранка,
Дівка бранка Маріянка.

Русу косу розчесала,
До батенька лист писала.
Дрібне листе пописує,
Там у воду пометує:
Плинь-же, плинь же дрібне листе,
До мого тата в гості.
Най ся тато не турбує,
Най ми посаг не готує;

Ой вже-ж бо я посаг мала
Під явором зелененьким,
Та й з Турчином молоденьким;
Із Турчином, Арабином
Тай з невіром Татариним.

II.

Та йшов козак дорогою,
Дорогою широкою.
Не сам іде, коня веде...
Коня веде за поводи.
Припняв коня до прикорня,
До аркана шовкового,
Сам ляг спати біля нього:
Сіделечко в головочки,
Стременечко у бочечки.
Чи спав, не спав-прокинув ся..
Нема коня у прикорні,
Ні прикорня дубового,
Ні аркана шовкового.
Пійшов козак тиняючи,
Свого коня шукаючи.
Вийшов козак на могилу,
Тай заглянув у долину...
А в долині корчма стоїть
Коло корчми огонь горить,
Коло огня Турок сидить.
Сидить Турок, люльку курить,
Коло нього дівка сидить.
Дівка бранка косу чеше:
„Косо ж моя русявая!
За кого-ж ти заручена?
За Турчина заручена,

За Татара засватана ;
За козака рушник дала —
За Татара заміж пішла.

Дівчинна будить Козака.

Ой матусю, ти не гай мене,
В далеку дорогу виряжай мене.
Тепер нічка та темненькая,
Козаку дорога та недалекая.
Ой їхав козак та дорогою,
Пустив голосочок та дібровою,
Пустив голосочок та зеленою.
Ой щось мені та дримаєть ся,
І кінь підомною спотикаєть ся.
Ой пуцу коня на степ, на долину,
А сам ляжу на час, на годину.
Ой сплю годину, та сплю і другу,
А вже повертає та на третю.
Ой добрая та годиночка,
Десь узяла ся та дівчиночка,
Ой вирвала вона та травиченьку,
Вдарила козака та по личеньку,
Вдарила козака та по білому.
„Ой встань козаче, годі тобі спати,
Бо вже твого коня в степу не видати.
Татари ідуть і коня ведуть,
Тобі молодому з пліч голову зітнуть.
Татари ішли і табун гнали,
Й твого коничка у табун заняли.
Ой хоч коня займуть, то другий буде...
Тебе зарубають, мені жаль буде ;
Бо й по вік такого уже не буде“.

Іван Коновченко.

На славій Україні, в городі Корсуні,
Жив корсунський полковник Филон;
То він по городах листи засилав,
Сотників і полковників і козаків рядових,
В охотне військо викли ав.
— „Ой ви сотники і полковники і козаки
[рядовії;
Винники, броварники, п'яниці та костерники!
„Котрому не хочеть ся по винницях горі-
[лок курити,
Котрому не хочеть ся по броварях пиво ва-
[рити,
Котрому не хочеть ся в кости іграти,
Дурно гуляти — ідіте зі мною,
Корсунським полковником,
В охотне військо гуляти, під город Тягиню¹⁾
Котрий охотник піде зо мною
На Черкеню-долину гуляти,
Слави рицарскої заживати,
За віру християнську в одній стані стати!
Чи не дасть нам Бог якої добичі собі мати?²⁾
То теє словами промовляє,
У п'ятницю до города Черкас поспішає,
В суботу рано пораненько
Цвітную короков крещату виставляє.
То вже крикне, покрикне
На сотники на полковники,
На отамани, на осаули,
На козаки молодії
І на слуги войсковії :

¹⁾ Ті, що в кости грають.

²⁾ Турецке місто Бендер.

Що ви сотники і полковники,
Отамани і осаули!
Ідїть за мною, корсуньским полковником
В охотне войско гуляти,
На Черкеню-долину, під город Тягню,
За віру християнську в одній станї стати,
Будем рицарскої слави доставати,
Будем ми сапьянові боти топтати!
То всі сотники і полковники замовчали.
Тільки у городі Черкасі там жила вдова,
Жена Коновчиха, по мужу Грициха.
То вона собі мала сина єдиначка,
Йвася Коновченка-удовиченка.
Вона єго з малих літ годувала,
У найми не пускала,
На чужі руки, на потураня не давала,
Та до доброго розуму доводила,
Та все милосерного Творця молила:
„Господи Боже милій і всі сьвятій!
Поможіть мені Йвася сина годувати,
До доброго розуму доводити,
Щоб було де при старости літ
Віку дожити, головоньку приклонити“.
Як ста: Івась Коновченко-удовиченко
До доброго розуму доходить,
Стали козаки, старі пани молодці
У город у Черкас находити.
Стали охотне військо викликати.
То він ті листи у вічі забачає,
До свої матусі рідненької,
Вдови старенької словами промовляє:
„Ой вдово, старенькая жоно,
Ти мати моя рідненька!
Благослови ти мене мати
З корсуньским полковником, паном Филоном,
На Черкеню-долину піти погуляти,

Слави рицарскої заживати,
За віру християнську в одній стані стати,
Чи не дасть нам Господь милосерний
Якої добичі собі мати!“
То промовить удова словами,
Й обиллеть ся гіркими слезами:
„Ой Івасю, сину єдинчику!
Чи у тебе нічого іспити, або ізїсти,
Чи у тебе нівчому хорошенько ходити,
Чи тебе мірская старшина не почитає,
Чи тебе козацкая громада зневажає?
Не благословлю я тобі, сину,
На Черкеню-долину гуляти,
А благословлю тобі, сину, чотири коні во-
[ронії
І загороди одлучати, та іти у поле хліба
[пахати ;
Козаків на хліб, на сіль взивати,
То будуть тебе люде добре знати,
Будуть тебе чтити поважати“.
Та обізветь ся Івась словами
І обиллеть ся гірко слезами:
„Ой мамо, удово, черкаская жено!
Хоч і буду я на полі хліба-солі пахати,
Козаків на хліб, на сіль зазивати,
Будуть мене козаки домарем,
Гречкосієм прозивати...
Не хочеть ся мені за плугом ходити,
Та спини ломати,
На воли козацким гласом гукати.
Сапаних чобіт по борознам викривляти,
Китаєвих жупанів пилом напиляти!
Ей, схотїлось мені, мати, в Черкеню-долину
З корсуньским полковником піти погуляти,
Та схотїлось мені, мати,
Весь козацкий звичай узнати.

Займи-ж ти чотири воли чабаниї,
До жида до города Крилова по жени,
І добрий з ним торг учини...
Та пятьдесятъ червїнців доложи,
Та мені одного коня купи,
Котрого козацька душа полюбила“.
То промовить удова словами,
І обіллеть ся гірко слезами :
„Бодай ти сину Івасю сего не діждав,
Щоб я вітцівску худобу збувала
Та тобі коня купувала!“
У неділю дуже рано удова,
Черкаская жена думала-гадала
Та до Божого дому на моленіє одходила,
І козацку-молодецку зброю схоронила.
Івась Коновченко від сна уставає, по стінах
[глядає,
Нігде козацкої зброї не забачає.
Тільки у запічку батьківська пищаль сіяє.
То він козацкий звичай знає,
Семпядну пищаль за плечі закладає,
До корсунського полеовника сімсот верст
[махає,
Його на Черкені-долині на спочивках заставає.
То він до палати прихожає,
Шапку складає, громким голосом окликає.
То корсунський полковник його голос зачу-
[ває,
Від сна уставає, за білу руку його бере хватає,
Словами промовляє, здоровлям поздоровляє :
„Ей здоров Івасю, прекрасний рицарю!
Чи то по своїй волі зайшов,
Чи тебе добрий кінь заніс?
Чи ти здоровлям змагаєш?
Чи в себе молодецкого доброго коня маєш?“
— „Я, каже, доброго коня не маю,

А на молодецке, на добре здоровля змагаю ;
Благослови, корсунський полковнику,
Пане Филоне слави рицарскої заживати,
І за віру християнську в одній стані стати
І по Черкені-долині безпечно погуляти!⁴
Як стали Турки і Татари по Черкені-долині
[гуляти,
То Івась Коновченко не дуже безпечно пі-
[ший гуляв :
Сімсот душ рубав, а сімсот живцем на аркан
[забрав,
Та до корсунського полковника
На примету представляв.
А єго мати рідненька, вдова старенька
З Божого дому, з моленія прихожає,
А вже сина Івася і дома не має.
То вона тоді до землі припадає,
Та гірко плаче та ридає,
Дрібними слезами проливає,
У гору руки знімає,
Бога милосерного благає :
„Бодай тебе сину три недолі не побили :
Перша недоля щоб тебе не побила —
Щоб ружина не стріляла,
Другая недоля щоб тебе не побила —
Щоб тебе шабля булатная не рубала,
Третяя недоля щоб тебе не побила —
Щоб отцеві і матерні слези
Ні в якій потребі не споткали“.
Тоді удова, черкаская жена
Коновчиха добре думала-гадала :
Чотири воли чабаних займала,
Та в город Крилов до жида відогнала,
Добрий торг учинила,
І пятьдесят червінців доложила
Та молодецького доброго коня купила

І рядовими козаками до війська одсилає :
І низький поклін єму передаває :
„Ой Івасю єдинчику, Коновченку,
Бодай тебе, сину, шабля не рубала,
І бистра куля щоби оппала!“
Тоді Івась Коновченко на коня сїдає,
До корсунського полковника словами про-
[мовляє :
„Ей корсунський полковнику, пане Филоне!
Я-ж думав, що мене мати клене-проклинає,
Аж вона мені хороший гостинець передаває.
От тепер, корсунський полковнику,
Благослови на Черкені-долині безпечно по-
[гуляти !

Памяти козацкої заживати
І знамена турецького доставати“.
А корсунський полковник теє зачуває,
До Івася-єдинчика словами промовляє :
„Не благословлю я тобі Коновченку
На Черкені-долині безпечно гуляти,
А благословлю я тобі на червоній китайці
[сидіти.

Ще й ти дитя молодеє, нігде не бувало,
Та козацкого звичаю ще не розізнало,
Козацкої крові не видало.
Як ти кров християнськую узриш,
То ти сам зликаєш.
А єсть козаки, старі пани молодці,
Нехай вони на долині-Черкені гуляють“.
То Івась Коновченко теє зачуває,
До корсунського полковника слова промовляє:
„Ей, корсунський полковнику, пане Филоне,
Поймай ти утя старое й малое,
Та пусти ти на Чорне море...
Чи не подливе те малое, так якби старое?“
Корсунський полковник отвічає :

„Коли ти міг мені загадку такую загадати
Благословлю тебе на доброго коня сідати,
З Кримцями та Ногайцями на поле погуляти“.

Коповченко на коня сідає,
Від козаків благословеніє приймає,
Між Кримці і Ногайці вбігає...
66 Кримців та Ногайців з коней збиває,

З пліч голови знімає,
14 рцарей турецьких на аркан хватає,
Живем до козацького намету пригоняє.

Козацький полковник, пан Филон

То зобачає і промовляє,

Коновченка братом називає:

„Іване Коновченку, брате мій сердешний!
Коли міг ти рицарської слави дістати,
Благословлю тебе в моім наметі спочивати“

А Іван Коновченко тоє зачуває,

І велику радість має,

Що корсунський полковник братом его на-
[зиває.

То він словами промовляє:

Корсунський полковнику, пане Филоне!

Благослови мені оковитого зеленого вина

[уживати,

Та тоді піду на Черкеню-долину безпечно

[гуляти“

Та промовив корсунський полковник словами

Не благословлю тобі, Івасю,

Оковитої водки вживати..

Бо оковитая водка тебе зрадить,

І з хрещеного світа тебе збавить“.

То він на теє не дбав,

Та оковитої водки кубок наливав.

Так налив, так налив,

Аж козацьке молодецьке серце звеселив.

Тогди на коня сідає, городом проїзжає,

Старого й малого дорогою зневажає
І по Черкені-долині безпечно гуляє.
І з смого часу до четвертого гуляв,
Ні одного татарина живого не оставляв...
Межи тим трупом безпечно по долині гуляє,
Сон його знемогає,
Ой то він головоньку коневі
На гриву склоняє.
Турецка бусурменьська віра
П'яного чоловіка за чети милі взнали
Та й ще за четь милі назад відступали;
Скоро від табору козацького отбавляли,
Та вони поки його п'яного зарубали.
Ще сімсот за собою утерали...
Тільки не добре вчинили,
Що коня не вловили.
Кінь по табору турецькому гуляє,
На собі криваві поводи обриває;
Полковник курсунський тее зобачає,
На своїх козаків словами гукає:
„Козаки, старі пани молодці!
Ви, панове, самі не добре учинили,
Що п'яного чоловіка з своїх рук іспустили.
Добре ви дбайте, підіте коня піймайте
Того, що по табору турецькому гуляє.
Мабуть нашого Івася Коновченка-удовиченка
Молодого лицаря на світі не має“.
Козаки пани молодці, коня вловили,
До пана Филона полковника приводили.
То курсунський полковник
По Черкені-долині поглядає,
То вже Івана Коновченка
Прекрасного лицаря живого не має.
То щеж він поміж тим трупом промешкає,
Його тіло козацьке молодецьке знахожає,
На червону китайку забирає,

Та його тіло козацке молодецке,
Хорошенько на Черкені-долині ховає.
Тоді козаки добре дбали,
Що козацке тіло позбирали,
Суходол шаблями копали,
Шапками приполами землю виносили,
Із оружия стріляли,
Козацкую славу прославляли,
Семиперстную могилу висипали...
В городі Черкасі, у вдови, старенької жєни,
Жєни Коновчихи, по мужу Грицихи,
Приснив ся сон чуден-пречуден,
Дуже дивен да й предивен...
Вдова від сна прочуняла, на ринок виходила,
З сусїдами говорила :
„Приснив ся сон чуден та пречуден,
Що видить ся, мій син в війні оженив ся,
Взяв собі жінку, Туркеню горду та пишну,
В зеленім сукні під білими позументами.
Вона панщини не робить, подачки не дає“.
Сусїди тоє зачували, вдові сон той відгадали,
Тільки правди не сказали : „Вдова небога!
Буде твій син із войска прибувати,
Буде тебе козацким кармазином дарувати“.
Вдова тоді не убога бувала, 4 бочки горілки
І 6 меду на брамі становила,
На святау недїлю козаків із похода сподїва-
[лась.

А корсунський полковник, пан Филон
Доброго молодецкого коня забирає,
До Черкас до вдови назад відсилає,
І сам у гості до старої вдови заїзджає,
І козаків запорожских засилає,
І низькі поклони оддає,
До вдови, старої Коновчихи промовляє :
„Удово, удово, черкаская жєно !

Чи ти гірко плачеш, плачеш та ридаєш?
За своїм Івасем Коновченком скучаєш?
А вже твій син Іван одружив ся:
Взяв собі жінку горду-прегорду, а пишну-
[препишну,
У Черкасі-долині високу могилу!“
То удова черкаська жена, Коновчуха
У гору руки знімала, Господа милосерного
Благодарила й прохала:
„Благодару-ж Тебе, Бога небесного,
Що я собі тихої да веселої невістки діждала,
Що мій син Івась одружив ся;
Хоч узяв собі жену
Горду-прегорду, пишну-препишну,
То все таки буде при кому віка дожити,
При старости літах головку прихилити“.
Филон, корсунський полковник коня приво-
[джає,
То удова коня зобачає,
До сирої землі припадає,
Филон корсунського полковника проклинає:
Бодай ти Филоне, корсунський полковник,
Щастя-долі не мав,
Як ти мого сина Івася Коновченка,
Молодого лицаря за все військо втерів!“
То промовив Филон полковник словами
І обіллеть ся гірко слезами:
Ой стій ти вдова, Черкаская жено!
Ти мене не лай, не проклинай,
Й мені молодому щастя-долі не терай,
Бо ти сама не добре вчинила,
Що такого коня єму купила“.
То удова думала, гадала,
У свій дім козаків зазивала.
Вісім неділь козаків у домі продержала,
Хліба соли не забороняла.

3*

Давала рушники ткачі і вишивані,
За-разом похорон і весіля гуляла
І подарки давала,
Козацкую славу прославляла.

Іван Богуславець.

Ой на морі на синьому, на камені на білому
В городі Козлові стояла та темная темниця...
Сім сяжень в землю вмурована.
У тій же темниці чотириста чотирь козаків,
Бідних невольників.
Між ними без старшини козацкої не бувало.
Був оден старший старшиною
Іван-Богуславець, гетьман запороский.
Вони десять літ пробували в неволи.
То Іван-Богуславець сидя собі думає та
[гадає,

До козаків словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Що у нас сьогодні за день — велика субота;
Завтра буде святий день — Великдень.
Будуть наші отці рано вставати,
До Божого дому приступати,
Божіє слово вислухати,
Нас, бідних невольників поминати“.
То всі невольники тоє зачували,
Дрібними слезами обливали,
Івана-Богуславця лайали-проклинали:
„Бодай ти собі, Іванець-Богуславець,
Щастя і долі не мав,
Що ти нам сей празник отказав“.
Іван-Богуславець тоє зачуває, словами про-
[мовляє:

„Не лайте мене братці, не проклинайте,
Може нам Бог милосерний буде помагати,
Чи не будем ми з неволі виступати?“
То в неділю рано пораненько,
Туда приїхала Алкан-пашева,
Пані Кізлевская, віра бусурменьская.
Свого мужа поховала, до темниці прихожала,
Темницю одмикала, між невольниками похо-
[жала,
Пізнала Іванця Богуславця, козака дністро-
[вого
Отамана віськового ;
За білу руку брала, ще словами промовляла :
„Іване Богуславче !
Колиб ти свою віру християнську поломав,
А нашу бусурменьську на себе брав,
Ужеб ти в городі Козлові панував.
Яб твоїх невольників
Всіх із темниці випускала.
В землю християнську хорошенько прово-
[жала“.
Покидай же, Іванце Богуславче,
Віру свою християнськую під ноги,
А восприймай нашу бісурманську в руки ;
Да будем пить гуляти, мене за тебе прода-
[вати“.
„Да бодай же ти пані Кізлевская
Віра бісурманская,
Да не дождала того говорити,
Щоб я свою віру християнськую
Під ноги піддоптав,
А твою бісурманськую на руки восприяв !“
Як крикнула-ж пані Кізлевская,
Віра бісурманская, да на бісових мурзаків :
„Да візьміть же Іванця Богуславця
Козака дністрового, отамана віськового,

Да зв'яжіть йому руки сирію сирцею,
Да положіть його перед праведним сонечком“..
Як стало сонечко пригрівати,
Стала сирая сирця зсхати,
Став Іванець Богуславець да на пробу кри-

[чати:..

— „Покидаю віру християнську під ноги,
А восприймаю вашу бісурманську на руки.
Тоді крикнула пані Кізлевская,
Віра бісурманская да на бісових мурзаків:..

„Розв'яжіть же Іванцю Богуславцю
Козаку дієстровому, отаману молодому
Білії руки

Да возьміть його під пишні боки,
Да ведіть його в терем високий“..
То вже Алкан-пашова, пані молодая

Сім неділь хмелю не заживала,
Християнською вірою не урікала;
Всіх невольників із темниці випускала,
В землю християнську хорошенько прово-

[жала:..

Як стала на восьмій неділі хміль заживати,
Стала з молодими турецькими панами гуляти
Стала Іванцеви-Богуславцеви
Християнською вірою урікати:

„Дивіть ся, панове, який у мене муж пре-

[красний:..

Та він у нас побурсеуменив ся
Для роскоши турецької“..
Іванець-Богуславець тоє зачуває,
До Чорного моря швиденько прибігає,
В лодку сідає,
Козаків серед Чорного моря догоняє,
До козаків в судно вступає.
Алкан-пашева, пані молодая,
До Чорного моря прихожає,

Іванця-Богуславця в судні забачає,
Дрібними слезами обливає:
„Іванче-Богуславче! Бодай тебе
Господь милосерпий на сїм світі избавив,
Як ти мене, молоденьку зрадив!“
То ще як стала темная ніч наступати,
Стали козаки до города Козлова назад при-
[бувати,
Стали на Турок на сонних наступати,
Стали їх рубати,
Город Козлов огнем-мечем воювати,
Стали турецькі льохи розбивати,
Срібло-золото, дорогую одежу забирати, —
Став Іван-Богуславець Алкан-пашевую,
Паню молодую рубати.
Стали від пристани Козловської поспішати,
І ще досвіта до города Січи прибувати,
В городі Січи сокровища турецькі розділяти,
Стали уже козаки словами промовляти:
„Іванче-Богуславче, гетьмане запороский!
Десять літ ти в неволі пробував,
Ні одного козака не утерав!“
Визволь, Господи, невольника із неволі
На край веселий, між мир християнський!

Стріча козацкого судна з турецьким.

Та повійте, вітри низові
Та на демені мальованці!
Ой сидить козак та на демені,
І він деменом повертає
І на Чорне море поглядає.

*

Ой пливе судно, одним одно,
В йому Турчин сидить з Туркенею,
А Туркенья сидить, вона не гуляє...
Шовковенький рушник вишиває.
Ой кому сей рушник буде?
Ой чи Турчину чи Татарину,
Ой чи козакови молодому?
Ой се буде кошовому молодому.

Турки під Почаєвом.

Ізійшла зоря вечорявая
Над Почаєвом стала.
Ой вийшло, вийшло войско турецке,
Як та темная хмара.
Турки з Татарами в город вступають
Почаїв воювати;
Матір Божа Почаївска
Будить нас ратувати.
Івов Желізов з келії вийшов,
Слезами умліває:
„Ой ратуй, ратуй, Божая Матір,
Почаїв загибає!“
А Матір Божа йому відповідає:
„Ой не плач, не плач Івов Желізов,
Почаїв не загине;
Мусимо стати, чудо показати,
Почаїв ратувати“.
Ой вийшла, вийшла Божая Матір,
На бани з'явилась;
Перуном ясна,
Всім Туркам страшна
Нас християн боронила;
Кулі вертала, Турків збивала,

Почаїв ратувала.
Турок-невіра із лука міршть,
На монастир ціляє;
А тії стріли назад летіли,
Самих їх побивали.
Дізнали Турки, злі недовірки,
Що то єсть Божая Матір;
Предписались, ще й присяглись:
„Більш воювати не будем,
До третього дня з турецької землі
Всіх християн повернем“.
А тії Турки, злі недовірки,
Неслави наробили:
В славному місті, місті Вишневім
Крови з піском намісили.
А в Почаєві у монастирі
Там лежав камінь;
Присягли Турки вже на вік-віков,
[амінь.
Присягли Турки, злі недовірки,
Більш воювати не будем,
До третього дня з турецької неволі
Всіх християн повернем.

Умираючий козак і кінь.

Ой три літа, три неділі
Минуло ся на Україні,
Як козака Турки вбили,
Під явором положили.
Під явором зелененьким,
Лежав козак молоденький;
Його тіло почорніло,
А від вітру пострупіло.

Над ним коник зажурив ся,
По коліна в землю вбив ся.
„Не стій коню падомною,
Бачу-ж я щпроньку твою!
Біжи-ж степом та гаями,
Долинами, байраками,
До моєї рідивоньки,
До вірної дружиноньки!
Стукни в браму копитами,
Тай забрязкай поводами.
Ой вийде брат — понурить ся,
Вийде мати — зажурить ся,
Вийде мила — порадіє,
Стане, гляне — тай зомліє!...“
„Ой десь, коню, пана скинув?
Кажі-ж, коню: чи не згинув?“
— „Мене Турки надігнали,
Пана мого з мене стяли;
Постріляли, порубали,
Там над Дністром лиховали!
Ой цить, мати, не жури ся!
Вже-ж бо син твоїй оженив ся:
Він взяв собі за жіночку
Зелену долиночку,
Та крутую могилочку...

Козаки беруть Варну.*)

А в неділейку поранейку
Зібрали ся громадоїки

*) В 1605 році мали Запорожці напасти на Варну. Ограбили її, спалили, множество народу вирізали і взяли десять турецьких галер.

До козацкої порадоїки,
Стали ради радовати
Отколь Варни міста достати:
Ой ци з поля, ой ци з моря,
Ци з той річки невелички?
Послали посла аж під Варну.
Поймав же посол Турчанца,
Старейкого ворожбита;
Стали його вишитувати:
Отколь Варни міста доставати, —
Ой ци з поля, ой ци з моря,
Ци з той річки невелички?
„Ані з поля, ані з моря,
Іно з той річки невелички!“
А в неділейку поранейку
Бігнуть, пливуть човенцями —
Поблискують веселцями —
Вдарили разом з самопалів,
В семи-пятьдесять запалів,
Аж полсоткою із гармати;
Стали усі козаки до ней ся добувати
Стали Турки нарікати;
Стали Варни доставати,
Стали Турки утікати,
Тую річку проклинати:
„Бодай річка не процвітала,
Вічними часи висихала,
Що нас Турків в себе взяла!
Була Варна здавна славна,
Славнійші козаки,
Що той Варни міста достали,
І в ней Турків забрали.

Самійло Кішка.

У лузі у Базалюзі був курінь петязький
І там жив проживав
Кішка Самійло, гетьман козацький.

.....
І він коло себе мав сорок чоловіка петяг...
Да вони там у лузі Базалюзі проживали,
Ніякого горя не знали...

.....
Та по Чорному морю молоде паня,
Турецький баша, галярою гуляє...
Луг Базалуг завидало,
До луга Базалуга поспішно прибувало,
Кішку Самійла, гетьмана козацького
І сорок чоловік, сонних петяг заставало,
Та у плінь забирало.

І на руки і на ноги залізни пута надівало;
На закови забрало; і на свою галяру поміщало.
І до дівки до Санджаківни прибувало...
Там воно від неділі до неділі проживає,
І тих бідних петяг і Кішку Самійла
По три рази в день залізними прутами
В одно місце затинає...
І коло них дід Потурнак проживає,
На них грізно гукає... Да тойже їх бє...
Він трицять літ жив у Турка у клюшниках;
То баша на него ізвірив.

* * *

Із города Козлова до города Трапезона¹⁾
Гуляла галера цвіткована-мальована,
Чотирма цвітами процвітана.
Ой першим цвітом процвітана,

¹⁾ Місто над Чорним морем, на березі малої Азії, резиденція паші.

Златосишми киндяками²⁾ побивана;
А другим цвѣтом процвѣтана,
Турецкою червоною габою обвивана ;
А третим цвѣтом процвѣтана,
Християнською кровю фарбована ;
А четвертим цвѣтом процвѣтана,
Невольниками осажена,
Козацкими гарматами обриштована.
То в тій галері Алкап-баша,
Трапезонське княжа гу яє ;
Ізбраного люду собі має :
Сімсот Турків, яничар чотиреста,
Та бідного невольника півчвартаста.
Між ними без старшини козацкої не бувало.
Перший старший між ними пробуває
Кішка Самійло гетьман запороский ;
Другий Марко Рудий судія військовий ;
Третий Мусій Грач, військовий трубач ;
Четвертий Потурнак, ключник галерский,
Сотник переяславский,
Недовірок християнський,
Що був триіцять літ у неволи
Двадцять чотири як став на волі,
Потурчив ся, побісурменив ся
Для паньства великого,
Для лакімства нещасного.
То вже тогди Алкап-паша,
Трапезонське дитя, добре він дбає...
На невольників, по два три кайданів набиває
Березною по голых руках християнських
[затишає,
Кровю християнською сліди заливає :
„Добре ви, невольники дбайте,

²⁾ бавовняна матерія.

«Скорійше галеру до города Трапезона дога-
[няйте!»

Тогди невольники за опашни руками хватали,
Із глиба морскої води доставали.

Швидко галеру Чорним морем погоняли,
До острова Тендера приганяли,
Против Кафи города на відпочинок стали,
Там вони собі заночували.

То Алкан-паши трапезонському
О півночи приснив ся сон дивен та пре-
[чуден.

То Алкан-паша, трапезонське княжа
Від сна уставає, на Турків-яничар,
На бідних невольників покликає:

„Турки, каже, Турки-яничари,
І ви, бідні невольники!

Котрий би міг між вами сей сон відгадати,
Міг би я му три гради турецькі дарувати;
А котрий би міг бідний невольник відгадати,
Міг би му листи визволені писати,
Щоб не міг ніхто щігде заціпати“.

Се Турки зачували, нічого не сказали;
Бідні невольники, хоч добре знали,
Собі промовчали.

Тільки обізветь ся між Турків Потурнак,
Ключник галерський, сотник переяславський,
Недовірок християнський:

„Якже, каже, Алкане-башо, твій сон відга-
[дати

Що ти не хочеш нам повідати?“

„Такий мені, небожата, сон приснив ся,
Бодай ніколи не явив ся!

Видить ся: моя галера цвiтковапа мальо-
[вана,

Стала вся обiдрана, на пожарі спускана;
Видить ся: мої Турки-яничари

Стали всі в пень порубані ;
А видить ся : мої бідні невольники,
Котрі були у неволи,
То всі стали на воли ;
Видить ся : мене гетьман Кішка
На три часті розтяв,
У чорне море пометав...“
Та скоро то Ляш-Потурнак зачував,
К'нему словами промовляв :
„Алкане-башо, трапезонський княжату,
Молодий паняту !
Сей тобі сон не буде ні мало зачіпати,
Скажи мені получше бідного невольника до-
[глядати,
З ряду до ряду сажати,
Із невольників старі кайдани знимати,
А нових по два, по три, на руки, ноги на-
[бивати ;
Червоної таволги по два дубці брати,
По шиях затинати,
Кров християнськую на землю проливати !“
Тогди Турки-янчари із невольників
Старії кайдани знимали,
Нових по два, по три набивали,
Від пристани далеко галеру відпускали ;
І скоренько до города Трапезона,
До дівки санджаківни на зальоти поспішали.
Стали до горора Трапезона прїїзжати, —
Стали галеру до берега принимати...
Дівка санджаківна на зустрічу виходжає,
Алкана-башу в город Трапезон
Зо всім війском затыгає.
Алкана-башу за білу руку брала,
У свїтлиці-кам'яниці зазивала,
За білу скамю сажала,
Дорогими напитками напувала,

А військо серед ринку сажала.
То Алкан-баша, Трапезонське княжа
Не барзо дорогії напитки уживає,
Як до галєри двох Турчинів на підслухи
Щоб не міг Потурнак Кішки Самійла від-
[посилає:
[микати,

Опоруч себе сажати.
То скоро ся тії два Турчини до галєри при-
[бували.
То Кішка Самійло, гетьман запороский
Словами промовляє :

„Ой Потурначе брате старесенький!
Колись і ти був у такій неволи,
Як ми тепера: Добро нам учини,
Хоч нас старшину відомкни;
Хай би і ми у городі пробували,
Панське весіле добре знали“.
Каже Потурнак:

„Ой Кішко Самійло, гетьмане запороский,
Батьку козацкий! Добро ти вчини:
Віру християнську під ноги підтопчи,
Хрест на собі поломи.
Аще будеш віру християнську під ноги
[топтати,

Будеш у нашого пана молодого
За рідного брата пробувати“.

То скоро Кішка Самійло тоє зачував,
Словами промовляв :

„Ой Потурначе, сотнику переяславский,
Недовірку християнський!
Бодай же ти того не діждав,
Щоб я віру християнську під ноги топтав!
Хоч буду до смерти біду та неволю прий-
[мати,

А буду з землі козацкий

Голову християнську покладати.
Ваша віра погана, земля проклята“,
Скоро Потурнак тоє зачуває,
Кішку Самійла у щоку затинає.
„Ой, каже, Кішко Самійлу, гетьмане запо-
[роский.
Будеш ти мене в вірі християнській укоряти,
Буду тебе паче всіх невольників доглядати,
Старії і новії кайдани направляти,
Ланцюхами за поперек у трое буду тебе
[брати!“

То тії два Турчини тоє зачували,
До Алкана-баші прибували:
„Алкане башо, трапезоньске княжа!
„Безпечно гуляй!
Доброго і вірного ключника маєш:
Кішку Самійла в щоку затинає,
В турецьку віру ввертає“.
То Алкан-баша, трапезоньске княжа
Великую радість мало,
Пополам дорогі напитки розділяло:
Половину на галеру відсилало,
Половину з дівкою санджаківною уживало.
Став Потурнак дорогі напитки пити-підпи-
[вати,
Стали умисли козацку голову ключника
[розбивати:
„Господи! єсть у мене що іспити, ісходити,
Тільки ні з ким о вірі християнській розго-
[ворити“.
До Кішки Самійла прибуває, поруч себе
[сажає,
Дорогого напитка метає,
По два, по три кубки в руки наливає...
То Кішка Самійло, по два, по три кубки
[в руки брав,

Всякого чоловіка осмотряли.
Бог поміг, — за замок руками не приймали!
„Алкане-башо, безпечно спочивай:
Доброго і вірного ключника маєш;
Він бідного невольника з ряду до ряду по-
[сажав,
По три, по два, старі кайдани посправляв;
А Кішку Самійла ланцюхами у трое при-
[пняв“.
Тоді Турки-яничари у галеру вхожали,
Безпечно спати лягали,
А котрі хмельні бували, на сон знемагали,
Коло пристани великим сном кріпко спали.
Тоді Кішка Самійло північної години діждав,
Сам між козаків устав,
Кайдани із рук, із ніг у Чорне море поро-
[няв;
У галеру вхожає, саблі на вибір вибирає,
До козаків промовляє:
„Ви панове молодці, кайданами не стучіте,
Ясини не вчипіте,
Ні котрого Турчина в галері не збудіте!“...
То козаки добре зачували:
Самі з себе кайдани скидали,
У Чорне море метали; Ясини не вчинили,
Ні одного Турчина в галері не збудили.
Тоді Кішка Самійло до козаків промовляє:
„Ви, козаки молодці, добре братя, дбайте:
Саблі булатнії в руки хватайте,
Туркам голови знімайте,
Котрих живцем у Чорне море метайте,
Тільки Ляша Потурнака не займайте,
Для порядку козацкого оставляйте!“
Кішка Самійло Алкана-пашу із ліжка взяв,
На три части розтяв, у Чорне море пометав,

4*

Словами промовляв: „Алкан-паша, трапе-
[зонске дитя!
Що тобі у сні снилось, то тобі на яві і з'я-
[вилось.

Тоді козаки добре дбали:
Всяких Турків у море пометали,
Тільки Потурнака не зрубали,
Між війском для порядку,
За яризу військового зоставляли.
Тоді галеру від пристани відпускали,
Самі Чорним морем далеко гуляли.
Та ще у неділю, дуже рано-пораненьку,
Не сива зазуля закувала,
Як дівка санджаківна коло пристани похо-
[жала
Та білі руки ламала, словами промовляла:
„Алкане-пашо, Трапезонскеє княжату!
На що ти на мене такеє великеє
Пересерде маєш, що від мене сьогондя
Дуже рано виїкжавш?
Когда би була від матери
Сорома і наруги приняла,
З тобою хоч єдину ніч переночувала!“

* * *

Як стали Чорним морем поїзжати,
Стало ясне сонце снихожати.
Став Ляш Потурнак від сна пробуджати;
А ще у неділеньку, у полуденну годининьку,
Тоді по галері поглядає,
Що ні одного Турчина на галері не має.
Тоді до козаків словами промовляє:
Козаки, панове-молодці!
Нехай би я міг знати,
Кого між вами паном пазвати?“

Козаки словами промовляли:
Іляше Потурначе, полковнику переяславский!

Ти і сам добре знаєш,
На-що ти нас питаєш?

Тоді Потурнак із ліжка встає,
До Кішки Самійла прибуває, у ноги впадає:
„Ой, Кішко Самійлу, гетьмане запороский,
Батьку козацкий! Не будь же ти на мене,
Як я був на останці мого віку до тебе!
Бог тобі допоміг неприятеля побідити,
Та не зміти-меш у землю християнську вхо-
[дити!

Добре ти учини: половину козаків,
У кайдани забивай, у окови до опачин*)
[посади,

А половину у турецьке платя наряди:
Бо ще будемо від города Трапезона
До города Царгорода гуляти,
Будуть із города Царгорода
Деять турецьких галер вибігати,
Будуть Алкана-башу з дівкою санджаківною
По зальотах поздоровляти,
То як будеш одвіт давати?..“
Як Іляш Потурнак научив,
Так Кішка Самійло, гетьман запороский

[учинив;
Половину козаків до опачин у окови посадив,
А половину у турецьке дороге платя нарядив.
Як стали Чорним морем гуляти,
Стали із Царгорода деять галер вибігати,
І галеру із гармати торкати,
Стали Алкана-башу з дівкою санджаківною
По зальотах поздоровляти.

То Іляш Потурнак на чердак виступає,

*) Опачина = велике весло, керма.

Турецким біленьким завивалом махає,
Турецкую корогов виставляє.
Раз то мовить по грецки,
У друге по турецки:
Турки-яничари! не близько ви проїзжайте,
Цитьте не кричіте,
Молодочого пана мого не збудіте,
Від ґалери відверніте:
Бо тепера він підгуляв, на упокої почиває,
На похміля знемогає,
До вас не встане, голови не зведе.
Казав: „як буду назад гуляти,
То не буду вашої милости і по вік забувати“.
Тоді Турки-яничари від ґалери відвертали,
До города Царгорода убігали,
Із дванайцяти штук гармат гримали,
Ясу воздавали.
Тоді Ляш-Потурнака словами промовляє:
„Ей, нуте-ж, козаки, ґалеру швиденько
До Січи приганяйте, щоб не могли Турки
Того дознати, назад ґалери завертати“.
Тоді козаки собі добре дбали:
Сім штук гармат собі арештували,
Ясу воздавали, на лиман ріку іспадали,
К Дніпру-Славуґі низенько укланяли:
„Хвалим тя, Господи, і благодарим!
Були пятьдесят чотири годи у неволі,
А тепера чи не дасть нам Бог хоть час по
[волі!
А у Тендрові острові Семен Скалозуб
З війском на заставі стояв
Та на тую ґалеру поглядав,
До козаків словами промовляв:
„Козаки, панове молодці!
Що ся ґалера... чи блудить,
Чи сьвітом нудить,

Чи много люду козацкого має,
Чи за великою добичою ганяє?
То ви добре дбайте;
По дві штук гармат набивайте,
Тую галеру з грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте, щоб могли Турки
В Чорнім морі потопати!⁴
Тоді козак тое зачували,
До него промовляли:
Семене Скалозубе, гетьмане запороский,
Батьку козацкий! Десь ти сам боїш ся
І нас козаків срамиш ся:
Єсть ся галера не блудить,
Ні сьвітом нудить,
Ні много люду козацкого має,
Ні за великою здобичю ганяє:
Се може, є давний бідний невольник
Із неволі утікає...“
То Семен Скалозуб тое зачуває,
До козаків промовляє:
„А ви, таки віри не доймайте,
Хоч по дві гармати набивайте,
Тую галеру із грізної гармати привітайте,
Гостинця їй дайте.
Як Турки-яничари, то у пень рубайте,
А як бідний невольник, то помочи дайте!“
Ляш Потурнака тое зобачає,
До Кішки Самійла словами промовляє:
„Кішко Самійло, гетьмане запороский!
Ти між козаками пробуваєш,
Козацких звичаїв не знаєш...
Цьвітну козацкую крещату хорогов
На чердак вноси;
Будуть січовії козак тое забачати,
Будуть нашу галеру козацкую
Крюками за лавки хватати,

До берега близше притягати,
А то нам доведеть ся
На Чорнім мори пропадати“.

Тоді козаки, як діти, не гаразд починали :
По дві штуки гармат набивали,
Тую галеру із грізної гармати привитали,
Три дошки у судні вибивали,
Води дніпрової напускали...

Тоді Кішка Самійло, гетьман запороский,
Сам на чердак виступав :
Червонії, хрещатії
Давнії хоругви із кишені виймав,
Розпустив, до води похилив,
Сам низенько уклонив :
„Козаки, панове молодці !
Ся галера не блудить,
Ні сьвітом нудить
Ні много люду козацкого має,
Ні за великою здобичю ганяє :
Се є давний бідний невольник,
Кішка Самійло, із неволі утікає.

Були пятьдесят чотири годи у неволи,
Тепер чи не дасть Бог хоч час на волі !“

Січевії козаки стали пізнавати,
Стали в лодки сідати,
Стали ближче приїзжати,
За лавки галеру крюками хватати,
Стали до берега близче притягати ;
Стали козаки з галер на берег виступати.
Семен Скалогуб гетьман до галери близше
[приступає,
Гетьмана запороского Самійла там пізнаває,
І ще до него словами промовляє :
„Кішко Самійло, гетьмане запороский !
Сорок годів ти в неволі пробував,
Ні одного козака із війська свого не утерав“.

Тоді Кішка Самійло із галери виступає,
Семена Скалозуба в турецьку одежу
[наряжає,

До козаків словами промовляє :

„Козаки, панове молодці!

Ляша Потурнаку ізрубайте!

А то ми тоді єго не рубали,

Що для порядку козацького оставляли“.

А козаки галеру та на пристань стягали,

Від дуба до дуба паювали...

Тоді: златосинії киндяки — на козаки,

Златсглави на отамани,

Турецьку білу габу — на козаки на біляки;

А галеру на пожар спускали,

А срібло-злото на три часті паювали:

Першу часть брали, на церкві накладали :

На святаго межигорського Спаса,

На трехтемирівський монастир,

На святую Січовую Покрову давали,

Котрі давним козацьким скарбом будували,

Щоб за них вставаючи і лягаючи,

Милосердного Бога благали;

А другу часть поміж собою паювали;

А третю часть брали,

Очеретами сідали, пили та гуляли,

Із семипядних пищалей гримали;

Кішку Самійла поздоровляли :

„Здоров, — кажуть, — здоров,

Кішку Самійлу, гетьмане запороский!

„Не загинув еси у неволі,

„Не загинеш із нами, козаками на волі!“

Правда, панове, полягла

Кішки Самійли голова

В Кліві — в Каневі монастири...

Слава не вмре, не поляже!

Буде слава славна поміж козаками,

Поміж друзями, поміж лицарями,
Поміж добрими молодцями.
Утверди, Боже, народу християньского,
Війська запороского
З сивю черню Дніпровою, низовою
На многая літа, до кінця віка!

* * *

Про Самійла Кішку.

Дума називає Самійла Кішку (Кішка або Кушка) гетьманом запороским. С. Кішка гетьманом не був, бо гетьмани були на Україні, а Запороже гетьманів не мало. Президент запороскої республіки звав ся отаманом війська запороского, або кошовим. Таким отаманом був Самійло Кішка. Хоч С. Кішка був одним з визначнійших отаманів запороских, знаємо про него дуже мало, так, як на жаль, про многих інших наших героїв. Не знаємо, коли і як він розпочав поважнішу свою діяльність, не знаємо, коли і як її закінчив. З історії знаємо на певно лиш се, що в році 1600 був кошовим, що в сім році брав участь в воєннім поході Поляків під Замойським в Мольдавію, що в р. 1601 іде в Лівонію помагати Полякам воювати Шведів і що в марті 1602 его там вже нема. Все інше, що пишуть про него, є лиш здогадом істориків.

В 1599 році старшим „війська запороского“ т. є. президентом Запорожа став Семен Скалозуб. Не довго він старшував. Він вибрав ся на Чорче море, але розбитий Турками потонув. Его наслідником став в 1600

році Самійло Кішка, котрий здавсь був вже давнійше кошовим і за Скалозуба утік з турецької певолі. В сім єще році іде він в Молдавію помагати польському гетьманови Замојському. Як сей похід скінчив ся, не знаємо. В 1601 році Запорожці під єго проводом бють в Лівонії Шведів. Лівонія лежить над Балтійским морем. О сей край довго воювали Шведи і Польща. Поляки запросили Запорожців до помочи. Запорожці пішли і добре робили свою роботу, на чім самі найгірше вийшли. Вони опинили ся в біднім, пустім краю. В зимі мерзли в поли, бо ні хатів не мали, ні чим палити. С. Кішка раз у раз писав до польского гетьмана, що єго козаки вже обдерли ся і ходять майже голі, що хліба не мають і гинуть з голоду і що через брак паші їх коні виздохали. Кішка просив, щоби Польща прислала хліб, та гроші, бо инакше козаки будуть мусіли помагати собі рабунком, або вернуть на Запороже. Поляки — як звичайно — так і тепер не журили ся своїм союзником. Вони хотіли, щоби Запорожці помагали собі так, як все помагало собі польське військо, коли стояло в чужім краю. Поляки хотіли, щоби Запорожці жили рабунком! При кінци грудня 1601 р. Кішка грозить, що верне на Запороже. Сю грозьбу повторяє в січні 1602. Нарешті козакам не стало терпичю. Щоби в наслідок сеї польської зради не вивмирати з голоду і не замерзнути в поли, стали оден по одному утікати. Дисципліна стала унадати. Бачучи, що ситуація безвихідна, С. Кішка не хотів довше марнувати свого війська і він плюнув на Польщу. В який спосіб,

він уступив і покинув Лівонію, того ми не знаємо. Знаємо лише се, що в марті 1602 р. старшим решток Запорожців в Лівонії був вже Гаврило Крутневич.

Що опісля стало ся з С. Кішкою, історія на певно не знає. Одні історики кажуть, що він з Лівонії пішов до Швеції, де єго убито. Другі кажуть, що він в 1620 році був при Жолкеским в битві з Турками під Цецорою і там дістав ся до неволі. Вернувши звідтам, помер в Каневі, де єго гріб. Аптонувич каже, що С. Кішка давнійше дістав ся при якійсь нагоді до турецької неволі, був в ній 25 літ і вернув за Скалозуба в р. 1599. В р. 1602. убито єго в Швеції і привезено до Київa.

Семен Скалозуб, заки став отаманом запороским, був осаулом Байбузи, котрого польське правительство в 1597 році зробило старшим українських козаків. Байбуза посилав єго з відділом українських козаків через Запороже для „добування татарского язика“, то є, щоби довідав ся, чи Татари не організують якого походу на Україну. Запорожці, котрі тогди помагали тим козакам українським, котрі бунтували ся против Польщи, а побивали польську партію між козаками, напали під проводом отамана Полоуса на Скалозуба і вибили всіх єго людей. Пізнійше, коли на Запорожю витворила ся партія мира, Скалозуб став старшим війська запороского.

* * *

Галєрою, або каторгою називалось велике морське судно, порушуване і вітром

і веслами. Галери були 50 метрів довгі, 10 метрів широкі, з трема вітрилами і 25, або 30 лавками для гребців, що веслували. Гребців було звичайно 300. Вони сиділи на лавках приковані до весел, по пять або шість при одним веслі. Над ними стояв наставник (в думі ренегат Потурнак) з каньчуком в руці і ним без ушину заохочував до роботи невольників, обнажених у всяку погоду до пояса. Гребці спали по череміну на своїх лавках, не мали ніколи відпочинку, не могли ніколи ні на хвилину відійти від своєї холодної лавки. Лише в часі, коли галера стояла в пристани, вільно було гребцям-шляхтичам вийти на берег на роботу в порті. На всіх військових галерах турецьких гребцями були майже виключно Русини, забраці Татарами і Турками в часі їх нападів на рускі землі, або котрі впали в руки Турків в часі козацьких нападів на турецьку флоту і на турецькі береги.

Утечи з галери було дуже тяжко і історія знає таких випадків дуже мало. Про утечу С. Кішки історія нічого не знає. Пам'ять про се задержала ся тільки в народній думі.

Козак Супрун і сестра козачка.

Ой не знав козак, ой да не знав Супрун,
Тай де славоцьки зажити...
Ой да зібрав військо, славне запороске,
Ой да пішов орди бити.
— Ох і зоставай ся здоров, милий брате,

Та і давай-же ти ти сестрі завчасу-же знати.
Ой що в суботу проти неділеньки
Супрун з ордою істяз ся,
Ой а в неділю до сходу сонця
Та в неволеньку попав ся.
Ой почали превражі бурсурманці
Та Супруна вязати,
Ох і став Супрун превражим бурсурманцям
Та всю правдоньку казати.
Ой не вяжте, превражі бісурманці
Тай назад рученьками,
Ох і ведіть же мене в чистеє поле
А з моїми козаками.
Ой в чистім поли, в широкім роздолі
Сизий орел пролітає,
Ох і стоїть військо славне запороске
Ох так, як мак процвітає.
— „Ой, ви, хлопці, ви добрі молодці!
Накажіте аж до кошового,
Ой нехай-же він Супрунове добро
За безцін збуває,
Ой нехай-же мене, козака Супруна
Із неволі викупає“.
— Ой то не слава, то і не козацкая,
За безцінок ізбувати.
Ох і лучче-б тебе, козака Супруна,
Нам тай у вічи не видати!
— „Ой, що ви, хлопці, преудалі молодці,
Нащо нам бить ся, нащо воювать ся,
Будем примирять ся.
„Ой, підождіте, премиліі брата,
Дайте до сестри знати!
Мабуть мої листи до неї не доходять,
Ой вже-ж мої дрібні слези
Та все марно переходять!“
— Уже-ж писали, вже її переписали...

Ей, а не встигла а рідная сестра
Супрунові листи получить,
Як почала своїм добрим конем,
Як огнем летіти.
— Ой, і здоров-здоров, а ти милий брате,
Чом не дав до сестри знати?
Почав битись, воювати, не дав сестрі знати.
Ой не встигла тая сестра з коника упасти,
Почала бусурманців в полон гнати.
„Сестро-ж моя дорогая,
Яка-ж ти слуга сильная!“

Смерть козака Овраменка.

Да була собі бідна вдова,
Да три собі сини мала,
Да ні одного у велику
Дороженьку не пускала:
„Ох, не їдь, синку, да не їдь Климку,
У великую дорогу.
Переседь, синку, сей день середу,
У господі зо мною“.
„Ох, рад би я, моя мати,
Середу згуляти:
Що пють козаки у таборі,
Мене, мати, не видати“.
Ой у городі у Отобурі
Да дві квітки веть ся:
Що під городом Отобуром
Там Овраменко беть ся.
Ой у городі да Отобурі
Да дві квітки звито;
А під городом, під Отобуром
Там Овраменка убито.

Да не було у нього грошей много,
А тільки жупач синій
Да і то поважив ся
Прескурвий син Турчин:
Що він козак уродливий.

Похід на Крим.

Та зажурив ся соколонько:
„Бідна-ж моя головонька,
Що я ще рано з віря вийшов,
Ще по горах сніжок лежав“.
Та ще по горах сніги лежать,
По долинах води стоять.
Та по долинах води стоять,
По городах маки цвітуть.
То-ж не маки, то й козаци,
То козаци у Крим ідуть.
То козаци у Крим ідуть,
Битим шляхом той пил зобють.
Та мати сина зустрічала,
До домоньку завертала.
„Ой вернись сину до домоньку,
Змию-ж тобі головоньку“.
— „Ой змий, мати, сама собі,
Або ізмий дочці своїй...
Бо мені, нене, змиють дощі,
А висушить буйний вітер,
А розчешуть густі терни.
Та не жур мене, моя нене,
Бо я журбу і сам знаю;
Ой, бо я журбу і сам знаю,
Хиба людей розпитаю.
Я до Дунаю приїздаю,

І на той бік споглядаю.
Аж там Турчин сукні крає.
Ой, чи Туркені, чи кошовому,
Чи козаку молодому.

Козак вибирає ся в похід.

„Соколоньку синку! Вчиши мою волю,
Продай коня вороного, верни ся до дому!
— Соколихо мати! Не хочу продати.
Мому коню вороному треба сінця дати.
„Соколеньку синку! Хто буде робити?
Риб нам не ловити, нічого нам їсти,
Вже прийдець ся мені, сину, голодом сидіти!“
— Соколихо мати, пусти погуляти!
Буду гулять попереду, доленьки шукати.
„Соколоньку синку! Хибаж тепер время?“
— Время, мати, время! Орлу раз то время!
Ой привезу тобі мамо, цілі три жупани
Та щоб були ті жупани сребром поткані.
Ой між ними оден жупан із самого хана,
Ой добу ся я до нього, злого бусурмана!
Ой прощайже мамо, прощай до морозів,
Привезу я худобоньки тобі десять возів!

Поворот з походу.

„Ой панове молодці, відкіль ідете?
Да з якої стороночки, да що везете?“
— Ой пане гетьмане! Були в бусурмана:
Багацько в чортяги всякого надбаня!
„А що-ж єи панове, чого там чували,

Якого видали, якого зібрали ?“
— Що, пане гетьмане, по три смухи з барана,
Четверту маленьку з самого бусурмана.

Козак Голота.

Ой полем, полем Килиїмским,
То шляхом битим ординьским
То не ясний сокіл літає...
То Козак Голота добрим конем гуляє.
Не боїть ся пі огня, ні меча,
Ні води ні лиха, пі всякого болота.
Правда, на козакови шати дорогиї:
Три семпразі лихії:
Одна недобра, друга негожа,
А третя й на хлів не згожа.
А ще правда, на козакови постולי вязові,
А унучи китайчані —
Щирі жіноцкі радняні;
Волоки шовкові —
У двоє, жіноцькі щирі валові.
Правда, на козакови шапка бирка,
Зверху дірка,
Травою пошита, вітром підбита;
А коло околиці нічогіс нько кат має...
Куди віє, туди й провіває,
Козака молодого прохоложає.
То гуляє козак Голота, гуляє,
Ні города ні села не займає...
На город Килню поглядає.
У городі Килиї Татарин сидить бородатий.
По гірницях похожає,
До Татарки словами промовляє:
„Татарко, Татарко !

Ой чи ти думаєш те, що я думаю?
Ой чи ти бачиш те, що я бачу?“
Каже: „Татарине, ой, сідий, бородатий!
Я тільки бачу, що ти передомною
По гірницях похожаєш,
А не знаю, що ти думаєш та гадаєш.“
Каже: „Татарко!
Я те бачу: в чистім полі не орел літає.
То козак Голота конем гуляє.
Я його хочу живцем в руки взяти
Та в город Килию запродади,
Іще ним перед великими панами-башами
вихваляти,
За нього много червоних не лічачи брати,
Дорогі сукна не мірячи пощитати“.
То тее промовляв, — дороге плате надіває,
Щлик бархатний на свою голову надіває,
На коня сідає,
Безпечно за козаком Голотою ганяє.
То козак Голота добре козацкій звичай знає,
Ой на Татарина скрива, як вовк поглядає.
Каже: „Татарине-татарине! Навіщож ти
[важиш:
Чи на мою ясенькую зброю,
Чи на мого коня вороного,
Чи на мене козака молодого?“
„Я, каже, важу на твою ясенькую зброю,
А ще лучче на твого коня вороного,
А ще лучче на тебе, козака молодого.
Я тебе хочу живцем у руки взяти,
В город Килию запродади,
Перед великими панами-башами, вихваляти
І много червоних не лічачи набрати,
Дорогі сукна немірячи пощитати“.
То козак Голота добре звичай козацкій знає,
Ой на Татарина скрива, як вовк поглядає.

5*

Ої, каже, Татарине, ой сідий же ти, боро-
[датий!]

Либонь же ти на розум не багатий:
Ще ти козака у руки не взяв,
Та уже у Килим-город запродав,
І срібні за мене г; оші побрав!
А ще-ж ти між козаками не бував,
Козацкої каші не їдав
І козацких звичаїв не знаєш.
Десь у мене був з кулями гаман,
Яж тобі гостинця дам!“
То тебе промовляв, на присішках став,
Без міри пороху підсипає,
Татарину гостинця в груди посилає.
Ой ще козак не примінив ся,
А Татарин ік лихий матері з коня покотив ся.
Він йому віри не донімає, до нього прибуває,
Келепом між плечі гримає;
Колиж огледить ся, аж у нього духу не має.
Він тоді добре дбав, чоботи татарські істягав,
На свої козацкі обував. Одежу істягав,
На свої козацкі плечі надівав...
Бархатний шлик іздіймає,
На свою козацку голову надіває;
Коня татарського за поводи взяв,
У город Січи припав. Там собі не гуляє,
Поле килиїмске хвалить вихваляє:
„Ой поле килиїмске!
Бодайже ти літо й зиму зеленіло,
Як ти мене при нещасливій годині сподобило!
Дай же Боже, щоб козаки пили та гуляли,
Хороші мисли мали,
Від мене більшу добичу брали,
І неприятеля під ноги топтали!“
Слава не вмере не поляже, от нині до віка!
Даруй, Боже, на многі літа!

Побоєвище.

Туман поле покриває,
Козак по нїм конем грає...
Бїлу гору проїзжає,
Сам до неї промовляє:
„Горо-ж моя, горо біла!
Чомусь давно не згорїла?
— Томум давно не згорїла,
Бо я кровю закипіла.
„А якою?“ — Козацкою,
Ба й міщанов з турецкою“.

Пожар в степу.

Іхали козаченьки та із України,
Попутали коників у долині;
Самі посїдали на могилі,
Да кресали вогонь із ружини.
Викресали вогнику, закурили,
Розпустили пожар по долині,
Попалили діточки словині.
Гей, которї старшї — полетїли,
Которї менчї — погорїли.
Прилетїла матїнка соловина,
„Бїдна-ж моя головонька нещаслива!“
Як-же соловейку без дитени,
То так козаченьку на чужинї.

Оборона.

Годї тобі, пане брате, гринджоли малювати:
Ой ти станеш на воротах, а я в закаулку,

Дамо тому зтиха лиха, та вражому Турку!
Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала про між козаками.
Ой козак до ружини, бурлака до друка:
Оцеж тобі, вражий Турчин, з душою роз-
[лука!

* * *

Антонович і Драгоманов кажуть: „Можливе, що ся пісня підправлена“.

Татарка-наймичка.

Ой на горі на підгірку,
Сидів голуб з голубкою;
Вони собі цілувались,
Цілувались, мплувались.
Що в голуба та сизая голова,
А в голубки позолочувана,
Чорним шовком подоточувана.
А молодець зза терема виглядає:
„Як би-ж моя дівчинонька та така,
То-б я її цілував, милував,
І до неї куховарочку наняв,
А до неї та татарочку...
А сам би я та по водицю ходив,
Дівчиноньку та за рученьку водив“

Буря нищить козацку флоту.

По синьому морю хвиля грає,
Козацкий корабличок розбиває;

Гей, козацкий корабличок розбиває,
Сорок тисяч війська витопляє;
Гей, сорок тисяч, ще й чотири.

Козак продає коня.

I.

Впив ся козак, впив ся, впив ся, зажурив ся,
Вороному коню на гриву звалив ся.
„Ой коню мій, коню, коню вороненький!
Я-ж тебе запродав за Дунай бистренький;
За Дунай бистренький, за биструю річку,
Молодій шинкарочці за мід, за горілку“.
— Козаче Семене! згадай ти за мене,
Згадай ти за мене, як я був у тебе;
Як я був у тебе — тай ще під тобою,
Як ми утікали бистрою річкою;
Бистрою річкою — чистими полями,
А за нами Турки з острими шаблями.

II.

Ой у Вільгові, тай на торгови,
Там козаченько по торгу ходить;
По торгу ходить, коника водить,
Коника водить, до нього мовить:
„Коню-ж мій, коню, продам я тебе,
Продам я-ж тебе за сто червоних,
За сто червоних, за бочку вина...“
— Пане мій, пане, не продавай мене,
Не продавай мене, згадай за мене.
Як нас нагнали Турки з Татарами,
То як я скочив — Дунай перескочив,

Дунай перескочив, копитка не вмочив,
Ні острого меча, ні тебе молодця...

Козак і кінь.

Ой бук на березу гілям похилив ся ;
А син своїй неньці низенько вклонив ся.
„Нене-ж моя, нене, чом не жениш мене?“
„Нащо-ж тебе, синку, молодим жениш?“
Хіба тобі синку ні з ким говорити ?
Куплю тобі, синку, коня вороного :
Прийде темна нічка, говори до нього.
По стані води ти, та з ним говори ти.“
„Ой коню-ж мій, коню, коню вороненький,
Ой чого-ж ти стоїш на стані смутненький ?
Чи тяжка, чи важка козацкая зброя,
Чи тяжкий, чи важкий козацкий звичай ?
„Не тяжка, не важка козацкая зброя,
Та тяжкий, та важкий та козацкий звичай :
Що ти куди їдеш, мене поганяєш,
Куди від'їжаєш, шинка не минаєш ;
Що ти у шиночку чарочками бряжчиш,
Мене-ж вороного до стовпа привяжеш.
Та я сиру землю у коліна виблю,
Поки тебе, пане, та із коршми визву...
Насип коню вівса по самій перса,
Та налий водиці по карі очиці,
Та покладі сіна по самі коліна —
То й кінь конем буде, не соромно й між люде!
То сідай на мене, то й поганяй мене ;
То я як ісхочу, море перескочу,
Та своїх копитець і в воду не вмочу !
Ой пане-ж мій, пане, не продавай мене ;
Як стане пригода, то згадаєш мене.

Ой ізгадай, пане, прежнюю пригоду:
Як ми утікали — Турків доганяли, —
Та все чистим полем понад синим морем;
Та все облогами понад берегами!“

Здобутє Азова.

Зя пісня свідчить про — звісні та кож історії — часті зносини Запорожців з донькими (російськими) козаками і про спільні їх походи. Сі зносини і спільні походи воєнні були особливо часті в XVII століттю. Донці беруть участь в морських походах Запорожців на турецькі береги, а Запорожці помагають Донцям в їх походах. В р. 1637 донські козаки здобули при помочи Запорожців турецьке місто Азов, недалеко устя Дону в Азівське море. Здобувши Азов, козаки вирізали мужеське населенє, Туркені розібрали між себе, а місто розграбили. Донці лишили ся в Азові, а Запорожці наладували вози добичею і вернули на Запороже.

Пісня описує підступ, яким козаки дістали Азов в свої руки. Історія про сей підступ нічого не каже. Історія знає лише тільки, що козаків було тоді 4400 і малий татарський відділ.

* * *

Ой що то за крячок над морем крякає,
Гей що то за бурлак молодців збирає?
Ой крпкнув сильно багач молодий:

„А збирайте ся хлопці а все народ май-
[стровий!

Гей зробимо братя, півтора ста ми возів,
Та на купим, братя, півтора ста пар волів,
Та начепим-начепим півтора ста ми ярем,
Та возьмемо, братя, по семеро молодців,
А по восьмому, братя, поганяльничку,
А по девятому, братя, кашоварничку,
А по десятому, братя, для сторожності.
Та поїдемо ми, братя, аж в той город у Азов;
Тай займемо ми місця по широким улицям,
Да поставляєм вози у три ряди у шкадрон.
Ой вийдуть до нас, а два купці молодці,
А питають нас, братя, що за товар у возах?
А ми скажемо, братя, що в нас товар до-
[рогий.

Все лисиці та куниці, та чорнії соболі.
Даї Боже завтра дождаете, то будете усе
[знати.“

Гей учора із вечора такий приказ віддали,
А так як о півночі — Азов-город узяли.
Ой вийшов да вийшов а знать бурлак пре-
[багат,

А крикнув він покрикнув своїм громким
[голосом:

„Ой збирайте ся, хлопці, всі молодці на судно,
Та беріте-грабуїте — кому чого надобно:
Гей кому срібла, а кому злата, кому суком
[дорогих

А котрому недостача, то Туркенів молодих“.

Похід Свирчовского у Волощину.

Свирчовский був начальником охотничого війська, котре в 1574 році ходило помагати молдавському господареві (князеві) Івоні против Турків. Івоня, з роду Русин, пробуваючи в Царгороді, позискав був ласку султана і добив ся молдавської корони. По якімсь часі Івоня стратив ласку Турків б вони виступили против него в користь срата волоського господаря Петра. Івоня проив о поміч Поляків і козаків. Між відділами, котрі пішли Івоні на поміч, був також відділ Свирчовского, Поляка з мазовецького воеводства. Людей Свирчовского називано козаками, хоч наших козаків було там не багато. „Козаки“ Свирчовского взяли з Івонею кріпость Браїлів, побили турецький відділ коло Браїлова, здобули кріпость Тягин (Бендер), побили Турків під Акерманом і т. д.

Запороскі козаки брали участь в сій війні посередно. Щоби Турки не могли всіх своїх сил кинути на Молдавію, вони під проводом отамана Покотила плавали по Чорнім мори і тревожили Турків. В сім часі мав також гуляти по морю Самійло Кішка і можлива річ, що він як раз тогди дістав ся до турецької неволі.

Івоні і Свирчовскому вело ся зразу досить добре. Однак Турки підкупили товариша Івоні Чарнецького, котрий мав більшу силу війська. Коли Івоня ударив на Турків коло Дунаю і прийшло до рішачючого бою, Чарнецький стояв на боці і не прийшов Івоні на поміч. Турки побили Івоню. Козаків Тур-

ки перебили, а частину взяли в полон. Що стало ся з Свирчовским, не знаємо. Одні жерела кажуть, так як пісня, що Турки відрубали єму голову, а другі, що єго з неволі викупила родина.

* * *

Ой у городі у Черкасі сурми засурмили,
Як ті ляцкі комісарі до гетьмана приходили.
Ой у городі у Черкасі бубни заграли,
Як ті ляцкі комісарі до гетьмана при-
[бували.

Ой пан пишній, пан Свирчовский,
А ще другий пан Зборовский,
А ще третій Морозенко,
А ще четвертий пан Горленко.
Що із Волохами Турок дереть ся,
А із Татарами Волох беть ся.,
Та волоскі землі руйнують,
Пліндрують, ще й не милують.
Ой ми Волохи, ми христіяне,
Да не милують нас бусурмане...
Ви, козаченьки за віру дбайте —
Нам христіянам на поміч прибувайте!
А козаченьки за віру дбають.
Волохам христіянам поміч посилають;
Трублять в труби, в сурми вигравають,
Оченьками козаченьків з України провожають.
Ой заїржали коні, та під гору йдучи;
Заголосили бусурмани та до Килії йдучи.
От як пан Свирчовский до Килії прибував,
Усіх козаків собирав, та на раді прохав.
Сизим орликом літав, явороньком гнув ся:
„Десь то я, мої милі братя, тай сподінуся.“

Як того пана Івана
Що Свирчоского гетьмана,
Да як бусурмани піймали,
То голову йому рубали.
Ой голову йому рубали,
Да на бунчук вішали,
Да у сурми вигравали,
З його глумували.

Сподівув ся пан Свирчовский у сирій могилі
А козаки біля нього та загомоніли.

А із низу хмара стягала,
Що воронів ключа набігала,
По Україні тумани клала;
А Україна сумувала,
Свого гетьмана оплакала.

Тоді буйні вітри завивали :

„Де-ж ви нашого гетьмана сподівали?“

Тоді кречети налітали :

„Де-ж ви нашого гетьмана жалкували?“

Тоді орли загомоніли :

„Де-ж ви нашого гетьмана схоронили?“

Тоді жайворонки повіли ся :

„Де-ж ви із нашим гетьманом простили ся?““

У глибокій могилі,
Біля города, біля Килії,
На турецкій лінії!

Жінка отамана Богданка.

Богданком називав наш народ князя
Богдана Ружинського, потомка великого кня-
зя литовського Гедимина. Зразу був він на-
чальником козацького війська, розставленого
на Україні, для оборони границь польської

держави. Не довго він служив Польщі, бо єго тягло на Запороже. Ружинський дійсно перейшов до Запорожців і став їх вождом. Найбільшим подвигом Ружинського був похід на Крим в 1575 році. В жовтні сего року Татари вдерли ся були на Русь, знищили єї огнем і пігнали величезний ясир. Щоби за сей напад пімстити ся, Богданко зібрав свою дружину козацку, вдер ся до Криму аж за Перекоп, і висвободив множестро християнських бранців. Всіх пійманих Татарів козаки тоді вимордували. Опісля Ружинський пустив ся на море, брав на берегах Малої Азії одно турецке місто за другим і вирізував їх населенє. Так взяв він і вирізав Трапезонт і Синопу, а навіть зрабував передмістя Царгорода. Вернувши з походу, Ружинський, ударив на турецку кріпость Аслям-кермень, збудовану Турками на Дніпрі на се, аби Запорожців не пускати з Дніпра на Чорне море. Ружинський здобув кріпость і висадив єї в воздух, але при взриві одного підкопу сам погіб.

* * *

I.

Ой Богдане, Богдане,
Запороский гетьмане!
Ох чого-ж ти в чорнім ходиш,
Та у чорнім аксамиті?
Чому не пеш не гуляєш,
Чого смутен, не веселий?
„Як же мені молодому
Та не бути смутному?”

Були в мене гостоньки,
Молодці Татароньки.
Одпу ніч почували,
Стару неньку зарубали,
А миленьку собі взяли.
Гей, сідлай хлопче коня,
Коня вороного,
Татар швидко доганяти,
Миленькую одбивати!
Догонили татароньків
В чистім поли край доріженьки.
Там Татари вогонь кладуть
І вечерю готують.
Межи ними баша сидить,
На колінах милу держить.
„Ой мпленька, миленька,
Відсунь ся від башенька,
Бо я башенька вбю,
А миленьку з собою возьму“.
„Чи влучиш, чи не влучиш,
Тільки мешканя розлучиш.
Коли беш, бий обоє,
Бо башенько серце моє.
Ой сідлай, милий, коня:
Ти-ж не мій, я не твоя!
Гей, коли жива буду,
То я тебе не забуду!“

II.

Ох, і ти, Богдане, ти, Богдане,
Та запороский отамане!
Ох, чого-ж ти у чорному ходиш
Та у чорному аксаміті?
„Ох, і як же мені не ходити,
Що до мене гості приїзжали.
А у мене гості не якії,

Два татароньки молодії.
Що перву нічку вони ночували,
Отця й неньку зневажали.
Що другу нічку вони ночували,
Моє добро поцінували.
Що третю нічку вони ночували,
Та малих дітей порізали.
А четверту нічку вони ночували,
Та і мою милу з собою взяли.
Ох, моя мила, ти моя мила,
Та з ким ти дітей наплодила?
Ох, та із тобою, мій Богдане,
Та запороский отамане!

Смерть Безрідного.

Понад сагою Дніпровою
Молодий козак обід обідає,
Не думає не гадає,
Що на нього молодого,
Ще й на чуру малого
Біда настає.
То не верби луговії зашуміли...
Як безбожні ушкали налетіли,
Хведора Безрідного, отамана курінного
Постреляли, порубали, — тільки чурп
не піймали.
Лежить Хведор Безрідний безпомічний.
Постреляний, порубаний,
На рани смертельні знемаганий.
Ні отець, ні мати, ні родина кривна
Сердешна того не знає.
У головках сивий кінь стоїть
А в ніженьках слуга сидить.

То козак йому промовляє:
„Чуро, мій, чуро, вірний слуго!
Коли-б ти добре дбав, да мені пану,
Хведору Безрідному, безплемінному,
Тепла мині согрівав,
Рани мої смертельні промивав,
Мякенькою бавовною закладав,
Червоною китайкою завивав“.
То малий чура до козака прибуває,
Із низу, із Дніпра прехолодної води доставає,
Свому пану Хведору Безрідному,
Безплемінному на серденько возливає,
Рани козацкі смертельні промиває,
До Хведора Безрідного словами промовляє:
Пане мій молодий, Хведоре безрідний!
Добре ми дбаймо, до твого отця,
До паніматки, до родини сердечной
Війском дніпровим накажімо.
Нехай твій отець і мати добре дбає,
Покривало тоненьке тобі пересилає;
Нехай би могли знати
Як тебе на чужій стороні поховати“.
Федір Безрідний тоє зачуває,
Словами промовляє: „Слуга мій молодий!
Не допоможе мені на чужій стороні
Покривало тоненьке. Ти мені, слуга,
На чужій стороні отець і мати рідненька,
І брат і сестриця вірненька.
Ой чуро Яремо! Дарую тобі по смерті своєї
Коня вороного, а другого білогривого
І тягели¹⁾ червоні,
Од ніг до коміря золотом гаптовані,

¹⁾ Якась одежа золотом гаптована.

І шаблю булатную, пицаль семипядную...
Ой та добре-ж ти дбай,
Із мого позлочистого коміря
Шовкову тягиню стягай,
Та на доброго коня сідай
Та предомною повертай:
Та нехай я буду знати,
Чи будеш ти удобен війску дніпровому,
Али бо отаману кошовому?“
То чура Ярема добре дбає,
З позлочистого коміря
Шовкову тягиню стягає,
Та на доброго коня сідає,
Та перед ним повертає.
Ой то Хведір Безрідний-безплемінний
Словами промовляє, гірко сльозами ридає:
„Ой благодарю Тебе, Господа милосерного,
А що не ледай-кому моя худоба буде до
[ставати;
То він за мене буде Господа милосерного
прохати.
— „Ой чуро Яремо, вірний слуго!
Добре ти дбай, та на коня сідай;
Ой та їдь ти понад лугом та Базавлугом,
Та піди ти степом понад Дніпром.
Послухай ти чуро: чи то гуси кричать,
Чи лебеді ячать, чи ушкали гудуть,
Чи може козаки Дніпром йдуть.
Коли ушкали гудуть, то ти схорони ся,
Як лебеді ячать, то ти озиви ся,
А як козаки йдуть Дніпром-Славутою,
Так ти обяви ся, та шличок на коплю іскладай,
А сам низько уклоняй,
Наперед Господу Богу,
І батькови кошовому, отаману військовому,
І всьому товариству кривному й сердешному.

Нехай вони човни до берега привертають,
Мене Хведора Безрідного навіщають.
То чура малий по беріжку пробігав,
Козаків забачав, шапкою махав,
Словами промовляв :
„Панове молодці ! добре ви дбайте,
Човни привертайте,
До отамана курінного поспішайте !“
А батько кошовий, отаман військовий,
Тое забачає, словами промовляє :
„Чуро Яремо ! се ти не своїми кіньми гуляєш,
І тягеля червоний од ніг до коміря
Золотом гаптовані, не свої маєш ;
Не своєю зброєю вихваляєш ся,
Не свою шаблю булатную
І пицаль семинадцюю маєш...
Десь ти свого пана вбив, або зранив,
Або молодого душі ти ізбавив !“
Слуга молодий добре дбає,
З коня встає, словами промовляє :
„Ой батько кошовий, отамане військовий !
Я свого пана ні вбив, ні зранив,
Ні молодого душі не ізбавив.
Тож его турецкая булатна шабля порубала,
То-ж его стрілка-анічарка постріляла.
А мій пан лежить у лузі Базавлузі
Постреляний і порубаний,
На рани смертельні знемаганий.
Та прошу я милости вашої всенижающе :
У луг Базавлуг прибувати,
Тіло козацкеє молодецкеє
У чистім полі знаходити й поховати,
Звіру-птиці на поталу не дати“.
Отаман кошовий тоє зачуває,
Словами промовляє :
„Козаки, панове-молодці ! добре ви дбайте,

6*

На коні козацкїї сїдайте,
Коло лугу Базавлугу об'їзжайте,
Федора Безрідного живого заставляйте".
Ой то батько кошовий, отаман військовий
Добре дбав: Із семитот козаків
Та пятьдесятъ вибирав,
Та в луг Базавлуг у суботу вислав.
То вони в луг Базавлуг прибували,
У суботу проти недїлі,
У четвертїй полунощнїй годинї.
Федора Безрідного живого не застали,
Та тїло молодецке знаходили,
На червону китайку клали,
Тїло козацкеє молодецкеє обмивали.
Тодї козаки шаблями суходїл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Глибокую яму викопали,
В чистїм полі, над сагою Днїпровою
Під похилою вербою
Хведора Безрідного похоронили.
Семиперсну могилу висипали
І премудрому лицареві славу учинили,
З семипядної пищалї подзвонили,
І прапірок у головах устромили.
А тим вони його поминали,
Що у себе мали: цвіленькими,
Сухенькими військовими сухарцями.
Козак Хведір Безрідний-безплемінний,
Помер і поляг. Слава його не вмре, не за-
[гине
Міждо нами, народними головами...
По кудова буде сьвіт сьвітати і сонце сїяти,
Будем славу його всегда прославляти!

Варянт.

В однім варянтї козаки знаходять Без-
рідного єще живого:

.
То козаки теє зачували,
До берега привертали, отамана навіщали.
Тодї козак чуру вихваляє, словами промовляє:
„Чуро мій, чуро, вірний слуго!
Коли ти будеш вірно пробувати,
Будуть тебе козаки поважати!“
То теє промовляв, опрощеня зо всіми брав,
Милосерному Богу душу віддав.
Тодї козаки шаблями суходіл копали,
Шапками, приполами персть виймали,
Хведора Безрідного ховали,
В семипядні пищалї гримали,
У суремки жалібно вихваляли:
То ще добре козацка голова знала,
Що без війська козацкого не вмирала!

Брат купує сесту.

Ходить Турчин по риночку,
Водить з собов дівчиночку;
Править за ню срібло, злото..
Править срібло не мірене
А золото не важене.
Ой знайшов ся оден панок.
Сипле срібло не мірене,
Тай золото не важене.
Ой взяв же ї попід пашки,
Повів же і попід дашки.
Ой взяв же ї за рученьку,

Привів її до домоньку.
Ой тай сіли вечеряти.
Сам сідає в карти грати,
А їй велів постіль слати.
Вона-ж тую постіль слала,
Тай ревненько заплакала.
Вийшов панок до кімнати,
Взяв з дівчинов розмовляти:
„Ой Марусю, Марусенько!
Яку маєш родиноньку?
Чи багато роду маєш,
Що в неволі погибаєш?
— Ой мала я три братчики,
Три братчики ріднесенькі.
„Де-ж вони ся да поділи
Три братчики да ріднесенькі?“
— Оден пішов в Волощину,
Другий пішов на Вгорщину,
Третий пішов в Туреччину.
„Чи-ж би ти їх не пізнала,
Свої брата ріднесенькі?“
— Вже їх тепер не спізнаю,
Я в неволі погибаю!...
„Дякуй Богу, що спитав ся,
Що з сестрою пе звінчав ся!“

Козак-дівчина.

Тай чую, загадано та заповідано,
Усім козаченькам та в військо йти:
У кого є коні, — годуйте,
У кого нема, — купуйте.
У кого є сини, то висилати,
А в кого нема — то наймати!

Ой зажурилася удова,
Що в неї кінь є, сина нема;
Тільки мала одну дочку Катериночку,
Таї тую в військо виряжала,
А виряжаючи научала:
„Дочко моя, Катериночко!
Як будеш ти в військо йти,
То не йди дочко поперед війська
І не оставайся позад війська:
Та держись війська середного,
І козаченька сердешного“.
Дочка Катериночка не послухала,
Поперед війська поїхала.
Як же припало річку брести
І Дунай плисти,
Усі козаченьки у плин пішли,
А Катеринин коник не перейшов.
Десь узяв ся та Татарин,
Узяв коня за поводи
А Катериночку за білуру ручку,
Повів кониченька у стайничку,
Катериночку у світлицю.
Дає коникови вівса-сіна,
А Катериночці меду-вина.
Кінь ірже, сіна-вівса не їсть,
Катерина плаче, меду вина не п'є.
Кінь ірже та по стайниці,
Катерина плаче та по матінці,

Смерть трех братів у Самари.

Ой усі поля Самарські почорніли,
Ясними пожарами погоріли.
Тільки не згоріло у річки Самарки,

У криниці Салтанки
Три терни дрібненьких,
Три байраки зелененьких.
То вони тим не згоріли,
Що там три брати рідненьких,
Як голубоньки сивеньких,
Постріляні та порубані спочивали.
То тим вони спочивали,
Що на рани смертельні знемогали;
Що у них рани рубані кровю ізойшли,
А стріляні до серця прийшли.
Озоветь ся старший брат
До середульшого словами,
Обіллеть ся гіркими сльозами :
„Прошу я тебе, братіку мій рідненький,
Як голубонько сивенький! Добре ти учини :
Хоч із річки Самарки,
Або з криниці Салтанки
Холодної води знайди, рани мої
Постреляні та порубані окропи, охолоди“.
То середульший брат теє зачуває,
До нього словами промовляє :
„Братіку мій рідненький,
Як голубонько сивенький!
Чи ти мені, брате, віри не діймаєш,
Чи ти мене на сміх підіймаєш!
Чи не одна нас шабля порубала?
Чи не одна нас куля постреляла?
Що маю я на собі девять ран рубані широкі,
А чотири стреляні глибокі!
У мене ноги козацкїї порубані,
Руки козацкїї постреляні,
Головка козацкая моя побита.
Так ми добре, брате, учинїмо,
Свого найменшого брата попросїмо :
Нехай найменший брат добре дбає,

Хоч на вколїшки вставає,
Війскову суремку в головах доставає,
У війскову суремку добре грає-програває;
То будуть козаки чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацкії зачувати,
Будуть вони до нас приїжжати,
Будем ми добре дбати, отцеви і матери
В землю християнськую поклон передавати,
Щоб нас отець і мати добре знали.
Вони-б до нас приїжжали,
Смерти нашої доглядали,
Тїло наше козацке молодецке
В чистім полі поховали!“
То наймеґший брат тее зачуває,
До старших братів словами промовляє:
„Братіки мої рідненькі, як голубоньки

[сивенькі!

Не єсть се нас шабля турецька порубала;
Не єсть се нас куля яничарська постреляла;
А єсть се отцева й панїматчина молитва по-
[карала!

Як ми в охотне військо
Від отця, від матери, від роду відїзжали,
Ми з отцем, з матірю і з родом
Опрощення не брали!
А як против церкви, дому Божого проїзжали,
Ми шапок з голови не знимали,
Милосерного Бога на поміч не прохали!
Як вам, братя, не можно
На ноги козацкії вставати, так же і мені.
Хоч я, братя, буду в тонкі суремки
Жалібненько іграти, то будуть Турки-

[яничари,

Безбожні бусурмани, чистим полем гуляти,
Будуть наші ігри козацкії зачувати,
Будуть до нас приїжжати,

Будуть нам живем каторгу завдавати.
Лучше нам, брата,
От тут в чистім поли помирати,
Отця і пані-матки
І родини сердечної в очи не видати“...
Стала чорная хмара на небі наступати,
Стали козакі в чистім поли помирати,
Стали свої голови козацкїї
В річці Самарці покладати...
Чим тая Самарка славна стала,
Що вона много войска козацкого у себе
[видала.

Іван Сірко.

Іван Сірко, найславніший отаман запороский був родом з Мерефи в теперішній харківській губернії, де мав дома, млин і інші маєтки. Історія не знає, коли він родився, і коли зачав козакувати. Історики знають лише, що він мав жінку Софію, брата, одного сина, незвісних по імені і двох зятів козаків. Народний переказ говорить, що Сірко явився на світ з зубами, і як лиш бабаповитуха піднесла його до стола, він вхопив пиріг з начинкою і з'їв його. Се уважали за знак, що він весь свій вік буде гризти ворогів. Народна дума каже, що у него були два сини: Петро і Роман. Перший погіб десь за Тором, другий помер дома, в очах матери.

В 1654 році, коли Хмельницький віддав Україну під протекторат російського царя, витворила ся між козацкою старшиною сильна

партия, котра не годила ся на таку злуку з Росиєю. До сеї партії належав також Сірко. Він не хотів дальше жити в зависимій від царя Україні, отже пішов на независиме нівідкого Запороже. Там він відразу дав ся пізнати яко неустрашимий рицар і знаменитий вожд. Яко полковник, а відтак яко кошовий бив він Татарів і Турків майже без перерви і на суши і на мори. Істория записала 55 більших боїв, в котрих, з винятком одної битви, Сірко побив ворога.

Запорожці говорили, що другого такого, як Сірко, нема в цілім сьвіті. Тому то вони любили єго, вірили в него як в яку надприродну силу, ішли за ним все на осліп і дуже часто віддавали ему власть кошового. Хоч кошового отамана вибрано на Запорожу з засади лише на оден рік, Сірка вибрано кошовим вісім разів разпораз. Вибраний за кількома наворотами по малих перервах (в часі котрих Сірко був звичайно на Україні, а раз навіть на заслانی в Сибірі) був Сірко 15 літ запороским отаманом.

Україна була тоді поділена на дві часті, під двома гетьманами, а Росия старала ся закріпостити край, котрий злучив ся був з Росиєю лише особою монарха. Деякі гетьмани, так з сього, як і того боку пробували ріжними способами роздерту на дві часті вітчизну з'єдинити і зацвнити Україні державну самостійність. З того виходили то ріжні союзи, то конфлікти: з Польщию, Москвою, ханом татарским і султаном турецким. Всі вони мішали ся в справи України з оружиєм в руді. Страшні були для населеня

України наслідки сеї помочи, яку сусіди давали нашим гетьманам, та ще страшнійша була домашна війна, яка довгий час лютувала між сього і тогочасними гетьманами, як також між гетьманами і амбітниками. що при помочи сусідів старали ся прийти до гетьманської сулави.

Позиція Запорожа, котре себе все уважало опікуном України, була в сих часах дуже тяжка. Що до Сірка, то він поступав після своєї засади: „нужда змінє закон“. Цілюю его політики було удержати повну незалежність державну запороскої республіки і здобути як найбільшу самостійність для вітчизни-України... Тому то в часі тих борб Сірко перекидає ся з одної сторони на другу. То покидає Україну і відходить на Запороже, бо не хоче служити російському царевц, та знов стає по стороні царофільської партії против Виговського, бо ему здає ся, що Україна буде вільніша в союзі з Росією, ніж в союзі з Польщею. Сірко через ціле своє життя бє „бусурменів“, а мимо того стає по стороні Дорошенка, котрий рішив ся віддати Україну під власть султана, бо змркував, що Росія старає ся закріпостити Україну і Запороже. Тогди він, сей „вірний слуга царский“ веде свій полк против Москалів і вирізує московских воеводів в українських містах.

Всі ті, що робили на Україні яку небудь полтику, і голови всіх сусідних держав старали ся мати Запороже, а особливо Сірка по своїй стороні. Яко союзник, був він всіма незвичайно високо цінений, яко ворог, був пострахом для всіх. Славу знаме-

нитого вожда мав він так між приятелями, як і між ворогами Польський король Ян III. Собіський писав про него: „Сірко воїн слашний і в ратнім ділі більший промишленник“. Українські історики називають єго великим ватагом, слашним кошевим отаманом і порівнюють єго з Тамерляном. Татари називали Сірка „урус-шайтаном“, то є руским чортом. Турецкий султан так бояв ся Сірка, що наказав був молити ся в мечетах, аби Сірко погиб.

Як бояли ся спосібностей і популярности Сірка, найліпшим доказом є се, що хоч Сірко був союзником Росії, правительство, діставши єго 19-ого цвѣтня 1672 в свої руки, вислало в Сибір. Росія потерпала, що як Сірко стане українским гетьманом, то єго сильна рука знівечить плян закріпощеня України. З Сибіру пустили єго на Січ в червни 1673 року, коли українські і російські полководці не могли дати ради Туркам і Татарам. Вернувши до Січи, Сірко став відразу бити Турків і Татарів та руйнувати їх міста і кріпости. За отаманованя Сірка султан Мухаммад рішив ся знищити Січ і в тій цілі післав Татарам на поміч п'ятнацять тисяч вибраних янічарів. Янічари дійсно дістали ся до середини Січи. Стало ся се на Різдво, коли всі січовики попили ся і спали твердим сном. На щастє не спав оден одинокий січовик. Сей заалярмував товаришів і виправа на знищенє Січи скінчила ся тим, що вибито 13¹/₂ тисячок янічарів. В додатку Сірко рушив на Крим і страшно єго знищив.

Сірко помер в 1690 році в своїй пасіці недалеко Чортомлицкої Січи. Єго гріб удер-

жав ся єще до нині в селі Капулівці, де було січове кладовище. Народ говорить, що в сім гробі є лише одна рука Сірка, а він сам ходить десь по світу і воює з ворогами. Він такий страшений вояка, що й земля его не вдержить. Розповідають, що як він умирав, то сказав Запорожцям: „Хто тільки оцю мою праву руку буде носити, то буде він день і ніч ворогів крушити“. Як він умер, то Запорожці відрубали у него руку, засушили єї, і сім літ возили з собою на війну. Як тільки в бою грозил Запорожцям яка біда, то вони зараз виставлять руку Сірка в гору і кричать: „стійте молодці, душа і рука Сірка з нами!“ Вороги, як лиш зачують імя Сірка, так зараз мов скажені ідуть в розтіч.

* * *

Ой як крикне старий орел,
Що під хмари ветця,
Гей загуло Запорожа тай до Сірка тнетця.
Ой, не вітер в поли грає, не орел літає,
Ото-ж Сірко з товариством на Січи гуляє.
Старий Сірко перед стягом раду оглядає,
Козаченьків привитає, стиха промовляє:
„Гей молодці-Запорожці, татарва лякає!
Не дримайте, товариші, бо в руки злапає:
Збирайте ся до купоньки та сідлайте коні,
Тії коні воронії, що ждуть на припоні“!...
Загуділо Запорожа, як те Чорне море, —
Понесли ся козаченьки облавою в поле.
Ой як свисне старий Сірко на конику сивім,
То спинились Запорожці, коней погубивши.
„Ой батьку наш, отамане, мо маєм робити?“

Без коней ми, наче орли, що в степу підбиті ?
„Не журіть ся, Запорожці, друзі молоденькі !
Ой, годі ж вам турбуватись, годі, пани-брати !
А беріте в руки списи, рушайте гармати !
Тож не вітер в полі грає, не орел витає,
Ото-ж Сірко з товариством по степу літає“.

Вдова Сірчиха.

В городі Мерефі жила вдова,
Старенька жена,
Сірчиха-Іваниха. Вона сім літ пробувала.
Сірка Івана в очи не видала.
Тільки собі двох синів мала :
Первого сина Сірченка Петра,
Другого сина Сірченка Романа.
Вона їх до зросту держала,
Іще від них слави-пам'яті до смерти споді-
[вала.

Як став Сірченко Петро виростати,
Став своїй мамі старенької питати :
„Мати моя, старая жено,
Скільки я у тебе пробуваю,
Отця свого Сірка Івана, в очи не видаю :
Нехай би я міг знати,
Де свого отця, Сірка Івана шукати“.
Вдова стара промовляла :
„Пішов твій отець до стародавнього
Тору пробувати,
Там став він свою голову козацкую покла-
[дати“.

То вже Сірченко Петро тоє зачуває,
Пилипа Мереф'янського з собою підмовляє,
Голуба Волошина за джуру у себе має...

Стали вони до стародавнього Тору приїждати,
Отамана Торського, Яцка Лохвицького, позна-
[вати ;

Отаман Торський, Яцко Лохвицький
Із куреня вихожає,
Словами промовляє, Сірченка Петра позна-
ває:“

„Сірченку Петре, чого ти сюда приїждавш,
Деся ти свого отця Івана шукаєш?“

Сірченко Петро словами промовляє :

„Отамане Торський, Яцко Лохвицький,
Я у год пробуваю,

Отця свого, Сірка Івана, в очи не видаю“.

То вже Сірченко Петро з козаками опрощене
[принймає,

До трех зелених байраків прибуває.

Козаки до Сірченка Петра

Словами промовляли :

„Сірченку Петре, не безпечно собі май,
Коней своїх козацких від себе не пускай“.

А Сірченко Петро на теє не повіряє,

Під тернами, байраками лягає — спочиває,

Коні свої козацкі далеко від себе пускає,

Тільки Голуба Волошина до коней посилає.

Турки теє зобачали,

Із тернів, із байраків вибігали,

Голуба Волошина у полон до себе брали,

Іще словами промовляли : „Голубе Волошине!

Не хочем ми твоїх коней вороних,

Хочем ми добре знати,

Щоб твого пана молодого ізрубати“.

Голуб Волошин словами промовляє :

„Турки!

Коли можете ви мене від себе пускати,

Могу я сам єму з плеч голову зняти“.

Турки того дознали,

Голуба Волошина від себе пускали.
Голуб Волошин до Сірченка Петра прибуває,
Словами промовляє :
„Сірченку Петре, пане молодий,
На доброго коня сїдай,
Між Турками поспішай!“
Не успів Сірченко Петро між Турки-янічари
вбігати,
Міг єму Голуб Волошин з плеч головку
[зняти.
Тогди Турки Пилипа Мерефіанского округ
[оступали,
З плеч головку козацку знимали,
Козацке тіло посікли — порубали.
Козаки стародавнії тоє забачали,
На добрії коні сїдали,
Турок побіджали,
Козацке тіло позбирали,
До стародавного куреня привозили,
Суходіл шаблями копали.
Шалками-приполами землю носили,
Козацкеє тіло схоронили.
Отаман Торський, Яцко Лохвицький, тоє за-
[чуває
До вдови старенької, Сірчихи-Іванихи,
В город у Мерефу письмо посилає.
Сірчиха-Іваниха письмо читає,
Словами промовляє,
К сирой землі крижом упадає :
„Що вже тепер на моїй голові три печалі
[пробуває :
Первая печаль, що і сїм літ пробувала,
Сірка-Івана в очи не видала; другая печаль,
Що Сірченка Петра на сьвітї живого не
[має,
Третя печаль, що Сірченко Роман умирає.

Атаман Матяш.

На усті Самарп-Богу
Семенова козацкого рогу
Усі поля самарскії пожарами погоріли.
Тільки два терни-байраки не горіли,
Що під собою гостей великих мали:
Там пробувало дванацять
Козаків Браславців-небувальців.
Між ними був атаман Матяш старенький.
Стали козаки вечера дожидати,
Стали терновії огні розкладати,
Стали по чистому полю коні козацкії пу-
[скати,
Стали козацкії сідла від себе далеко від-
[кидати,
Стали козацкі семипядні цищалі поза ку-
стами ховати.
Атаман Матяш старенький тоє зачуває,
Словами промовляє: „Козаки панове молодці!
Не безпечно ви майте,
Козацких коней із препона не пускайте,
Сідла козацкії під голови покладайте.
Бо се долина Кайнарская,
Недалече здаєсь земля Татарская“.
Тоді козаки з атамана Матяша насміхали:
„Деть ти, атамане Матяшу старенький,
Між козаками не бував,
Десь ти козацкої каші не їдав,
Десь ти козацких звичаїв не знав,
Що ти нам, козакам Браславцям
Великий страх завдав?!“
Тоді атаман Матяш від них далеко від-
[ступав,
Терновий огонь розкладав,
Кона свого козацкого сідлав,

Біля себе припинав.
В ночі заждав малую годинку, невелику
[часинку,
Як не буйні вітри повивали,
Як Турки-янічари з чистого поля в долину
[припали,
Дванацять козаків Браславців-небувальців
В полон забрали.
Атаман Матяш старенький на доброго коня
[сідає,
Шість тисяч Турок-янічар побіджає,
Браславців-небувальців із полону відбиває,
Щей словами промовляє :
„Козаки Браславці-небувальці!
На коні козацкії сідайте,
Мені старому помочи давайте!“
Тоді козаки на коні сідали,
Чотири тисячі безбожних бусурманів побі-
[джали,
Срібло і золото турецкеє від них забирали,
До города Січи швиденько поспішали.
В городі Січи безпечно себе мали,
Срібло і золото турецкеє між собою роз-
[діляли,
За атамана Матяша Господа-Бога прохали :
„Десь твоя мати в небі пресвятилась,
Що тебе лицаря да породила ;
Що ти в чистім полі пробував,
І з нас, Браславців-небувальців,
Ні одного козака із войска не устеряв!“

7*

Маруся Богуславка.

Наші дівчата, котрі дістали ся до татарської чи до турецької неволі, ставали дуже часто жінками татарських і турецьких панів і вельмож. Як така жінка була гарна, а в додатку розумна, то нераз опановувала свого мужа і ругала ним так, як у нас неодна баба крутить чоловіком. В думі про Марусю Богуславку говорить ся про таку Русинку, котра стала жінкою великого пана-Татарина, котра „для роскоші турецької, для лакіємства нещасного“ приняла віру свого чоловіка і котрій з тим так добре, що навіть не хоче вертати до рідного краю.

Історія знає дуже багато таких случаїв, в котрих невільниці Русинки стають жінками високих достойників турецьких, а навіть самих султанів. Антонович-Драгоманів вичисляють сі султанки: „Жінкою султана Сулеймана I. була бранка-Русинка. Западні письменники називали її Росса або Роксоляна. Вона мала великий вплив на султана і його політику. На її жадане султан покарав навіть смертю сина Мустафу і двох везирів. Султана „держала за чуприну“ навіть тогди, коли вже зівяла її краса. Її вплив зачинає бути видним в 1541 році; умерла в 1558 р. Деякі історики кажуть, що „Росса“ була попадянкою з Рогатинщини в Галичині, полонена Турками. В Царгороді стоїть мечет поставлений „Россою“ і її пам'ятник.

Русинкою була також жінка султана Османа II. Сучасний Венеціянець пише, що вона зве ся Мілікля, є Русинкою з простого роду. Її взято в полон маленькою дівчиною.

Вона дістала ся везирови Муратови. По єго смерті жінка Мурата дарувала єї Мустафі, котрий дівчину полюбив як доньку і дарував їй свободу. Раз побачив єї султан, а очарований єї красою просив Мустафу, щоби відступив єму дівчину. Мустафа сказав, що закон не позволяє єму сего зробити, бо він вже увільнив єї, хиба що султан оженить ся з нею. Так стало ся і султан любив єї більше ніж всі прочі свої жінки.

Звісною також була султанка-Русинка мати Османа III., котра умерла в 1766 році. Вона приняла іслам і була так побожна, що рано не встала, не прочитавши через ніч 1500 разів 113 главу корана. За се придворний історик називає єї „одною із сьвятійших жінок, чистою як Марія, мудрою як цариця, уміркованою як Азія, сестра Мойсея, благочестивою як Раабя Адує“.

* * *

На Чорному мори, на каменю біленькому
Там стояла темниця камяная,
А у тій то темниці пробувало сімсот ко-
[заків,

Бідних невольників.

То вже трицять літ у неволи пробувають,
Божого сьвіта, сонця праведного
В вічи собі не видають.
То до них дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
До темниці приходжає, темницю одмикає,
Словами промовляє: „Гей козаки,
Ви біднії невольники! угадайте,
Що в нашій землі за день тепера?“

То тоді біднії невольники зачували,
Дівку бранку, Марусю, попівну Богуславку
По річах пізнавали, словами промовляли :

Гей, дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко !

Що трицять літ у темниці пробуваєм,
Бошого свѣта, сонця праведного
В вічи собі не видаєм ;

То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день
Тоді дівка бранка, Маруся, попівна Богу- [тепера".

Тое зачуває, до козаків словами промовляє : [славка,
„Ой козаци, ви бідні невольники !

Що сьогодні у нашій землі християнській
Великодная субота,

А завтра свѣтлий празник,
Роковий день Великдень“.

Тоді ті козаци тоє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку бранку, Марусю, попівну Богуславку,

Кляли-проклинали :

„Та бодай ти дівко бранко,
Марусю, попівно Богуславко,

Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам свѣтлий празник,

Роковий день, Великдень сказала“,
То тоді дівка бранка,

Маруся, попівна Богуславка,
Тое зачувала, словами промовляла :

„Ой козаци, ви бідні невольники !
Та не лайте мене, не проклинайте :

Бо як буде наш пан турецький
До мечети від'їжджати,

То буде мені, дівці бранці
Маруси, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати ;
То буду я до темниці прихожати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників,
На волю випускати“.

То на святий празник,
Роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечети від'їжджати,
Став дівці бранці,
Маруси, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка бранка,
Маруся, попівна Богуславка добре дбає,
До темниці приходжає, темницю відмикає,
Всіх козаків, бідних невольників
На волю випускає і словами промовляє :
„Ой козаки, ви бідні невольники !
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте ;
Тільки прошу я вас,
Одного города Богуслава не минайте.
Моему батьку й матери знати давайте ;
Та нехай мій батько добре дбає,
Грунтів, великих маєтків, нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає.
Та нехай мене, дівки бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупляє.

Бо вже я потурчилась побусурменилась,
Для роскоши турецької,
Для лакімства нещасного !“

Ой визволи Боже, нас всіх бідних неволь-
[ників
З тяжкої неволі, з віри бусурменської,

На ясні зорі, на тихі води,
У край веселий, у мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас бідних невольників!

Ліпший Турок, ніж польська неволя.

Як польська неволя нашому народови
надоїла, доказує пісня, в котрій українська
дівчина віддалаби ся павіть за Турчина, аби
лише спасти ся від тяжкої панщини.

* * *

Ой віддайте мене за Волошина,
Бо дівчина молода, ще й хорошая.
Ой віддайте мене за Татарина,
Бо дівчина молода, не поганая.
Ой віддайте мене да за Турчина,
Щоб мені панщина не докучила.

Брат продає сестру Туркам.

Ой поїхав Романонько
До Сучави на ярмарок,
Там зустрів його Турок.
„Ой Романе, Романочку!
Чи маєш ти родиночку?“
— „Ой маю я родиночку,
Одну сестру Оленочку“.
„Ой Романе, Романочку!

Продай сестру Оленочку!
Дам ти срібла не вагою,
Дам ти злота не лічбою“.
Прийшов Роман до домочку,
Склонив на стіл головочку,
Тай гадає си думочку,
Чи продати Оленочку?
Встав, зірвав ся, пішов з шумом,
Тільки вихор за ним свиснув...
Дощ ударив з ясеним громом,
Роман з очий на вік згинув!
Сестра бідна ся дивує,
Пильно глядить кінця тому;
Серце ся її крає з жалю,
Що Романа нема в дому...
Їде Роман до домоньку,
Спустив на діл головоньку.
Ізійшла сестра, Оленочка,
Питає ся вона його:
„Ой братчику, Романчику!
Де ти того коня взяв?“
— „Мені Турчин подарував...
Дав ми коня вороного,
На другого злота много.
Ой сестричко, Оленочко!
Та сьвітлоньки повиметай,
І в покоях позакаджай!“
„Ой Братчику, Романчику!
Тадже завтра не неділя...“
— „Ой сестричко, Оленочко!
Помий двори мостовії,
Застель столи кедровії,
Помий миски мідянії,
І ложички золотії!“,
„Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не Різдво...“

— „Ой сестричко Оленочко!
І світлоньки повимащай,
Вікна красно повитерай!“
„Ой братчику, Романчику!
Тадже завтра не Великдень...“
— „Ой сестричко, Оленочко!
Русу косу собі ізмиї,
Тай красенько заплітай ся,
Гостей завтра сподівайся!“
А вона то все зробила,
Тай на двір ся подпвпла.
Пішла вона по водицю,
В кедровую та керницю,
Та дивить ся в чисте поле...
В чистім полі туман кипить,
Чи грім гримить, чи звін звенить?
Принесла вона водиці,
З кедрової да керниці,
Тай узяла промовляти,
Свого брата ся питати:
„Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то в полі туман кипить,
Чи грім гремить, чи звін звенить?
Чи то вірли крильма бють ся,
Чи вівчарі з турми гонять?“
Він до неї промовляє,
А сам тяжко іздыхає:
„Так сестричко, Оленочко!
Вірли землю крильма збили,
Порохами скопотили“.
„Ой братчику, Романчику!
Що то в полі за димове?
Чи то вірли крильма бють ся,
Чи вівчарі з турми гонять?...“
— „Ой сестричко, Оленочко!

Скажу тобі правду щпру...
Тото в полі не димове,
Не туман то в полі кипить,
Ні грім гремить, ні звін звенить;
Ні то вірли крильми бють ся,
Ні вівчарі з турми гонять...
Лиш то Турки й Татарове,
А всі твої боярове.“ —
А Олена як то вчула,
На слугу вірну крикнула:
„Ой кухарко, кухарочко!
Дай ми ножа остренького,
До завоя тоненького!...“
Тонкий завій укроїла,
Ніж у серце си встромила...
Ой надбіг брат Романочко:
— „Ой сестричко Оленочко!
Що-ж ти собі ізробила?“
Вона йому відповіла:
„Лучше тутки погибати,
Ніж з Турками пробувати!“
Іде Турок з весіленьком,
Приїзджає в подвіренько,
Поковтує в гранаточку:
— „Вийди, вийди Романочку,
Виведи ми Оленочку!“
Вийшов, вийшов Романочко,
Виводить му кухарочку.
— „Ой брешеш ти Ромапочку,
Не тва сестра Оленочка,
Лише єї одінячко.
Деж тота твоя сестра,
Твоя сестра, Оленочка? —
„Днесь завій собі кроїла,
Ніж у серце си встромила.“
Вбігли Турки до сьвітлоньки,

Вадріли тіло Оленоньки...
Ой взяли го за реберці,
Тай кинули через дверці;
Стали до нього стріляти,
А потім в штуки рубати.
Так стріляли, так рубали,
Аж ся калинові луги,
З великої дуже туги,
Зачали ся розлігати.

Отець продає доньку Туркам.

Був чоловік Андрієчко,
Тай мав доньку Марієчку.
За сім тисяч продав її,
За волоки шовковії.
Ой пе Андрій днину, два дні,
Аж на третій спамятав сі.
Ой приходить до домоньку,
Склонив долі головоньку!
„Ох, Маріє, Марієчко,
Іди в поле по водицю
Й у студеную керницю.“
Приносить вна ба й водиці,
З студенної ба й керниці.
— „Ой, татуню, татунечку,
Ой що в полі за димове?
Чи вівчарі вогні кладуть,
Чи Татари людей беруть?“
„Ні вівчарі вогні кладуть,
Ні Татари людей беруть...
Ой то доню за тобув йдуть!
Бо-м за сто миль тебе продав,
Гей, за сто миль, міліона,

І за сто миль за далеко !
Котрий Турок перед веде,
То той тобі милий буде“.
Їдуть Турки тай Татарц.
На подвірю кіньми стали :
— „Ой Андрію, Андрієчку,
Виведи нам Марієчку“.
Виводить він служнеченьку,
Найвірнійшу ключниченьку.
Стала собі а з близенька,
Вклонила ся а з низенька.
— „Не Мариїн то походець,
То Мариїн лиш уборець,
Лише з її ручинь вінець :
Не Марпсин то ходонько,
Не Марисин голосонько,
Лиш Марисин рутян-вінок !
Ай брате наш, Андрієчку,
Заслуживесь шибеничку !
Любивесь в нас гроші брати,
Люби-ж тепер доньку дати !
Ай Андрію, Андрієчку,
Виведи-ж нам Марієчку ;
Бо як кіньми я здвигнемо,
Подвіре ти рознесемо...
Тай Марію си возьмемо !“
Виводить він Марієчку,
Марієчку, як зоречку.
— „Ой, мачусі я дякую,
Тай братови я дякую,
Лиш татови не дякую...
Бо за сто миль мене продав,
Ой, за сто миль міліона,
І за сто миль за далеко“.
Ой їде день, їде два дні,
Аж на третім промовила :

„Ой Турчине, Турчиночку
То я виджу калиночку...
Най си витну паличечку.
Рубає вна ба й одну, дві,
Одну єму, другу собі.
Рукавцем ся вна накрила,
Й ніж у серце си встромила.
Надлетіла зазулечка,
Тай узяла щебетати :
— Ой, Турчине, Турчиночку!
Нема-ж твоєї Марієчки :
Рукавцем ся ба й накрила,
Й ніж у серце си встромила. —
„Волів я сам ся істяти,
Ніж мав я їй ножа дати!“

Теща в полоні у зятя.

Що се в полі забіліло,
Ой чи гуси, чи лебеді?
Тепер гуси не літають,
А лебеді не плавають.
Ой вийду я на могилу
Подивлю ся у долину :
Татарове полон женуть...
Оден полон з жіночками,
Другий полон з дівочками,
Третий полон з діточками.
Стали кошом під Яришом
Та взяли ся паювати :
Дівка впала паробкови,
А тещенка зятенькови.
Тай дістала ся сестра брату
Теща зятю.

Ой брат сестру на Рось пустив,
А зять тещу в полон заняв.
Взяв він єю попри коні...
Ой кінь біжить дорогою,
А тещенька терниною;
Назад себе поглядає,
Сліди кровця заливає;
Чорний ворон залітає,
Тую кровцю іспиває.
Приїжджає він до двору:
„Вийди, вийди, Татарочко,
Привів-єм ти невольницю,
А до смерти робітницю“.
А вона їй тай завела,
Три роботи загадала:
Щоб очима стадо пасти,
Рученьками кужіль прясти,
Ноженьками колисати.
Теща дитя колисала
І дитині присьпівала:
„Люлю, люлю, Татарчатко,
По донечці унучатко...
Бодай стадо виздохало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло!“
Вчув тото вірний слуга —
— „Чи чули ви папяночко,
Як вам кляла робітниця:
Бодай стадо виздохало,
Бодай кужіль спопеліла,
Бодай дитя скаменіло!“
Вбігла хутко Татарочка,
Бігла боса, без пояса,
Та вдарила по личеньку
Свою рідну матіноньку!
— „Ой ти доню, моя доню!“

Не тільким тя годувала,
І ночі не досипляла...
По личепьку тя не біла!“
„Мамко-ж моя старенькая,
Почом-жесь мя іспізнала,
Щось мя донечков назвала?“
— „Як тя баба в купіль клала,
На груди ти іскра впала,
І потому-м тя пізнала“.
„Мати моя, мила мати!
Скидай з себе тиї лати,
Возьми дорогії шати,
Будеш з нами панувати“.
— „Ліпше мої вбогі лати,
Ніж дорогі твої шати.
Я не хочу панувати,
Піду в свій край загибати!“
Питаєть ся тещи зять :
— „Хоть хоч живи з нами,
Хоть хоч іди в свою землю“!
„Я не хочу жити з вами,
Хочу іти в свою землю!“
Слуги-ж мої тай вірнії!
Пряжіть коні воронії;
Везіть тещу в єї землю,
В єї землю християньску!

Олексій Попович.

Та на білому камені,
Там сидить ясен сокіл білорорець...
Низенько голову склонив,
Жалібненько квилить, проквиляє,
І на Чорне море спільна поглядає,

*) На сьвятеє небо на Чорнеє море
Іспільно поглядає,
Що на сьвятому небі на Чорному морю
Не добре ся починає:
Що на небі усі зьвіздки потьмарило,
Половина місяця у тьму уступило.
На Чорному морю не гаразд починає,
Ізо дна моря сильно хвиля вставає...
То з неба дрібен дощик накрапає,
А із низу буйний вітер повіває,
А по Чорному морю противну хвилю
Зо дна моря знімає, якори зриває,
Судна козацкі на три части розбиває:
Перву часть ухопило, у землю Арабську,
У каторгу турецьку заносило;
Другу часть схопило, в тихий Дунай замчало;
Третю часть відбивало, серед моря затопляло.
На тій части потопає триста козаків.
Між ними без старшини козацкої не бувало...
Тільки був оден старший старшиною,
Отаман козацкій Грицко Зборовський,
Гетьман Запороский Коломиєнко,**)
Що здавну козаків на Чорне море гуляти
[покличе.
А другий був старшиною
Олексій Попович Пирятинський,

*) Послідний рядок на попередній сторони пропустити, бо він попав там через похибку.

***) Грицком Зборовским названий в думі славний авантурник польский, що пристав був до Запорожців і в 80-тих роках був кошевим отаманом. Він був родом з Коломиї і тому дума зве єго Коломиєнком.

Козак лестровий, писар військовий.
То як стало судно потопати,
Став той друг, Грицко Зборовський
По судну походити, на чердак виступати,
До козаків словами промовляти:
„Ой, козаки, панове молодці!
Щось великая хуртовина на нас налягає.
Хтось між вами великий гріх на собі має,
Може через того наше судно козацке потопає.
Добре ви дбайте, гріхів не тайте;
Которий у великих гріхах чуваєть ся,
То сповідайтесь ви наперед Богу,
Іще й святому Чорному морю,
І мені, отаману кошовому,
Гетьману старому, як би отцю духовому.
Ой добре ви дбайте, да Богу гріхи спо-
[відайте,
Нехай ви будете оден в море потопати,
За собою маґно війська козацкого,
Запороского не занашцати!
Тут усі козаки так замовчали,
Як в рот води набрали.
Вони в великих гріхах не чували ся.
Тільки озоветь ся Олексій Попович,
Писар військовий, козак лестровий,
Пирятинський родич.
Той друг на чердак виступає,
До козаків словами промовляє:
„Ой ви козаки, панове молодці!
Добре ви вчиніте, із мого лука
Шовкову тятиву ізнімайте,
Мене самого возьміте,
Назад мені руки козацкі звяжіте,
До шиї камінь біленький причепіте,
Червоною китайкою очи затьміте,
У Чорне море самого мене зіпхніте!

Та нехай я буду своєю головою
Чорнеє море дарувати;
Нехай буду оден погибати,
Ніж я маю много війська безвинно,
Много душ, вір християнських
На Чорнім мори потопити!“
Тое козаки як зачували, словами промовляли:
„Ой Олексію Поповичу, пирятинський
родичу,
Славний лицарю і писарю!
Які-ж ти гріхи на себе покладаєш?
Ти-ж бо тричи письмо сьвятеє
У руки береш на день, тай читаєш,
І нас простих козаків на все добре навчаєш;
Про що-ж ти від нас гріхів більше маєш?“
Олексій Попович тоє зачуває,
Словами промовляє, слезами обливає:
„Ой ви козаки, панове молодці!
Хоч я по тричи на день
Письмо сьвятеє на руки беру, тай читаю,
Вас козаків простих на все добре навчаю,
А сам не гаразд починаю,
Від вас таки гріхів більш маю:
Бо як я дома проживав,
Бідних сусід з хліба, з соли ізбавляв;
Як я з города з Пирятина виступав,
Як в охотне військо від'їзжав,
Із отцем із матірю вопрощеня не мав.
Не добре я починав, отця і матір поругав
І старшого брата за брата не мав,
І старшу сестру дуже зневажав,
Вдови старії стремням в груди товкав,
Старих людей марно зневажав,
А потім щастє і долю утеряв.
Та ще конем добрим по улици гуляв,
Триста душ дітей маленьких розбивав,

8*

Кров християнську безвинно проливав ;
А молоді жени за ворота вибігали,
Діток маленьких на руки хватали,
Мене Олексія Поповича кляли-проклинали.
А ще мимо церкви святого Спаса пробігав,
Шапки не зняв, хреста на себе не поклав
І отцівської-матчиної молитви не споминав.
То за те Господь мене покарав,
Злою хуртовиною з усім війском
На Чорному морі подарував.
А ще мимо лицарської громади пробігав,
За своєю гордошці шапки не здоймав,
На день добрий не давав...
Либонь мене, козака, панове молодці,
Найбільш той гріх споткав...
То ще я їхав селами і городами,
І всякими чудними сторонами ;
То там жони старії стояли,
Може вони к чому доброму думали і гадали;
То я шапки не зняв і помагайбі не дав.
Не питав ся, яка в вас церква свята,
Та питав ся, де в вас корчма нова,
І шинкарка молодая ?...
То в неділю рано пораненьку
Чужі козаки по церквах молебні наймають,
А я у корчмі пю-гуляю, танці справляю.
І потом я, панове молодці,
Увесь гріх свій знаю...
Ой, се не Чорне море мене потопляє :
Се отцівська-матчина молитва мене карає.
Ой, колиб мене отцівська-матчина молитва
На Чорному морю не втопила, не вдавила,
Ой знав би я!... ...Як буду я
До отця, до матери і до роду прибувати,
То буду я отця і матір шанувати - поважати
І старшого брата за отця почитати,

І сестру за неньку у себе мати,
І близьких сусід за рідну братію у себе
[вживати!]

То Грицко Зборовский тоє зачуває,
Словами промовляє:
„Козаки, панове молодці!
Добре ви, братя, дбайте,
Олексія Поповича пирятинського
На чердак виводіте,
З лівої руки пальця-мізинця урубайте,
Християнської крові у Чорне море впускайте.
Як буде Чорне море
Кров християнськую пожирати,
То буде на Чорнім морі
Злосупротивна хвиля утихати“.
Тогди козаки добре дбали,
Узяли йому руки назад ізвязали,
Червоною китайкою очи затьмили.
То ще такого козака у море пускати по-

[щадили];

На лівій руці мізинного пальця втинали,
Їго кров у Чорне море метали.
Стало Чорне море кров християнську
[пожирати,

То так уклало, як би ніколи й не грало,
Суден козацких не розбивало.
Тогди козаки добре дбали,
До Тендри-острова прибували.
А в Тендрі-острові три дні й три ночі
Стояли, великим дивом дивували ся,
Що в якому то страху ми бували,
Ні одного козака між війском не втерляли.
Тай озоветь ся Олексій Попович,
Пирятинський родич, козак лестровий.
Ой той друг на чердак виступає,
Письмо сьвятеє у руки бере і читає,

До козаків словами промовляє:
„Слухайте, козаки, панове молодці!
Чи ви видите, як се сьвятеє писаніє
Свідчить висвідчає, на все моленіє указує:
Що котрий козак штить отця
Й матку шанує й поважає,
То він нігде марно не пропадає.
Бо котрий чоловік тее уробляє,
По вік той щастє собі має,
Смертельний меч його минає;
Єго отцева й паніматчина молитва
Зо дна моря винімає,
Від смертельного гріха душу відкупляє,
До царства небесного провожає,
Хоч би й у цотребі кривава ніч минає.
Та отцівска-матчина молитва
У купецтві і в реместві і на полі
І на морі на поміч приспіває.
А котрий не штить отця й матки не по-
[важає,
То він аби-де марно пропадає.
Нам годить ся тое спамятати,
За котрими молитвами
Стали ми соли-хліба поживати“.

Розмова Дніпра з Дунаєм.

Питає ся Дніпро тихого Дуная:
„Тихий Дунаю!
Чом я своїх козаків на тобі не видаю?
Чи твоє дунайске горло моїх козаків по-
[жерло,
Чи твоя Дунай вода моїх козаків забрала?“
Промовить тихий Дунай до Дніпра-Славути:

„Дніпре-батьку, Славуто!
Сам собі думаю да гадаю,
Чом твоїх козаків у себе не видаю:
Уже чтвер года три місяці вибиває,
Як твоїх козаків у мене не має...
Ні моє дунайске горло твоїх козаків не
[пожерло,
Ні моя дунайска вода твоїх козаків не
[забрала,
Їх Турки не постріляли не порубали,
До города-царя в полон не забрали...
Всі мої цвѣти луговиї і низовії пониділи,
Що твоїх козаків у себе не виділи.
Твої козаки на черкескій горі пробувають,
Холодної води в барила набирають:
Шляхи і дороги замічали,
Городи бусурменьські плюндрували,
Огнем, мечом воювали;
Срібла-злата подостатках набірали,
До річки Хортиці прибували,
Велику переправу собі мали,
До стародавньої Січи поспішали;
У стародавній Січи очертою сідали,
Срібло і золото турецке на три части паювали.
Мід і оковиту горілку підпивали,
За весь мир Господа прохали;
Котрі козаки чистим полем гуляли,
Річки низовії, помічниці дніпровії, добре
[знали.

Турки убивають бранку.

За синім морем, під новим двором,
Гапуленька сорочку шие.

Шияє, вишиває і на двір поглядає:
„Миколайку, братику, що там так синіє?
Чи ратаєньки оруть, ой чи волики пасуть?“
— Ой Гапуле, сестро! Не ратаєньки оруть,
І не волики пасуть...
Воно по тебе, Гапулю, Туроньки ідуть. —
„Ой Миколайчику, братчику!
Найми же ти кухароньку,
А я сховаю ся під девятеро дверей,
Під десятій замок“.
Наїхали Туроньки, стали Гапулі шукати...
Гапулина хустонька, то не Гапулина головка;
Гапулені пацьори, но не Гапулина шия;
Гапулина суконька, но не Гапулені ніжки;
Гапулені черевички, но не Гапулин хід.
Стали двері ломати, Гапулю добувати;
Девятеро дверей зломали і Гапулю дістали.
Посадили її в кариту, оточили полотенцем;
Не били в полотенце, но в Гапулине серце...
Карита схилила ся, з Гапулі кров вилила ся.

Ліпша смерть ніж Турок.

Ходить Іван понад Дунай,
За ним, за ним турецький пан.
„Чи ти Іване рибу ловиш,
Чи ти ся Іване перевозиш?“
— „Гірки-ж мої перевози,
Аж обілляли дрібні сльози.
Мав одну сестру Пелагію,
Та втопила ся у неділю...
Пішла к Дунаю воду брати,
Із двома ведерцями...
Одним ведром зачерпнула,

А за другим утоаула,
Нехай шуки їдять руки,
А плотиці — білі лиці;
Нехай нелюб не любує,
Біле лице не цілує...
Нехай пісок очи точить,
Нехай нелюб не волочить!“

Смерть Байди.

Байдою називає пісня славного ватажка запороских козаків, князя Дмитра Вишневецького з княжого роду Гедимовичів. Прийшовши на Запороже в половині ХVІ. в. Вишневецький збудував для своєї дружини козацької фортецу на Дніпровім острові Хортиці. Історики кажуть, що се була перша (?) Січ запороска. Вишневецький вславився своїми походами на Крим, як приміром в 1556 р. В 1564 одна партія молдавських бояр вівала его до Молдавії, але его противник Томжа (Стефан ІХ) полонив его і видав Туркам, котрі „Байду“ ненавиділи за знищенє Криму і за напади на турецькі землі. Султан Селім ІІ. казав Вишневецького скинути з башти на гаки вбиті в стіну. Байда зачеплений ребром на гак жив і мучив ся три дни і плюгавив Магомета. Роз'ярені тим Турки убили его з луків. Оден хроніст пише, що султан обіцяв помилувати Вишневецького і обсіпати его своїми ласками під услівем, що він прийме іслам. Коли Вишневецький не хотів змінити віри, Турки убили его,

а щоби заволодіти его лицарскою силою,
вирвали з его груди серце і з'їли.

* * *

В Царіграді на риночку
Там пе Байда мед, горілочку.
Ой пе Байда та не день, не два,
Не одну нічку, тай не годиничку.
Ой пе Байда, тай киваєть ся,
На турского царя похваляєть ся,
Та на свою чуру поглядаєть ся:
„Ой чуро-ж мій молоденький!
Та чи ти будеш мені вірненький?“
Ой пе Байда, та щей наливає,
А цар турецкий к нему присилає,
Байду к собі підмовляє:
„Що ти Байдо робиш, Байдо молоденький?“
„Ой пю, нарю, пю, гуляю;
А не одну нічку, ані годиничку.“
„Ой ти, Байдо та славпенький!
Будь мені лицар та вірнесенький.
Годі, тобі, Байдо, байдикувати...
Покинь, Байдо пить-гуляти,
Бери мою дочку, та йди царувати.
Возьми в мене тай царівночку,
Будеш паном на всю Україночку.
Лучше-ж мені сім літ байдувати,
А ніж твою дочку та за себе брати.
Я не хочу твої дочки брати,
Ти мене не будеш зятем звати;
Твоя, царю, віра проклятая,
Твоя дочка, царю, поганая,
Ой крикнув цар турецкий
На свої слуги, слуги молодецькі:
„Возьміть Байду того добре в руки!

Возьміть Байду кріпко ізв'язіте,
На гак ребром добре зачепіте!“
Взяли Байду ізв'язали,
За ліве ребро гакком проїняли.
Ой висить Байда, тай не день не два,
Не одну нічку, тай не годиночку.
Ой висить Байда, тай гадає,
Та на свого чуру споглядає...
Та на свого чуру молодого,
І на свого коня вороного.
„Ой чуро-ж мій молодесенький!
Подай мені лучок та тугесенький;
Подай мені тугий лучок,
І стрілочок цілий пучок!
Подай мені лука і три стрілиці,
Бо я й побачив три голубиці...
Ой бачу я три голубочки,
Хочу я вбити для його дочки,
Де я мірю, там я вцілю,
Де я важу, там я вражу“.
Ой як стрілив, царя вцілив...
Попав царя межи вуха,
А царицю в потилицю,
Царову дочку — під білу цицочку.
„От то-ж тобі, царю, за Байдину кару!
Було тобі знати, як Байду карати:
Було перше Байді з плеч голову зняти
Його тіло в землю поховати.
Вороним конем їздити,
Хлопця собі зголубити.
Не вмів, царю, Байду карати,
Тепер, царю, будеш пропадати!
Не вмів, царю, Байди бити,
За се тобі в землі пріти“.

В а р я н т.

Варянт, що зачинає ся инакше, ніж більша часть варянтів, представляє справу правдивійше, бо не згадує нічого про охоту султана мати Байду своїм зятем.

* * *

Був пан Корецький,
Дмитро Вишневецький...
Він небесну силу мав,
І воював громом, та своїм словом.
Його невірнії незлюбили,
Ловить на нього вартували.
Ловить на нього чатували,
Потім його спіймали,
Тай в кайдани закували,
І ребро його круком затягали
І на стіні прибивали.
І висить пан Корецький
Не день і не два,
А висить він так сім года...
І не їсть і не пє,
А таки все своє думає.

. ,
.

Байда випрошує собі лук і стріли у яні-
чарів, щоби султанови і дочці застрілити
пару голубів на вечеру. Закінчене таке саме
як в інших варянтах.

Буря ратує невільницю.

Сестра з братом не в миру живуть.
У Царі-граді на базарі,
Де збираєть ся торговина,
Там брат сестру запродає,
Та не знає, що взять має,
Бо вона собі ціну знає,
Ціну визначає:
„Бери, брате, гроші не лічачи,
Сребро-злато не важучи,
Китаєчку не мірячи“.
Десь узяв ся злий Татарин,
Десь узяв ся презлий панич;
Дає гроші не лічачи,
Сребро-злато не важучи,
Китаєчку не мірячи.
Став брат сестру з рук здавати,
Татарина научати:
„Татарине, презлий пане!
Не дай дівці заплакати,
В свою землю поглянути,
Отця-неньку спомянути“.
Дівка-бранка не втерпіла,
В свою землю поглянула,
Отця-неньку спомянула.
Як угледів Татарин,
Як угледів презлий панич,
Да вдарив ся у білу грудь...
... і везе у свою землю...
Десь взялась на мори хвиля,
Всі кораблики побила,
И Татарина затопила;
Дівку-бранку застановила,
В свою землю викинула.

Азівські брати.

I.

То не сині тумани вставали,
Не дрібні дощі накрапали
І не чорні хмари наступали,
Як три брати рідненькі, голубоньки сивенькі
З города Азова, з тяжкої певолі,
Каторги турецької, віри бусурменської,
У землю християнську до батька,
До матери, до роду втікали.
Два кінних, третій піший пішениця,
Як би той чужий чужениця
За кіньми біжить, підбігає,
На біле каміня, на спре коріня
Ніжки свої посікає, кровю заливає,
До кінних братів добігає, межі коні вбігає,
За стремена хватає, слезами заливає,
Словами промовляє: „Брате миле, брате любе,
Хоть одно ви милосердие майте,
Опрани кульбаки, добич з коней скидайте,
Мене, брата піхотинця, на коні возьміте;
Хоч милю верет увезіте і доріжку покажіте,
Щоб я знав, куди в городи християнські,
До отця, до матери, до роду свого дохо-
[джати!“
То старший брат згорда словами промовляє:
„Чи подобно то мій брате,
Щоб я своє добро турецьке на шляху
[покидав,
Щоб я тебе, ваготу, на копя брав,
Свого коня томив?
Та ми самі не втечемо і тебе не увеземо.
Буде нас азовска орда наганяти,
Буде в пень сікти, рубати,
Або в живих у каторгу турецьку

У віру бусурменьську завертати
І буде нам великі муки завдавати“.
І тебе промовляли, відтіль побігали.
А менший брат, піший пішениця,
За кінними братами вганяє,
Коні за стремена хватає, слізми обливає
І словами промовляє: „Братіки мої рідненські
Голубоньки сивенькі! Ой єсть у вас ясний
Та здійміть мені голову з пліч, [меч...
Не хочете мене між коні узяти,
Возьміть мене постріляйте, порубайте,
Та тіло моє козацке молодецке
Та в чистому полі поховайте
І звіву-птиці на поталу не дайте!“
Тоді середній брат промовить словами,
Обилить ся гірко слезами:
„Ой братіку милий, голубоньку сивий!
Що ти кажеш, мов наше серце ножем про-
[биваєш?

Булатна наша шабля не йме
Ший найменшого брата рубати.
Рука наша не оздойметь ся,
Серце не зосьмі-лить ся
І душа наша гріхів до віку не відкупить ся“.
То брат найменший, піший піхотинець,
За кіньми підбігає, словами промовляє:
„Ой брати-ж мої, старшії милі,
Як голубоньки сиві! Ідьте-ж ви шляхами,
Та рубайте тернове віття шаблями
Та зеленії байраки істинайте
Та розкидайте меншому брату,
Пішому пішениці шляхами,
Для козацкої признаки, щоб я міг знати,
Куди у городи християнські
До батька, до матери в гості прибувати“.
Як стали брати рідненські,

Як голубоньки сивенькі
У терни, у зелені байраки уїзжати,
То став брат середульший до тернів,
До байраків прибігати, у боки забігати,
Віти тернові зелені рубати, брату меншому,
Пішому-піхотинцю, признаку давати.
А як стали з тернів, з байраків вибігати,
І того й сього найменшому брату
На признаки покидати, то середульший брат
Старшому брату словами промовляє:
„Брате мій старший рідненький, прошу
[я тебе!
Тут трави зелені, води здорові, очерети
[удобні.
Ой станемо ми, коні свої попасімо,
Свого пішого брата хоч трохи підождімо,
Або назад завернімо ся, та на коні возьмімо,
В городи християнські хоч мало надвезімо“.
То старший брат до середульшого брата
Словами промовляє:
„Брате мій середульший, рідненький!
Чи ще-ж тобі каторга турецька не ввірила ся,
Сприця у білі руки не відала ся,
Щоб ти назад завертав ся, та дні вакував,
Та на коні ваготу набирав?
Як будемо свого брата пішого надждити,
То буде за нами з города Азова
Велика погонь уганяти,
Буде нас кінних братів доганяти,
Буде нас на три штуки рубати;
Або буде нас в гіршу неволю живем завер-
[тати,
А нашого найменшого пішого брата
Буде в тернах, в байраках на спочивках
[минати];
То ми свого брата не зведемо,

А сами з азовскої, турецької неволі не вте-
[чемо.

Та він сам жив-здоров буде,
В городи християнські,
До отця, до матки у гості
Він піхом прибуде!
А як будеш ти, середульший брате,
За найменшим жалкувати,
Буду я шаблю булатну із ножа виймати,
Та твою голову із плечей здіймати;
І твоє тіло козацьке молодецьке
На три часті рубати.
А в городи християнські,
До отця до матери сам буду доїзжати.
То ти брате середульший не знаєш,
Що як буде найменший брат
Між нами пробувати,
То буде отець і мати батьківщину
На три часті паювати,
То будем в трьох межі собою
Велику суперечку мати.
Лучче ми, каже, до дому будем доїздити,
На-двоє поля, ґрунта паювати —
Менше межі собою суперечку будем мати“
Дай з байраків і з мелюсів вибігали
На степи високі, на великі дороги розхідні.
І не стало ні байраків, ні мелюсів ставати;
І тільки поле леліє,
На н'ому трава зелена зеленіє.
На шлях Муравський вибігали,
І оден до одного словами промовляли:
Промовляє середульший до старшого:
„Нум брате ми з себе
Зелені жупани скидати,
Червону та жовту китайку видирати,

Пішому брату меншому,
На признаку покидати,
Нехай він знає, куди за нами,
Кінними тікати.
То став же брат старший
Згорда словами промовляти:
„Чи подобенство, брате,
Щоб я своє добро турецьке на шматки драв,
Своє добро дорогее марне
По шляхах розкидав,
Брату меншому на признаки давав?
Як він жив, здоров буде,
Так сам у землі християнські,
Без наших признаков усяких прибуде“.
Та брат середульший милосердие має,
Із свого жупана червону та жовту китайку
[видирає,

По шляху стеле-покладає,
Меншому брату признаки даває.
А старший брат тоє забачає.
Середульшого брата на сьміх підіймає:
„Братіку рідний, голубоньку сизий;
Либонь ти собі жіноцький розум маєш,
Що ти на собі прекрасну одержуєш.
Як дасть нам Господь до отця,
До матери, до роду прибувати,
Нівчим буде між білу челядь піти погуляти“.
Тее промовляли, віттіля побігали.
І бігли не день, не два,
Не три й не чотири,
І до Савур-могили добігали,
На Савур-могилі три дни,
Три ночі спочивали,
Свого найменшого брата,
Пішу пішаницю піджидали.

Да став же брат найменший,
Піший - піхотинець
До тернів, до байраків прибідати,
Став віти тернові знаходити...
У руки бере, к серцю кладе,
Словами промовляє і слезами ридає:
„Боже милий, Сотворителю небесний!
Сюди мої два брати кінні пробігали,
Об мені векике старанє мали.
Тернові віття верхи стинали
І мені, найменшому брату,
Піший пішаниці, на признаку покидали,
Щоб знав я з тяжкої неволі
В землю християньску,
До батька, до матери, до роду утікати.
Коли-б мені Господь поміг
З сеї тяжкої неволі Озівскої втікати,
Міг би я своїх братиків
При старости літ шанувати й поважати“,
Тее промовляє, віттіля побігає.
Тоді ойг той найменший брат
Не день, не два, не три й не чотири.
Став з тернів, з байраків вибігати
На степи високі, на великі дороги розхідні;
Нема ні тернів, ні байраків,
Ніяких признаков.
Став червону китайку та жовту знаходити,
У руки бере, к серцю кладе,
Слезамц обливає і гірко словами промовляє:
„Ой не дурно-ж ся червона та жовта
Китайка по шляху валяє ся:
Певно моїх братів обоїх на сьвітї не має!
Сюди мої два брати кінні пробігали,
І видно їх Азовска орда доганяла,
Або їх порубала, або їх постреляла,
Або ще в гіршу неволю живем завертала;

9*

Або у орду тяжку позаймала,
Козацькую добич до города Азова назад за-
[вертала,

А мене найменшого брата, пішу пішаницю,
У тернах, у мелюсах на спочинку минала.

Коли-б я міг добре знати,
Що їх порубано або постріляно,
Міг би я в чистому полі тіла шукати,
В чистому полі поховати,
Зьвіру-птиці на поталу не дати“.

І тее промовляє, віттіля побігає,
До Савур-могили добігає,
І тільки своїх братів рідних трошки сліди
[забачає.

І на Савур-могилу збігає,
Словами промовляє, слезами обливає:
Ой годі-ж мині за кінними братами уганяти;
Час мені козацьким ногам пільгу дати.

Побило мене в полі три недолі:
Перва доля безхлібна, друга безвідна,
Третя доля, що своїх братів рідних не догнав.“
І буйний вітер повіває,

Бідного козака безщасного з ніг вже звалляє!
От менший брат на Савур-могилу лягає,
Головку склоняє,
Там собі безпечно девятого дня спочинок має.
Девятого дня із неба води-погоди вижидає...

Мало-не-много спочивав,
К ньому вовці сірохманці нахождали,
Орли сизокрильці налітали,
В головах сідали, на кудрі наступали,
Пильно козакови в очи заглядали...

Вони смерти дожидали; хотіли заздалегоді
Живота темний похорон одправляти.

Менший брат піша пішаниця тее зачуває,
Тоді він словами промовляє:

„Вовці сіроханці, орли сизокрильці,
Ой, гості-ж мої не милі, не любі!
Хоть мало, немного обождіте,
Поки козацька душа з тілом розлучить ся.
Тоді будете мині з лоба чорні очи видирати,
Як не буду я світа Божого видати...
Біле тіло коло жовтої кости оббирати,
І комишами вкривати.“
Мало-немножко спочивав...
От, руками не візьме, ногами не пійде,
І ясно на небо не згляне...
Головки козацької не зведе:
Куди вітер повине, повинеть ся,
Куди трава поклонить, туди й поклонить ся...
На небо взирає, тяжко воздыхає:
„Головко моя козацька!
Бувала ти у землях турецьких,
У вірах бусурменьських;
А тепер принало на безвідді,
На безхлібі погибати.
Девятий днь хліба в устах не маю,
На безвідді, на безхлібі погибаю!“
Батькову, матчину молитву споминає,
Голову схиляє і Богу душу віддає.
Тут тее промовляв... не чорна хмара налітала,
Не буйні вітри вінули,
Як душа козацька-молодецька
З тілом розлучалась.
Тоді сиві зозулі налітали, у головках сідали
І як рідні сестри кували.
І орли чорнокрильці налітали,
На кудрі наступали,
З лоба чорні очи видирали.
І вовки сіроманці набігали,
Біле тіло коло жовтої кости оббирали,
Кости по байраках, по мелюсах разношали,

І комишами вкривали;
Жалібненько квилили, проквіляли...
То-ж вони усі козацкій похорон одправляли.
Тільки козацкая голова
На Саурі-могилі пробуває,
Ніхто той голови не дбає...
Ей то того козака ні отець ні мати оплакала,
Як сива зазуля прилітала,
Та у головах сідала, та жалібно закувала:
„Ой голово, голово козацкая-молодецкая!
Се-ж ти ні допила, ні доїла,
Ані хороше не сходила;
Ай довело ся валяти ся,
Звіру-птиці на поталу под ти ся!“
А ще став брат старший та середульший
До річки Самарки прибігати,
Стала їх темна нічка обіймати,
Став брат старший
До середульшого промовляти:
„Станьмо, братіку, тута, коні попасімо!
Тут могили великі, трава хороша
І вода погожа... Станьмо тутечка, подождімо,
Поки сонце обігріє,
Чи не прибуде ік нам наш піший-піхотинець.
Тоді на нього велике усердие маю,
Усю добич скидаю,
Його пішого, міждо коні хватаю.“
— „Було тоді, брате, як я казав, хватати!
Тепер девятий день минув,
Як хліб, сіль їв, воду пив,
Досі й на сьвітї не має.“
Тоді вони коні пустопаш попускали,
Кульбаки під себе послали,
Ружя по комишах поховали,
Безпечно спать полягаи,
Сьвітової зорі дожидали.

Став Божий день свитати,
Стали вони на коні сідати,
Через річку Самарку
У християнські землі утікати.
Став середульший брат
До старшого брата словами промовляти:
„Братіку мій старший рідненький!
Не дурно к нашим серцям
Велика туга налягає,
Певно нашого брата на світі немає.
Ми-ж будем в городи християнські,
До отця, до матери,
До звого роду доїзжати,
Буде нас отець і мати на здорове стрічати,
Буде об свому сину і об нашому брату пи-
[тати.

Як будуть вони нас питати,
То що, брате рідний, станемо казати?
Будем ми брате по правді казати, —
Буде нас отець і мати проклипати;
Як не будем отцю й матери правди казати,
Так буде нас Господь милосерний
І видимо й невидимо карати“.
То старший брат до середульшого промо-
[вляє:

„Лиш ти будеш середульший брате,
Перед батьком-маткою попереду одвіт одда-
[вати,

І буде твся голова
Від мого меча із пліч відпадати...
Я могу одвіт і сам розказати...
А хіба, брате, так і скажемо:
Що не в одного пана пробували,
Не одну неволю мали,
І ночної доби з тяжкої неволі втікали,
Так ми й до нього забігали:

„Устань, брате, з нами козаками,
З тяжкої неволі втікати!“
Либонь то він так і сказав:
„Тікайте-ж ви братці,
А я буду тут оставать ся,
Чи не буду собі луччого долі-щастя мати.“
А буде отець-мати помирати,
Буде худоба оставати...
І будем ґрунта-худобу на дві части паювати,
І третє не буде між нами мішати“.
Тут тєє промовляли
І не сизі орли заклекотали,
Як їх Турки-яничари ізза могили напали,
Постріляли, порубали,
В чистім полі розкидали,
Голови на шаблі вздоймили, довго глумували
Коні з добичею назад у Туреччину завертали.
Полягла двох братів голова
Вище річки Самарки,
Трета у Осаур-могили,
А слава не вмре, не поляже,
Од нині до віка!
А вам на многая літа!

Варянти.

Ся дума, безперечно найгарнійша, була розширена по цілій Україні і співала ся всіми бандуристами. Через те натворило ся багато варянтів сеї думи, котрі між собою сильно ріжнять ся. В групі варянтів, стягнених нами в наведеній думі, всі три брати гинуть: наймолодший з голоду, а оба старші зарубані Турками. В другій групі варянтів

(старшій) оба брати вертають до дому і не кажуть, що з братом стало ся. Їх гризе совість і щоби її зацяткати, вони обдаровують церкви і бідних. В третій групі середущій брат признає ся, що вони наймолодшого лишили в степу. Є еще оден варянт, в котрім і наймолодший брат не гине, лише вертає до дому і демаскує обох зрадників.

Для повноти подаємо закінчення варянтів двох груп, в котрих судьба обох старших братів инакше представлена ніж в першій групі варянтів.

II.

.....
То як стали два брати
У городи християнські прибувати,
Стали на церкви накладати
І нищих убогих наділяти,
Землю турецкую клясти-заклинати :
„Ой земле, земле турецкая,
Віро бусурманьская, розлуко християнская!
Розлучила брата із сестрою
І мужа з женою, товариша із товаришем!
Бідному невільнику ніколи спокою не має!
Ой земле, земле, ти справді-ж проклятая!
Тільки Турчину-камяничину
На срібло на злото весьма богатая!“

III.

.....
То два брати рідненькі тоє словами про-
[мовляли,
На коні козацкії сідали,

В землю християнську
До отця і матери приїзжали.
Стали отець і матір на стрічу
Із хлібом-сіллю виходжати,
Стали вони свого найстаршого сина
По дорозі поздоровляти,
За гостя приймати і за стіл саджати ;
Стали вони про найменшого сина
Усю правду питати :
„Сини мої сини, як ясні соколи !
Ви самі приїзжали, свого меншого брата,
А нашого сина, де ви заподіли ?
Чи ви єго за сі коні турецькіі вороніі,
Чи за сі шати дорогіі,
Туркам-яничарам віддавали?“
Став вже найстарший син за стіл сідати,
Свому отцю-неньці неправду казати :.
„Отець і мати ! Ми в городі в Азові
Не у одного пана в темниці пробували,
Ми самі із темниці утікали,
Свого брата будили від сна і не збудили“ .
Середний брат тоє зачуває,
За стіл сідає словами промовляє,
К сирой землі грулью упадає,
Гірко плаче і ридає,
Дрібними слезами обливає,
Та отцєви-матери весь одвіт откриває :
„Отець і мати ! Ми в городі Азові
У одного пана в темниці пробували,
Одному панови слуговали,
Ми всі три разом із темниці утікали,
Самі собі коний похватали...
Своему найменшому брату коня не ухватили,
Тільки не добре ми починали,
Що свого меншого брата на коні не брали,
По пів чверти милі до отця і матери

В города християнській не підвозили.
Я добре знаю, що нашого меншого брата
Живого на світі не має:
Знать, єго козацкая голова
В степі при дорозі полягає.“
Отець і мати тогди добре дбали:
Стали обиди справляти, молебні наймати;
Середульшого брата в свій двір приймати,
Стали найстаршого сина зневажати,
Стали єго із двора свого ізгоняти,
І лаяти проклинати:
„Бодай ти, сину собі щастя-долі не мав,
Що ти нам об меншій правді не сказав!“
Стали його обчеством-народом
К розстрелу випрождати.
Став його Господь Бог карати:
Що який то він собі дім коштовний збудував,
То він громовим огнем пішов...
А середульший брат став із отцем
Із матірю проживати,
Став йому господь милосерний
Всегда благодать із небес посилати.
А старший брат по чужих хатах став валятись,
Чужого хліба й соли заробляти...
Став старший брат
Гірко плакати-ридати,
Свого брата найменшого,
Пішого піхотинця споминати:
„Лучче мені було тебе, брате,
У турецкій, бусурменській
Великій неволи тебе доглядати,
А чим мені, брате, між своїм народом
У своїм безрідді смертю постраждати!“

Турки під Почаєвом II.

Пречистая Діво Мати!
Де в Почаєві ікона твоя?
Чуда твої над чудами,
Показала над Турками...
Твоя сила усіх побідила.
Зразу з Баража в Почаїв прийшли,
Много християн найшли.
У Почаєві плачуть, ридають,
Крижем упадають, руки возносять:
„О, змилуй ся, Мати Божа над нами!“
Зійшла зора вечорава, над Почаєвом стала;
Вийшло войско турецкеє як чорная хмара.
Єсть то войско, єсть то Турки.
Стали воювати, Почаєв руйнувати.
Дізнала ся Пречистая Діва,
Вийшла, на іконі стала, чудо показала...
Кулі вертала, Турків побивала.

Смерть козака-бандуриста.

Ой на Татарских полях,
На козацких шляхах,
Не вовки сіроманці квілять-проквіляють,
Не орли-чорнокрыльці клекочуть
І під небесами літають;
То сидить на могилі козак старесенький,
Як голубонько сивенький,
У кобзу грає-виграє, голосно співає...
Кінь біля него постріляний, порубаний,
Ратище поломане,
Піхви без шаблі булатної,
У ладівниці ні однісенького набою.

Тільки й зосталась йому бандура подорожня,
Та у глибокій кишени люлька бурунька,
Та тютюну пів-папушки.

Козак сердега люлечку потягає,
У кобзу грає-виграває, жалібно співає :

„Гей братя, пани молодці,
Козаки Запорожці!
„Де ви ся повертаєте,
Як ви ся маєте?

Чи до Січи-матери прибуваєте,
Чи наших-ворогів кіями покладаєте?
Чи Татар бусурменів малахаями,
Як череду, у полон заганяєте?
Колиб мені Бог поміг старі ноги розправляти,
За вами поспішати!

„Нехай би моя кобза знала
Що мене рука християньська поховала!
А вже мені старенькому без кобзи пропадати :

Не могу я по степах чвалати,
Будуть мене вовки сіроманці зустрівати,
Будуть дідом за обідом коня мого заїдати.

Кобзож моя, дружино вірная,
Бандуро моя мальованая!
Деж мені тебе діти?

А чи у чистому степу спалити
І попілець по вітру пустити?

А чи на могилі положити?

Нехай буйний вітер по степах пролітає,
Струни твої зачіпає,

Смутнесенько, жалібненько грає-виграває.

То, може подорожні козаки
Бігти-муть близенько,

Почують, що ти граєш жалібненько,
Привернуть тебе до могили...“

Борба козацтва з Польщию.

Історики, що займалися нашою стариною, помішали вісти про початки козащини на Україні з вістями про початки запороского козацтва, а історію одних і других майже зілляли в одно, так як би запороске і українське козацтво було одною інституцією, одною організацією. Через те самі історики дуже часто не можуть вибристи з хаосу подій в історії нашого козацтва, не можуть ясно представити значіння неодної інституції нашої старини, неодного факту в нашій історії. Тим більша неясність панує в головах нефахової публіки, котра мішаючи історію українського козацтва з історією Запорожців, не може як слід розуміти ролі одних і других в історії борби нашого народу з Польщию, а відтак з Москвою. Між повстанем горожан, чи підданих якоїсь держави против сеї держави, а війною народу иншої держави з першою, є велика різниця. Українські козаки були підданими держави польської і вони бунтувалися против своєї держави в інтересі народу тої частини наших земель, котра була під Польщию. Запорожці, підпираючи повстання Українців, провадили з Польщию війну. В наслідок тоїж різниці всі правнодержавні постанови і зарядження Польщи в рамках власної держави, хоч вони нераз говорять про „пізовс-ів“, можуть відносити ся лише до українських козаків, а ніяк до Запорожців, котрі під власттю Польщи ніколи не були.

Як зрозуміємо різницю, яка була між козацтвом України а Запорожцями, зрозуміємо відразу неодну справу, не одну подію

історичну, котра доси була нам неясна. З сеї причини мушу — не вичерпуючи впрочім предмету — сказати пару слів про початки і організацію одних і других.

Між українським а запороским козацтвом було спільне тільки се, що одні і другі були членами одної нації, що одні і другі були сего свідомі, та що одиниці з українського козацтва переходили дуже часто до Запорожців і ставали членами запороскої республіки так довго, як довго не вернули назад на Україну. Поодинокі українські козаки, або й цілі їх ватаги брали участь в военнім „промислі“ Запорожців, а Запорожці, чи то ватагами, чи гремьяльно (як прим. за Хмельницького) беруть участь у всіх рухах українського козацтва.

Багато спільного було між козацтвом України а козацтвом Запорожа. Однак мимо всего того так способом повстаня (генетично) як і політично були се два окремі суспільні організми і окремі два політичні тіла. Инакше, деінде і в иншій часі повстало запороске козацтво, а инакше, деінде і в иншій часі українське.

В ті часи, про котрі пишемо, Україною називано землі по обох сторонах Дніпра аж до устя Синюхи в Бог, Тясмина в Дніпро з правого а Орелі з лівого боку. Від заходу Україна притикала до Воливі і Поділя. Східна часть Волині по Случ і східне Поділе були також обняті організацією українського козацтва. Запорожем називано шмат землі по обох сторонах долішного Дніпра з західною границею: Бог, з північною Синюха-Вись-Тясмин, Дніпро до Орелі, Орель.

Запорожці були потомками тих Русинів, котрі перед опанованєм територій над долішнім Дніпром (Запорожа) Печенігами, відтак Половцями, а навпослід Татарами, були панами сих земель. Імміграція згаданих племен не цілком витиснула первісне населенє сих степів (Уличів і інших племен руских). Часть Русинів лишила ся між Печенігами, Торками, Половцями і Татарами. Сі Русини жили дальше на землях своїх батьків, але, хоч удержали власну організацію племінну, жили очевидно житєм таким, яким жили племена, що опапували їх землі. Вони жили яко часть суспільности, зразу печеніжскої, а при кінци татарскої. Се значить, що вони жили пів-кочовим, воєнним житєм. Істория зве їх Бродниками. Їх організація була організацією воюючої суспільности. Що сі Русини, сі — в повнім сего слова значіню — батьки Запорожців, хоч були частию суспільностей, що по черзі панували в запороских степах, мали свою окрему племінну організацію, доказує факт, що в битві над Калкою „Бродники“ виступають яко окрема група під проводом свого начальника (воеводи) Плоскинї. Вони стають по сторонї Монголів і разом з ними бють Половців і сполучених з ними руских князів *).

*) Предки Запорожців хотіли використати появу монгольскої орди в тій ціли, щоби з своїх степів збути ся Половців і тому получили ся з Татарами. Се, що рускі князі прийшли ратувати дотеперішних ворогів Русь, було здаєсь для „Бродників“ великою несподіванкою.

На чорноморських степах розложили ся татарські орди. Жиючи між новими панами чорноморських степів, Бродники (Запорожці) жили їх способом життя. Вони дальше удержали свою військову організацію, лише доповнили її татарськими звичаями і татарською тактикою, а головно татарськими назвами. Приняли для озброєних членів своєї суспільности татарську назву — назвали ся козаками; свій табор назвали кошем, свого начальника отаманом, адміністративні одиниці свого краю (повіти) паланками і т. д. Военний табор (кіш), в котрім була старшина козацтва цілої території Запорожа, називала ся „Січ“. Можливе, що з часом в слово „Січ“ перемінилася назва послідної столиці предків Запорожців (Уличів) Пересічен, здобутої Ігорем по трехлітній (!) облозі, безпосередно перед опанованем сеї землі Печенігами. Коли Татари уступили на Крим, запороскі Козаки (колишні Бродники) лишили ся і стали одинокими панами земель над долішнім Дніпром (Запорожа). Маючи вже з татарських часів суспільну організацію готову, розтягнули її на цілу територію Запорожа і організація самостійної військової республіки була також готова. Запорожем названо край сего козацкого народу тому, бо політичний осередок, осідок державної управи (Січ) був звичайно, „за порогами“ Дніпра.

Українське козацтво витворило ся троха инакше. Коли Запорожці були — так сказати б — відразу козаками і переходячи в стан осілости, не перестали бути войками, то українське козацтво витворило ся з населеня вже осілого і з вже-цивільного. Причиною, котра казала міщанинови, ремісникови, дрібно-

му шляхтичехи, чи хлопови українському покидати на якийсь час, або й на ціле жите своє занятє, а хапати за шаблю, був брак державного забезпеченя краю від безперервних нападів татарских. Литва, до котрої належали землі України, вічно занята війною з північними і східними сусідами, попросту лишала українські землі їх власній судьбі. Населенє України мусіло само думати о обороні. Охотники хапали за шаблі і організували ватаги, котрі боронили українські оселі перед нападами татарских ватаг, або й таки власних розбишаків — панів польских. Між сими охотниками-вояками було багато таких, що засмакувавши в военнім ремеслі, не кидали шаблі, хоч небезпека минула. Вони дальше займали ся военним „промислом“. Як не було кого бити, або рабувати у себе, (війна тоді нічим не ріжнила ся від розбою), то переходили на Запороже і разом з Запорожцями „промишляли“, се значить, мстилися на Татарах і Турках за їх напади на українські землі. Запорожці були козаками; — а сі охотники з України, котрі займали ся промислом запороских козаків, називали ся „козакуючими“. Коли число „козакуючих“ Українців зросло, коли вони стали витворювати окремий стан суспільний на Україні, тогди переняли від Запорожців татарську назву „Козаки“.

Запороске козацтво, десятковане безперивною війною з „бусурманами“, допвняло ся козакуючими Українцями, котрі нераз цілими масами переходили на Запороже „для лицарскої слави“, або щоби утечи перед звіврствами польских панів і польских

властий. Ся численність Українців в запороскім війську була причиною, що Запороже, хоч було окремою державою, все мішало ся в справі України. Воно всяку справу українського народу уважало за свою власну і все виступало як опікун України а ворог всіх єї гнобителів.

Головна ріжниця між козацтвом українським а запороским була в тім, що Запорожці були узброєною суспільністю Запорожа, кождий горожанин Запорожа був вояком-козаком. Все мужеске населенє Запорожа було „запороским війском“. Українське козацтво було воєнним станом української суспільности. Се, що нині був хтось козаком, завтра гречкосієм, чи шевцем, а позавтра знов козаком, сути річи не зміняло. Дальше, запороскі козаки були вільними горожанами власної вільної держави, а українські козаки були підданими держави польської.

В 1569 році представителі польского народу накиннули литовско-руській державі унію Литви з Польщию. Стало ся се против волі представителів сеї держави і в їх не-присутности. Рівночасно відобрано від Литви і прилучено до Польщи решту руских земель: Волинь, Підляше, Східне Поділе (Браславське воеводство) і Київську землю. (Західне Поділе захопив був для Польщи Ягайло еще в початках XV. в., Галичину Казпмир в 1349 р., а Сянціку землю в 1345 р.) З руских земель не дістали ся під власть Польщи лише: вільна республіка козацка Запороже, Угорська Русь, Буковина (часть Молдавії), Берестейське воеводство (лишило ся при Литві). Чернигівщину, котра лишила ся при

10*

Москві, Польща дістала в дорозі угоди в 1643 р. Прилучені до Польщі рускі землі і руский народ стали ся предметом визиску для польских і спольщених панів. Пани загорнули землю, а народ перемінили в свій господарский інвентар.

Коли Польща забрала наші землі і стала їх роздавати своїм панам, а народ закріпощувати, на Україні вже були початки організації „козакуючих“ українських хлопів, міщан, ремісників і дрібних шляхтичів в окремих стан суспільний, в козацтво, котре при помочи Запорожа розпочало борбу против польских панів і против польских властей на Україні, зразу в обороні прав свого стану, відтак в обороні селянства і православної церкви, а нарешті в обороні політичної автономії України а навіть взагалі всіх руских земель.

Польща загорнула Україну в 1569 році, а вже в рр. 1591 - 1593 мусить поборювати козацку революцію під проводом Косинського. По Косинськیم мавмо бунт козаків під проводом Лободи, Шавули і Наливайка (здавлено в р. 1596), а в р. 1625 під проводом гетьмана Жмайла (закінчено некористною для козаків угодою). В р. 1630 викликають на Україні повстане Запорожці під проводом Тараса Трясила (кінець такий, як попередного повстаня). В р. 1637 організує повстане при помочи Запорожа Павлюк. Павлюк побитий дістає ся в руки Поляків. В 1638 р. втрушив з Запорожа на Україну Острянин. Поляки побили его під Лубнями, а его наслідник Гуня по геройській обороні мусів закінчити кампанію угодою, обмежающею „віль-

ний“ козацький стан на 6000 реєстрових. При тім козаки втратили самоуправу, вся старшина в війську мала бути іменована польським правительством.

В десять літ пізнійше (1648 р.) маємо війну Запорожа з Польщию і повстанє України під проводом Хмельницького. Україна відпадає від Польщі і лучить ся персональною унією з Росією (1654).

* * *

З усіх сих проб зломаня польського ярма повстанє під проводом Хмельницького лишило найбільше слідів в народній поезії. З часів перед Хмельницьким дійшло до нас дуже мало пісень, а більша їх часть така, що відповідала також відносинам за часів Хмельницького, або й пізнішим, прим. за часів гайдамаччини.

Пісня „Смерть Лебедина“ є живим документом, живим доказом на се, що пануючий в Польщі стан здобував своїй вітчизні та свому народови силу і славу (а собі маєтки) самими звірствами. Ся пісня і їй подібні доказують, що не помиляють ся ті історики, котрі виказують, що засадою польських політиків на Русі були: підступ, зрада, віроломство, рабунок і морд!

Три дальші пісні суть доказом, як польське ярмо надоїло нашому народови, коли, хто лиш може, утікає „за ріки за гори“, покидає родину, розстає ся з рідним краєм і утікає з під опіки „цивілізаторів Сходу“. Одні утікають у Волощину, бо там „добрі люде“, не такі, як Поляки; там „гаразд“ буде, не такий

як під польським паном. Іншому показують дорогу на Запороже, державу вільну, без певільника і без пана. Третій їде „на Україну“, очевидно, щоби пристати до якогось гурту козаків, що не признає над собою польської власти. Однак польські пани переловили єго по дорозі і, польським звичаєм, замордували.

Пісня „Ви мені не пани!“ збиває погляди деяких істориків, мов би Запороже належало до польської держави, а Запорожці були підданими Польщі. Запорожці приходили дуже часто на Україну, навіть в часах вільних від борби з Польщию, бо з Україною удержували дуже живі торговельні зносини і більша часть Запорожців була родом з України. Поляки не дивили ся на се, котрий козак їх підданий, а котрий ні. В часах конфліктів з козаками вони мордували так само Запорожців — як котрий впав в їх руки — як і своїх підданих. Ось вони зловили такого Запорожця, але сей звертає їх увагу на се, що він не польський підданий, а горожанин вільної держави: „Та ви мені не пани, а я вам не хлопець! Догадайтесь, сини вражі, що я Запорожець!“

„Чута“ був ліс на границі Запорожа і України. Там звичайно збирали ся козацкі ватаги, коли організували напад на маєтки Поляків, або на польські гарнізони. Се місце було для козаків безпечно тим, що було для польських військ майже неприступне, а на случай неудачі, козаки могли перейти на Запороже, де вже не потребували бояти ся польської погоні.

„Горе на чужині“ малює горе козака,

котрого польско-жидівське панованє на Україні прогнало з рідного краю.

„Дума Запорожця“ походить з перших літ XVII в., а найпізнійше з часів Хмельницького. Ся дума була широко звісна в XVIII в. і дійшла до нас яко часть вертепної драми.

Смерть Лебедина.

Поїхав Лебедина до чужого млина.
Засідали вражі ляшки, Лебедину вбити.
Як зачали Лебедину тисаками п'яти,
Зачала ся з Лебедина річкою кров л'яти.
Посадили Лебедина на жовтім пісочку,
Зняли з Лебедина криваву сорочку.
Прилетіла зозуленька, хтіла на ні сісти,
Питаєть ся Лебедина: „Чи не хочеш їсти?“
„Ой не хочу ні пити, не хочу ні їсти,
Іно занеси від мене до матінки вісти!“
Прилетіла зозуленька, сіла на воротях;
Ой виходить стара нене, її рука в тісті:
„Ой сосіди, сосідоньки, що ся мині снило:
Ой що наш Лебедина в піску оженив ся...“

У Волощину!

Бувай здоров л'яцкій краю!
Вжеж я тебе покидаю,
Ой піду я в Волощину,
І там же я не загину:
В Волощині добрі люде,
там мені гаразд буде.

На Запороже!

Ой у поли криниченка...
Там дівчина воду брала,
Мені молодому шляхи розказала:
„Ото-ж тобі, ти добрий молодець,
Ані плакати, ні тужити —
Ото-ж тобі, та добрий молодець,
Аж три дороги лежать:
Одна на Дін, а друга у Крим,
А третя на Запороже.

На Україну!

Пожурили ся наші хлопці,
Що на ногах кайдани:
Оттепер же ми милії хлопці,
Та на вік-вічний пропали!
Встають пани, встають Ляхи —
Превражії люде, —
От тепер же нам милії брати,
По вік добра не буде!
Золотая грива перси вкрила
У коня вороного,
Біле личко, чорні брови
У козака молодого.
Сідлає козак вороного коня,
Їде на Україну,
А за ним, за ним отець, матуся:
— „Верни ся мій сину!“
— „Не вернись же я, отець, матуся!“
Поїду на Україну.
І кінь вороний і сам молодий,

Може й не загину!“
Приїхав козак під зелений байрак,
Став коня напувати
А за ним, за ним сам пан Журавський,
Хоче в неволю взяти.
— „Ой бери пане, сукно й жупани,
Ще й коня вороного,
Тільки не бери у неволеньку
Козака молодого.
Узяли гани сукна й жупани
І коня вороного;
Коня вороного, ще й козака молодого.
Узяли єго, повели єго ярами долинами,
І зняли єму з пліч головоньку
Між трьома могилами.
На першій могилі стоїть дуб зелений,
А тополенька на другій, а в третій могилі
Ой там полягла — козацкая головонька.

Ви мені не пани !

Ой на біду, на горе козак уродив ся,
Вчистім поли, край дороги ляшкам знадобив ся.
У неділеньку, в ранці, тай славонька стала:
Взяли ляшки сіромаху, тай забили в кайдани.
Та на руки кайдани, на ноги дибци,
Хотять ляшки сіромаху зо світа згубити.
Та на руки кайдани, на ноги дибци,
Тай вкинули сіромаху в темцю темницю.
Приїжає жовнір, став його питати:
— Чи є в тебе, сіромаха, отець, рідна мати?“ —
„Ой великий луг батько, а Січ моя мати.
„Та ви мені не пани, а я вам не хлопець!
„Догадайтесь сини вражі, що я Запорожець.

Та збирали ся люди, молоді молодичі.
„Визволь Боже сіромаху з темної темниці!
Прилинула Галя з чорними бровами,
Обійняла козаченька, тай поцілувала.
Прилетіла друга, ся вже не такая :
Ся обняла козаченька, тай плакати стала.
„Ой та їв же я сласно, ходив я прекрасно...
Доведеть ся козакови погібнуть напрасно.
Ой та їв же я сласно, та ще їсти буду,
Таки ляшкам, вражим синам,
Поки жив, не забуду“.

Ч у т а.

Не славная Чута густими дубами,
А славнійшая Чута зпззу курінями.
Ай в Чуті, в лісі козаки гуляли,
З лядскої области добич вони мали,
Дерли вони панів, дерли і ляхів;
Де жид богатий, то й того не минали.
Памятайте Ляшки, де козацкії пляшки,
Тай не забувайте і нас споминайте.
Бо як ми живі будем, то ми вас не забудем,
Хоч у десять годів, то до вас прибудем.

Горе жити на чужині.

Нещасливий козаченько без долі вродився,
Бо в неділю до схід сонця горілки налився.
Одву чарку наливає, другу випиває,
Як хто прийде у жупані, братом називає.
Да брати-ж мої братими, горілки наплює,

Ой як придуть жиди грабить,
То з того сьміються.
Да беруть жиди грабують, цінують нізащо,
Кажуть люди і говорять: „Сучий син ледащо!“
Пішов козак понад морем, сине море грає;
Рад би козак утопиться, море не приймає.
„Прийми-ж мене, сине море,
Жить у сьвітї горе!
Горе жити на чужинї бідній сиротинї.
Да гори із горами, береги з берегами.
Горе жити на чужинї поміж ворогами“.

Дума Запорожця.

Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш,
Відкіль родом і як зовуть, ні чичирк не знаєш!
Коли трапилось кому у степах бувати,
Той може прізвище мое угадати...
А в мене імя не одно, а єсть їх до ката;
Так зовуть, як набіжить на якого свата:
Жид з біди за рідного батька почитає,
Милостивим добродієм ляхва називає.
А ти як хоч назови, на все позволяю.
Називай мене гайдамакою, паницею...
Крамарем не назви лиш, за те, то полаю!
Тепер, бачу, на сьвітї біда...
Що мене відцурався рід,
Не бійсь, як був богат,
То казали: „Іван брат“;
А тепер, як нічого не маю,
То ніхто й не знає.
А як розживеть ся голота, дай загуляє,
Тоді до чорта роду і всякий пізнає.
Відкіль родом я на сьвітї,

Всяк із вас може знать приміти.
Жінок в Січи не має, всяк тебе знає.
Хиба скажеш: „З Рима родом...“
Або з пугача дід мій плодом?
Но в тім собі милиш, інаково лївиш.
У нас сугаків тільки слїди,
Дикї конї нам сусїди,
Да дніпрове сремя, ото наше племя!
Правда, як кїнь в степній волї,
То так козак не без долї:
Куди хоче, туди скаче,
За козаком ніхто не заплаче.
Гай, гай! Як я молод бував,
Що то в мене була за сила!
Як ляхів боров, той рука не трусила.
А тепер і вош сильніща від мене здаєця.
Бачу, що уже не добра лїт наших година:
Скоро цвите і вяне, як у полі билина.
Хоча-ж менї і не страшно па степу вмирати,
Да тільки жаль, що нікому буде поховати.
Татарин цураєть ся, а лях не приступить,
Хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить.
І справді, пристарівшись, на Русь пійти мушу,
Бо там одпоминають попи мою душу.
Тількиж менї і не чуєця на лаві вмирати,
Ще тягне охота з ляхами гуляти.
Хай минї щонебудь прикинуть для смерти,
То ще жиду або ляху мушу носа втерти.
Хоч уже і зледащів, однак чують плечі:
Здаєця поборовсяб і ще з ляхами гречи,
Іщєб прогнав шоронку за Вислу хоч трохи;
Гинули-б ляхи, як від жару блохи!
Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.
Случалось минї і не раз в степу варить пиво:
Пив Турчин, пив Татарин пив і лях на диво;
Багацько лежить і тепер з похмілля

Мертвих голов і кісток від того весіля!
Надія в мене певна: мушкет сіромаха,
Да ще не заржавіла і шабля моя сваха.
Хоча вона і не раз паюхою вмилась,
Таки й тепер як би розізлилась.
То неоден католик лобом двиним стане,
Колиж тікати схватиться, на спису застряне.
Да як і лук натягну, брязну тетивою,
То мусить з поля втікати
Хан кримський з ордою.
Гей, нуте-ж ви, степи, горіть пожарами,
Бо вже час кожухи мінять на жупани з ляхами!
Де ярмарок добрий, удача покаже,
Да в бариші жид з ляхом неоден поляже!
Пек їм! як намножать ся, то мусиш уступити
За шкатулу червоних золотом литих
Кожух шкарупиний. Скинем їм до ката,
Аби як одцурять ся упрямого свата,
Да вже біжим до Січи могоричу пити!
Цур їм! Як повикли ляхи нас дурити.
Козак Іван Виногура..
У нього добра натура:
В Польщі ляхів обоирає,
А у корчмі пропиває.
В степах бобри та лисиці,
В шинку дівки та молодиці
Козак душа справедлива, сорочки не має,
Коли не це, так воши бє, таки не гуляє.

Хмельницький і Барабаш.

Ся дума описує спосіб, в який Хмельницький видобув від Барабаша грамоту короля Владислава, котру Барабаш затаїв, а ко-

тра Хмельницькому була потрібна для викликання козацького повстання. В сій грамоті не лиш потверджувались старі „привілеї“ козацького війська і українського пароду, але й надавали ся нові. Хмельницький зтягнув Барабаша з усею старшиною козацькою з Черкас до себе до Чигиринна на бенкет, а коли Барабаш впив ся і заснув, Хмельницький післав до Барабашевої післанця по королівські письма. Щоби Барабашева повірила, дав післанцеві шапку і хустину Барабаша. Одержавши потрібні документи, Хмельницький показав їх козакам на доказ, що він робить повстанє в порозуміню з королем.

Клиша був Білоцерківским полковником, Мартин Полтавский (Пушкаренко) полтавским, Богун подністровским, Матвій Борохович (здаєсь Гладкий) миргородским. Максимом Ольшаньским дума називає здаєсь М. Кривоноса. Кречовский Іван, переяславский полковник мав наказ арештувати Хмельницького, але він позволив ему утечи, пристав сам до повстання і став київским полковником.

* * *

Із день-години, як стала тревога на Україні
Ніхто-ж не міг обібрати ся
За віру християнську достойно стати.
Тільки обібрались Барабаш та Хмельницький
Та Клиша Білоцерківский
Оттоді вони од своїх рук листи писали,
До короля Владислава посилали,
До короля виступали,
Листів, на версалів прохали.
Тоді-ж то король Владислав листи читає,

Назад відсилає, у городі Черкаському
Барабаша гетьманом настановляє:
„Будь ти, Барабаш у городі Черкаському
А ти, Клиша, у городі Білій-Церкві полко-
[гетьманом,
[вничим,
А ти, Хмельницький у городі Чигрині
Хоть писарем військовим“.
То король навертали писав,
Самому Барабашу до рук подавав.
А Барабаш листи як взяв,
Три годи козакам знати не давав.
То Хмельницький тее догадав,
Кумом до себе прохав,
Добре угощав, а ще дорогими напитками
[витає.

А як став Барабаш на підпитку гуляти,
Став єму Хмельницький казати:
„Ей пане куме, пане Барабашу,
Пане гетьману молодий!
Годі тобі, пане куме,
Листи королевські держати,
Дай мені хоть прочитати!
Чи не моглиб ми з тобою у двох
Королевський лист прочитати,
Козакам козацкі порядки подавати,
За віру християнську достойно стати?“
Оттоді-ж то Барабаш, гетьман молодий,
Не хороші мисли собі має
І стиха словами промовляє:
„Ей куме, каже, куме, пане писарю військовий,
На що нам королевські листи читати,
На що нам козакам козацкі порядки давати?
Ми давні не даєм, в військо польське но йдем,
Не луччеб нам з Ляхами, мосцівими панами
Мирно пробувати,

З упокоєм хліб-сіть по віквічній уживати,
А ніж пійти лугів потирати,
Своїм тілом комарів годувати ?
Оттогді-то Хмельницький
На кума свого Барабаша
Келике пересердие має,
Ще кращими напитками витає.
Оттоді то Барабаш, гетьман молодий,
Як у кума свого Хмельницького
Дорогого напитку напив ся,
Так у нього і спать повалив ся.
Оттогді-то Хмельницький добре дбав,
Із правої руки, із мезинного пальця
Щирозлотний перстень ізняв,
Із лівої кишені ключі виїмав,
Зпід пояса шовковий платок висмикав,
На слугу свого вірного добре кликав-покликав:
„Ей слуго ти мій повірений Хмельницького !
Велю я тобі добре дбати...
Велю я тобі значки від моїх рук забрати,
Самому на доброго коня сідати,
До города Черкаського скорим временем,
Темною годиною прибувати,
Барабашській панії низький поклон покласти,
Ключі панії Барабашовій подати,
Листів королевських питати,
Королевські листи до рук добре приймати“.
Оттодіто слуга, повірений Хмельницького
Добре дбав; на доброго коня сідав,
До города Черкаського скорим часом,
Темною годиною прибував,
До пані Барашевої у двір уїжджав,
У сіни вийшов, шличок із себе скидав,
У світлицю ввійшов, низький поклон послав,
Тії значки на скамі покладав,
А ще стиха словами промовляв :

„Ей пані, каже, ти, пані Барабашева,
Гетьманова молодая!
Уже-ж тепер твій пан гетьман молодий
На славній Україні з Хмельницьким
Великі бенькети всчиняють.
Веліли вони тобі сіїзначки до рук приймати,
А міні листи королівські віддати,
Чи не моглиб вони із кумом своїм
Хмельницьким у двох прочитати
І козакам козацкі порядки давати“.
Оттоді-ж-то паці Барабашева, гетьманова
Як ударить ся об поли руками,
Як обіллеть ся дрібними сльозами
І промовить стиха словами:
„Ей не з горя з біди моему пану Барабашу
Схотіло ся на славній Україні
З кумом своїм Хмельницьким
Великі бенькети всчинати.
Десь моему панови лихом занудилось,
Що з Хмельницьким гуляти схотілось!
Нащо-б їм королевські листи у двох читати?
Не лучче-б їм із Ляхами, мостивими панами
З упокоєм хліб-сіль вічнії чази уживати?
А тепер нехай не зарікаєть ся Барабаш,
Гетьман молодий
На славній Україні огнів да тернів ізгашати,
Тілом своїм паньским комарі годувати —
Від кума свого Хмельницького!
Ей слуго повірений Хмельницького!
Немогу я тобі листи королевські до рук подати,
А велю я тобі до воріт отхожати;
Пійди в глухім кінци під ворітьми
Листи королевські у шкатулі із землі візьми!“
Оттоді-то слуга повірений Хмельницького
Як сї слова зачував, так скорим часом,
Пильною годинсю до воріт отхожав,

Шкатулку з землі
З королевськими листами ввіймав,
Сам на доброго коня сїдав,
Скорим часом, пильною годиною
День і ніч до Чигрина поспішав
До города Чигрина прибував,
Своєму пану Хмельницькому
Королевські листи до рук добре віддав.
Оттодіто Барабаш від сна проспав ся;
У кармани поглядає — аж ключів не має...
Став у свого кума Хмельницького
Королевські листи у руках доглядати...
Тоді й напнтку дорогого не попиває,
А тільки двома кіньми з двора
Тихо виїзджає, думає, гадає,
Як пана Хмельницького до рук прибрати,
Ляхам віддати.
І на старосту свого Крачевського кличе,
Добре покликає:
Ей старосто, мій старосто Крачевський!
Коли-б ти добре дбав,
Кума мого Хмельницького живцем узяв,
Ляхам, мостивим панам, до рук подав;
Що-б нас могли Ляхи, мостивії пани
За білозорів почитати".
Оттоді то Хмельницький, як сїї слова зачував,
Так на кума свого Барабаша
Велике пересердие мав,
Сам на доброго коня сїдав,
Слугу свого повіреного з собою забирав.
Тоді поїхав пан Барабаш путьом-дорогою,
А пан Хмельницький лугом-Базалугом.
І случилось пану Хмельницькому
З правої сторони чотири полковники:
Оден полковник — Максим Ольшанський,
А другий полковник — Мартин Полтавський,

Третий полковник — Іван Бочун,
А четвертий — Матвій Борохович.
Оттоді-то вони на славному Україні прибували,
Королевські листи читали,
Козакам козацкі порядки давали.
Тоді-то у святий день
У божественій у вівторник
Вони на лядській табори із'їзджали,
Козаків до сходу сонця пробуждали
І до козаків стиха словами промовляли:
„Ей козаки, друзі-молодці, добре дбайте!
Од сна уставайте, руске оченаш читайте,
На лядській табури наїзджайте.
Лядській табури на три часті розбивайте,
Ляхів, мостивих паців, у пень рубайте,
Кров їх лядську з жовтим піском мішайте,
А віри своєї християнської на поталу,
У поругу в вічні часи не подайте!“
Та вже тоді козаки, друзі-молодці добре дбали,
Від сна уставали, руский оченаш читали,
На лядській табури наїзджали,
Лядській табури на три часті розбивали,
Ляхів, мостивих панів, у пень рубали,
Кров їх лядську з жовтим піском мішали,
Віри своєї християнської на поталу,
У поругу в вічні часи не подали.
Оттодіто Барабаш, гетьман молодий
Кснем поїжджає, плаче-ридає,
І до свого кума стиха словами промовляє:
„Ей куме, каже куме, пане Хмельницький,
Пане писарю військовий!
На-що-б тобі королевські листи
У пані Барабашевої визволяти?
На-що нам королевські листи читати?
На-що нам козакам козацкі порядки давати?
На що нам за віру християнську

11*

Достойно, праведно стати?
Лучче з Ляхами, мостивими панами
Хліб-сіль з упокоєм вічний час вживати!
Та вже пан Хмельницький
Від свого кума сі слова зачуває,
Та до свого кума з гордостію
Вже сі слова промовляє:
„Ей куме, куме, пане Барабашу,
Пане гетьмане молодий!
Як будеш ти мині сими словами докоряти,
Та вже я не зарікаюсь тобі самому
З пліч головку як галку зняти,
Жону твою і дітей у полон живцем забрати,
Турському салтану в подарунку одіслати!“
Як Хмельницький сі слова зговорив,
Так гаразд добре й учинив:
Свозму куму Барабашу, гетьману молодому
Із пліч головку як галку ізняв,
Жону його із дітьми живцем забрав,
Турському салтану в подарунку одіслав;
Та вже тоді Хмельницький гетьманом став.
Оттоді-ж-то козаки, діти, друзі молодці
Добре дбали і стиха словами промовляли:
„Ей, пане гетьмане Хмельницький,
Батьо наш, Зіновю, Богдане Чигиринський!
Дай Господи, щоб ми за твоєї голови піли
[й гуляли,
А неприятеля під ноги топтали,
А віри християнської на поталу,
У поругу в вічний час не подали!“
Та вже тоді вони померли,
А їх слаза не помре й не поляже!

Польско-жидівський гнет і повстанє.

Коли Хмельницький видобув від Барабаша королівські грамоти, утік з сином Тимошем і кількома товаришами на Запорожє. Запороска старшина рішила ся розпочати в обороні України війну з Польщию. З Січи поїхав Хмельницький до кримського хана, котрого також позискав для своєї справи. Запорожці проголосили Хмельницького гетьманом України і разом з Перекопскою Ордою рушили против передового відділу польскої армії, котрий під проводом Стефана Потоцького вже був перестулив українсько-запороску границу і запороскими степами осував ся на полудне. Прийшло до бою над Жовтими Водами. Польске військо, хоч воно було сильніше від козацького, знищено. Стефан Потоцький погиб. Головна армія польска під проводом двох гетьманів: Миколи Потоцького і Калиновського, котра вже була недалеко Запорожа, бо коло Черкас, зачала на вість про жовтоводську битву скоро відступати. Однак козаки здігнали польську армію під Корсунем. Бій скінчив ся для Поляків єще гірше, ніж над Жовтими Водами. Майже всю армію польську перебито, або полонено і подаровано Татарам. Між сими були також оба польські гетьмани.

Перші дві думи показують, що народ України мусів втерпіти від Жидів, котрим поляки виарендували все, навіть церкви! На сей гнет народ відповів нарешті повстанєм. Пісня „Очищена Україна“ зложена з кількох уривків.

Побивши Поляків на урочищах Жовті Води і під Корсунем, Хмельницький стає табором коло Білої Церкви, де організує в армію козаків і численні ватаги хлопів і міщан, які з усіх українських земель стягали ся до єго табору. Хмельницький поділив їх на полки. Найчисленніший був полк Максима Кривоноса (Перебийноса), бо мав від 20 до 30 тисяч людей. Кривоніс і Нечай належали до сих полковників Хмельницького, котрі були за цілковитим винищенням поляків і всякого паньства на Україні. Коли Хмельницький стоїть під Білою Церквою, по цілій Україні вештають ся зазброєні ватаги (загони) і бють панів. Кривоніс і інші поруйнували майже всі міста на Україні і на Поділю до самої Горині і всюди повирізували панів і жидів. Пани вивтікали за Вислу, а на Україні і Поділю не лишила ся ні одна душа польська. Янічар, князь Ярема Вишневецький зібрав тоді власне військо і рушив через Білу Русь на Україну ратувати Польщу і панів. Бже на Волині спер єго Кривоніс і не пустив дальше. Вишневецький відступив до Збаража, лишив там військо, а сам поїхав на сойм у Варшаву. Тимчасом поляки зібрали велику армію і вистали против Хмельницького. До бою прийшло біля міста Пиляви в понеділок 20 вересня. По дводневних герцях полк Кривоноса, котрий незаметно відділив ся був від козацького табору, вивернувши кожухи вмаширував назад в табор з криком „Аллах!“ Поляки гадали, що се Татари прийшли козакам на поміч і се вистало, щоби в польськім таборі викликати нечуваний нелад і замішане. Цілодневний бій скінчив ся для поляків

величезними стратами. Вся старшина польська утікла, полишаючи команду над здештованим військом Вишневецькому. Коли рештки польського війська довідалися, що гетьман утік, пішли і собі в ристіч. Сам Вишневецький утік так, що вже на другий день був у Львові.

По облозі Львова і Замостя Хмельницький вертає до Києва і переговорює з Польщию. Переговори не довели ні до чого і в 1649 р. війна розпочалася наново. Передове польське військо Хмельницький обложив під Збаражем. Довідавши ся, що на поміч обложеним іде нова польська армія під проводом самого короля, Хмельницький лишив під Збаражем сторожу, а з головною силою пішов на зустріч королеви. Коло Зборова Хмельницький розбив поляків, а коли вже мав в руках їх табор разом з королем, татарський хан не дав Хмельницькому використати побіди, лише приневолив його здержати різню і помирити ся з поляками. Заклучено угоду, після котрої Україна (воєводства: Чернігівське Київське і Брацлавське) відділено від Польщи. Число вільних козаків обмежено на 40.000 (реєстр), а решта народу мала вернути в підданство старостів і панів.

Ідучи з всім козацьким військом і з усею ордою під Зборів, Хмельницький лишив під Збаражем лише зазброєні хлопські ватаги і татарський відділ. Вони пильнували аби замкнені під Збаражем поляки не утікли. В польськiм таборі вже не було їди. Козаки насміхалися з замкнених поляків, котрі їли конину, пси і коти. Вишневецького, котрий сильно терпів від рани в нозі, викликували, щоби

вийшов потанцювати. Сї насьмішки до нинї лишили ся в народних піснях. Коли в польскім таборі вже й коний, ні пзів не стало і полякь мусіли або здати ся, або вимерти з голоду, надійшла вість, що війна скінчена, бо хан, а через него і Хмельницький заключили мир з Польщию.

Народна маса була невдоволена з зборівського договора, бо на єго підставі стали вертати на Україну панц, а всі ті, що не могли увійти в обмежений на 40.000 козаків реєстр, мусіли вертати в ярмо панщини і дальше терпіти від паньскої самоволї. На чолї сих невдоволених станув горячий прихильник і опікун народної маси, браславський полковник Данило Нечай. Нечай очищував дальше своє воєводство з всего паньства і дальше бив непоправних гнобителїв народу. Поляки, котрі рішили ся назад завести на Україні старопольску господарку паньску, вислали в 1651 році против Нечая гетьмана Калиновского. Поставивши в Ворошилівці над рікою Богом передну сторожу під командою сотника Шпаченка, Нечай усадовив ся з своїм 4-тисячним відділом в місточку Краснім і ждав там на підкріплення. Нечай не бояв ся нежданого нападу, бо був певний, що як надійдуть Поляки, то Шпаченко, котрого вислав на се, аби пильнував рухів Поляків, дасть єму про се знати. Тимчасом Калиновский, котрий 20 лютого 1651 вирушив з Станиславова, напав неждано на відділ Шпаченка і перебив єго до одного, так що нікому було дати в Красне вісти і Нечая перестерегти. Нечай з своїми козаками справляли масляницю. Польске війско

явило ся несподівано під містом, перебіло п'яну сторожу і в місто вступив оден відділ. Коли счинив ся крик і деякі міщани донесли бенкетуючому Нечави, що Поляки вже в місті, він висьміяв їх, бо гадав, що се вертає козацка сторожа. Побачивши Поляків на власні очі, Нечай зібрав тих, що з ним бенкетували і справив між Поляками правдиву різню. Вирвав з рук хорунжого знамя і вже гнав їх з міста, коли з другої сторони вдер ся до міста другий відділ Поляків. Справа була тепер програна. Поляки хотіли доконче взяти Нечая живого, щоби відтак дерти з него паси та вбити на паль. В єго очах погіб єго брат. Нечай, хоч порубаний, не давав ся, лише валив кругом себе стсеи трупів і упав від мушкетної кулі. Козаки еще боронили ся в замку, але Поляки здобули єго. Ціле місто вирізали, навіть попів, що правили над трупом Нечая. Трупа не хотіли поляки видати навіть за гроші, лише посікли на дрібний мак і пустили з водою. Спасла ся лише гелова Нечая, котру козаки поховали в якійсь церкві св. Варвари.

На підставі зборівського договора, польске військо не сміло вступати в границі браславського воєводства. Супротив того похід Поляків против Нечая був зломанєм договора і не був воєнним походом, лише звичайним розбишадким нападом, а убитє Нечая було звичайним кримінальним мордом. Нечая Поляки не убили, лише замордували!

З імен героїв нашої старини жадне не загноздило ся в памяти народу так, як імя Нечая. Се, що Нечай був виразом бажань і стремлінь народної маси, був оборонцем

сеї маси і за се наложив головою, зробило его імя безсмертним. Про всіх героїв козаччини разом, не задержало ся тільки пісень, що про Нечая. Коли про инших героїв, про поодинокі події співвають лише в сих або тих сторонах нашої землі, то про Нечая, про его замордоване співвають скрізь, у кождім, кождьськім, і найтемнійшій куті рускої землі. Навіть в Галичині, де дуже мало пісень про українських героїв і про се, що діяло ся на Україні, про Нечая співвають майже в кождім селі. Надрукованих варянтів пісні про смерть Нечая маємо доси 77, а може й більше. Всі ті варянти ужито до будови роданої нами пісні. Окрім друкованих, увійшли в склад нашої пісні уступи доси недрукованого варянту з Галичини, іменно з Снятинщини який ми дістали від Л. Мартовича і дра Е. Озаркевича.*) В сїм снятиньскім варянті знайшли ми се, що хибує *всім иншим* доси звисним варянтам, іменно се, що характеризує становище Нечая в суспільно-політичних справах. В сїм варянті є як раз ті уступи, котрі поясняють, чому імя Нечая стало ся безсмертне в памяти руского народу. Діяльність Нечая характеризують слова снятиньского варянту: „Ой хоть я загину, є в мене брат Гнида — Не лишить ся в нашім краю ні ляха, ні жида! Ой хоть брат загине, то я маю сына — Не лишить ся в нашім краю панская дитина!“ (в другім вар. „панска ні дитина!“)

*) Рядки з снятиньского варянту зазначені звяздкою: *

I.

Як від Кумівщини да до Хмельнищини,
Як від Хмельнищини да до Брянщини,
Як від Брянщини й до сего-ж то дня,
Як у землі кралевській да добра не було:
Як жида рандарі
Всі шляхи козацкі зарандували,
Що на одній милі
Да по три шинки становили...
Становили шинки по долпнах,
Зводили щогли по високих могилах.
Іще-ж то жида рандарі
У тому не перестали: на славній Україні
Всі козацкі торги заорандували,
Да брали мито-промиго:
Від возового по пів золотого,
Від пішого пішенці по три денежки мита
[брали,
Від неборака старця брали кури да яйця,
Да іще питає: „Ци нема, котик, сче, цого?“
Іще-ж то жида рандарі
У тому не перестали:
На славній Україні
Всі козацкі церкви заорандували.
Котрому-б то козаку альбо мужику
Дав Бог дитину появити,
То не йди до попа благословиться,
Да піди до жида-рандара, да полож шостак,
Що б позволив церкву одчинити,
Тую дитину охрестити;
Іще-ж то котрому-б то козаку
Альбо мужику дав Бог дитину одружити,
То не йди до попа благословитись,
Да піди до жида рандара,

Да полож битий тарель,
Що-б позволив церкву одчинити,
Туо дитину одружити.
Іще-ж жида рандари у тому не перестали:
На славній Україні
Всі козацкі ріки заорандували.
Перва на Самарі, друга на Саксані,
Третя на Гнилій, четверта на Пробойній,
Пята на річці Кудесці.
Которий би то козак або мужик
Ісхотів риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити,
То не йди до пана благословиться,
Да пійди до жида рандара,
Да поступи єму часть оддать,
Що-б позволив на річці риби вловити,
Жінку свою з дітьми покормити,
Тогді-ж то оден козак мимо кабак іде,
За плечима мушкет несе,
Хоче на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити.
То жид-рандар у кватирку поглядає,
На жидівку свою словами промовляє:
„Ей жидівочко-ж моя Рася!
Що сей козак думає,
Що він у кабак не вступить,
За денежку горілки не купить,
Мене, жида-рандара, не перепросить,
Що-б позволив єму на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити“.
Тоді то жид-рандар стиха підходить,
Козака за патли хватає.
То козак на жида-рандара скоса,
Як ведьмідь, поглядає
Іще жида-рандара мостивим паном узиває:
„Ей жиду, каже, жиду-рандаре, мостивий пане!

Позволь мині на річці утя вбити,
Жінку свою з дітьми покормити“.
Тоді жид-рандар у кабак вхождає,
На жидівку свою стиха словами промовляє :
„Ей жидівочко-ж моя Рася! Будь тепер
У Білій Церкві наставним равом :
Назвав мене козак мостивим паном“.
Тоді-то у святий божественний день у че-
[тверток,
Як жиди-рандари у Білу Церкву
На сейм збирались,
Один до одного стиха словами промовляли :
„Ей жиди-ж ви, жиди рандари!
Що тепер у вас на славній Україні слишно?“
„Слишен, говорить, тепер у нас
Гетьман Хмельницький :
Як від Білої Церкви да до славного Запорожа.
Не така, стоїть жидівска сторожа“!
Тоді обозветься оден жид Оврам
(У того був невеликий крам —
Тільки шпильци да голки,
Що ходив по-за Дніпром
Да дурив козацкі жінки):
„Ей жиди-ж ви, жиди-рандари,
Як із Низу тихий вітер повіне,
Вся ваша жидівска сторожа погине“.
Тоді-ж то як у святий день
Божественний у вівторник
Гетьман Хмельницький козаків
До сходу сонця у похід виправляв
І стиха словами промовляв :
„Ей козаки ви, діти, друзі!
Прошу вас, добре дбайте,
Від сна вставайте, руский оченаш читайте,
На славу Україну прибувайте,
Жидів-рандарів у пень рубайте,

Кров їх жидівску у полі
З жовтим піском мішайте,
Віри своєї християнської у поругу не подайте,
Жидівському шабашу не польгуйте“!
Отоді-то всі жида рандарі догадливі бували,
Усі до города Полонного повтікали.
Тоді-то Хмельницький
На славу Україну прибував,
Ні одного жида-рандара не заставав.
Тоді-то Хмельницький не пишний бував,
До города Полонного прибував,
Від своїх рук листи писав,
У город Полонного подавав,
А в листах прописував:
„Ей Полоняне, полонянська громада!
Коли-б ви добре дбали,
Жидів рандарів мені до рук подали“.
Тоді-то Полоняне єму відписали:
„Пане гетьмане Хмельницький!
Хоть будем оден на одного лягати,
А не можем тобі жидів-рандарів
До рук подати“.
Отоді-то Хмельницький
У другій раз листи писав,
У город Полонного подавав:
„Ей Полоняне, полонянська громада!
Нехороша ваша рада.
Єсть у мене одна пушка Сирота
Одчиняться ваші залізні широкі ворота“.
Тоді-то як у святій день
Божественний у четверток
Хмельницький до сходу сонця уставав,
Пушку Сироту упереду постановляв,
У город Полоняное ближей прибував.
Тоді-то жида рандари
Гірким голосом заволали:

„Ей Полоняне, полонянска громада !
Коли-б ви добре дбали,
Од Польщи ворота одбивали,
Да нас за Вислу річку
Хоч у одних сорочках пускали !
То-б ми за річкою Вислою пробували,
Да собі дітей досиддали,
Да їх добрими ділами науцали
Що-б на козацку Україну
І кривим оком не поглядали“.
Отоді-то козакам у городі Полонному
Дана воля на три часа з половиною:
„Пийте — гуляйте!
Коло жидів-рандарів собі здобу хорошу майте“.
Тоді-то козаки у городі Полонному пили-
[гуляли ;
Здобу хорошу собі коло жидів-рандарів мали;
Обратно на славу Україну прибували,
Очертом сідали,
Сребро й злато на три часті паювали ;
Первую часть на Покрову Січовую
Да на Спаса Межигорского оддали.
Другу часть на меду
Да на оковтій горілці пропивали.
Третю часть между собою козаками паювали.
Тоді-то не оден козак за пана
Гетьмана Хмельницького просив,
Що не оден жидівский жупан зносив“.

II.

Земле польска, Україно подольска !
То вже тому не рочок і не два минає,
Як у християнській землі добра не має,
Як зажурилась да і заклопоталась бідна вдова, —

Тото не бідна вдова — то королівська земля:
Що стали жиди великий одкуп давати,
Стали оден од одного на милю
Оранди становити.
Як іде український козак, то й корчму минає,
А жид вибігає да українського козака
За чуб хватає, да ще його
Двома кулаками по потилиці затинає:
„Козаче-левенче!
За що я буду ляхам рату платити,
Що ти мемо корчми ідеш
Да і корчму минаєш“.
Коло українського козака всю зброю одбирає.
А на Україні козак за жидом похожає,
Ще його вельможним паном називає...
А жид до жидівки словами промовляє:
„Хозяйко моя Рейзю,
Якої то я на Україні слави заживав:
Що мене козак український
Ще й вельможним паном називав!“
Ще-ж і тим жиди не сконтентували,
Що три річки в одкуп закуляли:
Одна річка Копрочка,
Друга річка Гнилобережка,
А третя — за Дніпром Самарка;
Що мав би чоловік піти да риба піймати,
То ще він до річки не добігає,
Уже він жидови за одкуп найкрасче обіщає.
Ще-ж і тим жидове не сконтентували;
Где була яка річка велика,
Мости в одкуп забрали,
Од верхового по два шаги брали,
А од пішого по шагу,
А од бідного старця, що він випросить,
То одбирали пшоно і яйця.
Як то був пан Хмельницький,

Житель чигиринський,
Козак лейстровий, писар військовий ;
Як він сее зачував,
То указ писав, імператору до рук подавав,
А імператор указ писав,
В Черкаси до рук подавав;
А пан Хмельницький, житель чигиринський,
Козак лейстровий, писар військовий,
Як того указа до рук достав,
На ринок вихожає, знамена виставляє,
Друзів панів-молодців на герць викликає :
„Друзі, панове молодці,
Охотники, броварники !
Годі нам по броварях пива варити,
По винницях да й по проваллях валятися ;
Да ідіть ви жидів да ляхів
З України згоняти, то будете ви собі мать
Хоть на три дні хорошенько
По козацки погулять!“ —
Як почали друзі, панове-молодці
Жидів да ляхів з України згоняти,
То в которого не було драної невірної
[кожушини,
То й той надів жидівські кармазини.
То вони собі хорошенько по козацки похажали,
Та щей по карманах срібні гроші мали.
Ще-ж то рано-пораненьку в середу,
Як заняв пан Хмельницький
Поперед-себе жидів череду :
Которі жиди шабасували,
А которії до города польского утікали.
„Вже-ж ти, рабине Мошку, бери на віз дошку,
А ти, Срулю, бери порох да кулю,
А ти, Чую, бери рушницю,
А ти Гершку, бери підгерстя,
А ти Йосю, бери на поготову осю,

А ти Шмулю, бери друччя да двило,
А ти Іпик, бери бицик,
Да будемо коні поганяти,
Да будемо од пана Хмельницького
До города польского втікати“.
А як був собі жид — старий Хвайдиш,
Да мав собі крам: шпильки да голки,
А третій люльки. Да і той у клунки склав
Да за нами біжав пішки;
І той старість свою потеряв —
Од пана Хмельницького утікав,
І той панови Хмельницкому
Ще й голими пятами наживав.
А як у польске город убралися,
Да стали жиди Мейора на підслухи висилати:
Чи ще-ж то далеко пан Хмельницький
З війском прибуває?
А жидок Майорко з глузду спав,
Да ледве він і сам до города польского припав.
А пан Хмельницький житель чигиринський,
Козак лейстровий писар війсковий,
До польского города прибував,
Да старими жидами орав,
А жидівками боронував,
А которі були малі діти,
То він їх кіньми порозбивав.
Як узяли з польского города втікати,
Як узяли свого рабіна Мошка проклинати:
„Бодай ти Мошку щастя-долі не мав,
Як ти по-багато на Україні одкупу брав!
А як би ти, Мошку,
Да брав на Україні одкупу по-трошку,
То ми-б на Україні проживали,
То нас би козаки українські
Вельможними панами величали“.
А як-то був жид Янкель,

То він коло школи пожожає,
Да по школі плаче-ридає:
„Школо наша, школо богомільнице.
Вже нам у тобі не бувати,
І тебе не продавати,
За тебе грошей не брати
І в карман не ховати,
Треба тебе на Україні покидати,
Да ще в тебе будуть козаки українські,
Да ще будуть в тебе нескребені свині заганяти“.
Як стали од польского города
До Случи річки прибувати, --
То пан Хмельницький, житель чигиринський,
То він ночей не досипляє,
Коло Случи річки ляхів і жидів доганяє.
Скоро догнав у вечері пізно,
І там стало повернутися тісно.
І там до них прибуває,
Ще на козаків гукає, словами промовляє:
„Друзі, панове молодці!
До Случи річки прибувайте,
Жидів да ляхів у пень рубайте,
І до них по козацки словами промовляйте:
Жиди да ляхи примічайте,
О то буде по той бік Случи ваше,
А по сей бік буде пана Хмельницького й наше!“
Як почали жиди да ляхи
З паном Хмельницьким споляться,
Що-б пополам пива наварити,
То вже-ж то бували лядські дрова,
А Хмельницького вода,
То був жидівській ячмінь,
А Хмельницького хміль...
То як пива наварили,
Тоді Хмельницькому славу на віки сотворили
Да хоча-ж то був пан Хмельницький,

12*

**Житель чигиринський,
Козак лейстровий, писар війсковий,
Лицар добрий — да помер...
А тільки его слава козацка-молодецка
Не вмере, не поляже.
Та буде вона славна, між друзями-молодцами.
Од нині й до віку.
Даруй, Боже, всему миру живому
І нам на здоровя,
Та многі літа, від нині й до віка!**

Справлене похибок: На сторони 174 замість рядків 3-го і 4-го від долу, має бути: Під город Полоняное ближей прибував, Пушку Сироту упереду постановляв, У город Полонного гостинця подавав. Рядок 5-ий на стор. 173 має кінчити ся так: „Буть мені тепер“. В 21-ім рядку замість „шпильни“ має бути шпильки“.

Жовті Води.

Чи не тойто хміль, що коло тичин вється?
Гей тойто Хмельницький, що з ляхами беться.
Чи не тойто хміль, що по ниві грає?
Ой тойто Хмельницький, що ляхів рубає.
Чи не тойто хміль, що у пиві кисне?
Ой тойто Хмельницький, що ляшеньків тисне
Гей поїхав Хмельницький ік Жсвтому Броду,
Гей неоден лях лежить головою в воду.
Не пий Хмельницький дуже тої жовтої води:
Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди...
„А я ляхів не бою ся і гадки не маю,
За собою великую потугу я знаю,

І ще татарскую орду за собою веду...
А все вражі ляхи на вашу біду!“
Утікали ляхи, погубили шуби...
Гей неоден лях лежить, вищірівши зуби!
Становили собі ляхи дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!
Утікали ляхів деякії повки,
Їли ляхів собаки і сірії вовки.
Гей там поле, а на полі цвіти:
Не по однім ляху заплакали діти.
Гей там річка, через річку глиця:
Не по однім ляху зісталась вдовиця.

Під Корсунем.

Ой обізветься пан Хмельницький,
Отаман-батько Чигиринський:
„Гей друзі-молодці братя козаки Запорозці!
Добре дбайте, барзо гадайте,
Із ляхами пиво варити зачинайте!
Ляцкій солод, козацка вода;
Лядскі дрова, козацкі труда“.
Ой з того пива
Зробили козаки з ляхами превеликеє диво.
Під городом Корсунем вони станом стали,
Під Стеблевом вони солод замочили.
Ще й пива не зварили,
А вже козаки Хмельницького
З ляхами барзо посварили.
За ту бражку
Счинили козаки з ляхами велику дражку;
Ой за той пивний молот
Зробили козаки з ляхами превеликий колот;
А за той незнатъ — який квас

Не одного ляха козак,
Як би с.....го сина за чуба тряс,
Ой не верби-ж то шуміли
І не галки закричали...
То-ж то козакі і з ляхами
Пиво варить зачипали!
Ляхи чогось догадались,
Від козаків чогось утікали,
А козаки на ляхів нарікали:
„Ой ви ляхове, пеські синове!
Чом ви не дожидаєте,
Нашого пива не допиваєте?
Гей обозветь ся пан Хмельницький,
Отаман, батько Чпгиринський:
Гей друзі-молодці, братя козаки-запорозці!
Добре знайте, барзо гадайте,
Від села Ситників до города Корсуня
Шлях канавою перекопайте,
Потоцкого піймайте, мені в руки подайте!
Тоді козаки ляхів доганяли,
Пана Потоцкого піймали, як барана звязали,
Та перед Хмельницького гетьмана примчзли:
„Гей Потоцкий, Потоцкий!
Чом у тебе й доси розум жіноцкий?
Не годиш ся-ж ти воювати!
Не вмів ти еси в Камяньскім Подільци про-
[бувати,
Печеного просяти, куриці з перцем
Та з шапраном уживати,
А тепер не зумієш ти з нами, козаками
[воювати
І житної соломахи з тулузком уплітати.
Хиба велю тебе до рук кримському хану дати,
Що-б навчили тебе Кримці-нагаї
Сирої кобилини жовати,
Або житньої соломахи

Бузиновим молоком запивати!
Тогді ляхи чогось догадались,
На жидів нарікали:
„Гей ви, жидове, поганьські синове!
На що-то ви великій бунт, тревоги зривали
На мило по три корчми становили,
Великі мита брали: від возового
По пів-золотого, від пішого по два гроши,
А ще не минали й сердешного старця —
Відбирала пшоно та яйця!
А тепер ви тії скарби збирайте
Та Хмельницького єднайте:
А то, як не будете Хмельницького єдпати,
То не зарікайтесь за річку Вислу
До Полонного прудко тікати!“
Жидове чогось догадались,
На річку Случу тікали.
Которі тікали до річки Случи,
Ті погубили чоботи й онучи;
А которі до Прута,
То була від козаків Хмельницького
Доріженька барзо крута.
На річці Случі обломил міст ідучи,
Затопили усі клейноди і всі ляцкі бубни
Которі бігли до річки Росі,
То zostали ся голі й босі.
Ой обізветься первий жид Гичик,
Тай хапається за бичик.
Ой обізветься другий жид Шльома:
„Ой я-ж пак не буду на сабас дома!“
Ой озоветься, третій жид Оврам:
„Ой я маю невеликий крам:
Шпильки й голки, креміння й люльки
Так я свій крам у коробочку склав,
Та козакам-пятами наживав!“
„Ой веймір! обізветься четвертий жид Давидко:

„Ой брате Лейбо! ужеж пак із-за гори
Козацкі корогви видко!“
Обізветься пятій жид Юдко:
„Нумо до Полонного утікати прудко!“
Тогді жид Лейба біжить, аж живить дріжить:
Як на школу погляне,
Його серце жидівске зівяне:
„Ой школо-ж моя, школо мурована!
Тепер тебе ні в пазуху взяти,
Ані продати, ні в кишеню сховати!
Але-ж доведеться Хмельницького козакам
На срач, на балаки покидати!“
Отсе, папове-молодці, над Полоннім
Не чорна хмара вставала;
Не одна пані-ляшка удовою зосталась.
Ой озоветься одна пані-ляшка:
„Нема мого пана Гриця!
Десь поїхав дивить ся,
Як буде козацке пиво варить ся“.
Ой обізветься друга пані ляшка:
„Нема мого пана Яна!
Десь его звязали козаки, як-би барана,
Та повели до свого гетьмана!“
Ой озоветь ся третя пані-ляшка:
„Нема мого пана Караша!
Десь его Хмельницького козаки
Повели до свого коша“.
Ой озоветь ся четверта пані-ляшка:
„Нема мого пана Якуба!
Ой Якубе, Якубе!
Десь тебе з Жовтої води,
З бистрої річки Прута й до віку не буде!
Десь узяли Хмельницького козаки
Та либонь повісили его десь на дубі“.
Ой не чорна хмара над Польцою встала:
То-ж-то не одна ляшка удовою стала!

Бо на праву середу
Гнали козаки ляхів так якби череду.
Ой, которих гнали до Прута,
Була дороженька барзо крута;
Которих до Бузька,
Була дороженька барзо грузька;
А которих до Хотини, то, біжучи, попоїли;
То кидали ляхів козаки у воду,
К чортовій матери прохолоду!...

Полон польских гетьманів.

Оттак пиха наробила лиха
Коронному Потоцкому,
Оттак була і тобі скрута
Польному Калиновскому.
Оттам жолніре ідіте сьміло
На зимовиско,
В Білгороді в загороді
Майте становиско.
Нехай християне ваші Подоляне
Поросплюють кури,
Що виловили, виносили
Ваші чури.
А ви в Татарах, в тяжких кайданах
До смерти сидіте,
Як ми від вас, так ви від нас
Тепер потерпіте!

* * *

Которії прийшли Хмельницького аби цій мали,
Самі в неволю у султаньску впали.
Поїхали бучно до Криму ридвани,

З совітниками обоє польські гетьмани,
А вози скарбові козакам zostали,
Аби з них худобу свою полатали!
Хотіли ляхи з козаків славу мати,
Аже Бог дав тому, хто ся рад смирати.

Горе Потоцкої.

Засвистали козаченьки в похід сполупочи,
Заплакала Марусенька свої чорні очи.
„Не плач, не плач, Марусенько,
Возьмем тя з собою,
Як будемо виїзжати в чужую сторону“.
„Ой, їдь да їдь мій миленький,
Да не забавляйся,
На конику вороненькім, назад ворочайся!“
„Ой Бог знає, Бог відає, чи я повернуся,
Кінь вороний на подвірю чогось іспіткнувся!“
Ой шли ляхи на три шляхи, дороги питали:
„Сли сюда козаки йшли, чи ви не видали?“
Всі поляки, які йшли, по три коні мали,
Хвалилися полячоньки, що вни звоювали:
„Ми підемо, пане брате, козаків рубати,
А як прийде зла година, будем утікати“.
Росплачеться, розтужиться Потоцкого жона:
„Чи я-ж тобі, пан Потоцкий, давно не товкла?“
Давно уже ти, Потоцкий, з козаки воюєш,
Ти козаків не звоюєш, свою силу згубиш!“

Перші побіди.

I.

Ой то ляхи-гайдамахи
Вкраїну зрубали,
Течуть річки кєрвавїї
Темними лугами.
Ступай коню підомною
Широко ногами,
Ідуть ляхи-гайдамахи
В погонї за нами.
Летить орел понад хутір,
А в повітру веть ся,
Ой там, ой там бідний козак
З поляками беться.
Ой годї вам, вражі ляхи,
Руску кровцю пити, —
Неоден лях молоденький
Посиротив діти.

II.

Розлили ся круті бережечки,
Гей, гей, по роздолї,
Пожурились славні козаченьки у неволї.
Гей ви хлопці, ви добрі молодці, не журіться,
Посїдлайте конї воронїї... садовіть ся.
Та поїдем у чистее поле, у Варшаву,
Та наберем червоной китайки, та на славу.
Гей щоб наша червона китайка не злиняла,
Та щоб наша козацкая слава не пропала.
Гей щоб наша червона китайка червоїла,
А щоб наша козацкая слава не змарніла,
Гей у лузі червона калина нохилася,
Чогось наша славна Україна зажурплася.

А ми-ж тую червону калину та підніmemo
А ми-ж свою слаvну Україну,
Гей, гей, та розвеселимо.

Очищена Україна.

Повіяли вітри все буйніі,
Пішли дворяне все смутніі...
Берег з берегами, а круча з кручами —
Там дворяне проходили,
Кидають отчизну і свою дідизну,
Свої пасіки й левади.

* * *

Та не має лучше, та не має краще,
Як у нас на Вкраїні:
Та не має ляха, та не має пана,
Не буде зміни.
Ой не буде лучше, ой не буде краще,
Як у нас на Вкраїні,
Та не має ляха, та не має жида,
Не має Унії!

Побоевище.

Козак полем проїжає...
Ой виїхав край могили,
Край могили верховини.
„Ти могило Верховино!
Чому рано не горіла?“

— Ой я рано не горіла,
Бо кривцею обкипіла.
„Ой якою?“ — Козацкою,
В половину із ляцкою.

Мордованє панів.

Ой горе, горе, нещастная доле!
Ізорала Марусенька мислоньками поле,
Карими очима та й заволочила,
Дрібними слізоньками все поле змочила!
Ой по горі по високій та яра пшениця,
А по луці, по зеленій, шовкова травиця.
А по тій же по травиці два козаки ходять,
Та вороних коней водять, не добре говорять,
„Ой поїдем, пани братці, до Марусі в гості!“
А в тієї Марусеньки весь двір на помості.
Приїхали до Марусі два козаки в гості.
Оден козак край ворітець кониченька вяже,
Другий козак під віконцем добривечір каже:
„Добривечір, Марусенько, чи єгомосць дома?“
„Нема пана дома, поїхав на лови .
„Марусенько пані! вийди хоч самая!“ —
Марусенька пишна в черевичках вийшла,
По світлонці йде, аж світлонька гуде.
В сінечки вступила, на порозі стала.
На порозі стала, коника пізнала.
„Не єсть ви, козаки, єсть ви гайдамаки!
Що ви мого пана молодого забили!“
„Марусенько пані! Почім ти пізнала?“
„Бо я свого пана коника признала“.
„Неправдоньку, пані, неправдсньку кажеш,
Неправдоньку кажеш, нещире говориш.
Ой ми в єгомосці коника купили,
З глибокої криниченьки могорич запили,

На гниленькій колодочці гроші полічили.
Ой суть тому свідки зелені дубочки,
Схилили дубочки верхи до купочки“.
Як взяли Марусеньку лугами-ярами,
Та повезли Марусеньку битими шляхами,
Привязали Марусеньку до сосни плечима,
До сосни пл. чима, в темний луг очима.
Запалили сосну з верху до коріня.
Сосенка горить, Маруся кричить.
Уже її біле тіло та й попелом сіло,
Уже її руса коса до гори димом пішла.

Перебийніс.

Ой почувайте і повідайте,
Що на Україні повстало,
Що за Дашовим під Сорокою
Множество ляхів пропало.
Перебийніс водить не много —
Сімсот козаків з собою,
Рубає мечем голови з плечей,
А решту топить водою!
Ой пийте ляхи, води з калюжі, води болотнянії,
А що пивали на тій Україні
Пива та меди ситнії.
Дивують пани, песькії сини,
Що козак уживає...
Уживає козак шуку рибаху,
Ще з водою соломаху.
Та по чім козак славен?
Наїв ся риби і соломахи з водою,
З мушкетом стане, а серце вяне,
А лях від жаху вмирає!
Ой чи бач, ляше, що наш Хмельницький
На жовтім піску підбив ся?

Від нас козаків, добрих юнаків
Ні оден ляшок не скрився.
Ой диви ся ляше, що козак пляше,
На воронім коню перед тобою?
Ти, ляше, злякнеш, із коня спадеш,
Сам присиплеш ся землею.
Ой чи бач, ляше, що то Случ наше,
По Костянуу могилу.
А що не схотіли, забунтували
Тай утеряли Україну.
Зависли ляшки, зависли,
Як чорна хмара на Вислі..
Ляцкую славу загнав під лаву,
Сам бравий козак гуляє.
Нуте, козаки, у скоки,
Заберемо ся під боки,
Заженім ляшка, вражого сина,
А за Дунай глибокий!
Ой нависли ляхи, нависли
А як ворони на вишні,
Не попустимо ляхви із Польщи,
Поки нашої жизноти!
Гей нуте-ж козаки, нуте-ж у скоки,
Поберемо ся в боки,
Загнали ляхів геть аж за Вислу,
Не вернуть ся і в три роки!

Смерть Перебийноса.

Ой не розвивай ся, ти зелений дубе,
Бо на завтра мороз буде!
Ой не шуми луже дуже, і ти зелений дубе.
Бо під тобою, зелений дубе, вся баталія буде!
Ой не розвивай ся червона калино,

Бо за тебе, червона калино, неоден тут згине!
Ой лугами та берегами розвивали ся віти:
„Хочуть тебе, Перебийпосе, ляшеньки убити!“
Ой за лугами, за берегами, схилили ся віти
Засідають вражі ляхи Перебийноса вбити!
„Ой я ляхів, ой я панів, я їх не бою ся,
Є ще в мене кінь буланій, з ляхами побю ся!“
Ой як-же поїхав козак Перебийніс до куми
[риби їсти,
Аж прибігають із-під Дашева препоганії вісти:
„Бережися, та пан Перебийніс, від темного
[лугу,
Їде ляхів сорок тисяч буде велика потуга!
Ой бережися, Перебийніс, від гори Шамати!“
„Не бою ся від гори Шамати;
Є у мене козаченьки, оден буде сотню гнати!“
Ой того Перебийніс зовсім її не гадає,
Веде коня в нову станю, сам в куріні гуляє.
Ой відсуне Перебийніс від ринку кватирку,
Аж бігають ляхи як шашки по ринку.
Ой як крикне козак Перебийніс на чуро малого:
Ой виводь чуро, та виводь малий, коня
[буланого!
Ой сідлай чуро, ой сідлай малий, міні буланого,
Собі-ж сідлай другого, старого гнідого,
Та підтягай, малий чуро, та попруги стуга,
Бо буде-ж нам, малий чуро, велика потуга!“
Ой та не вспів-же та козак Перебийніс
Та на коника сісти,
Як узяв ляхів, вражих синів, на капусту сікти.
Ок як повернеть ся козак Перебийніс
Та на лівее плече,
Аж із під Дашева та до Волохова
Кривавая річка тече!
Ой як повернеть ся, козак Перебийніс
Та на правую руку,

Аж не вискочить його буланенький
Із лацкого трупу!
Ой як вглянетъ ся козак Перебийніс
Та на чуру малого,
Аж кладе чура, кладе малий,
Ще лучче від нього!
„Ой поїдьмо, малий чуро,
Та на Сорочу долину,
Одвідаєм, чура малий,
Вражу людску силу!“
Не вспів козак Перебийніс
Та до могили доїхати,
Як узяв чура, узяв малий,
Пистолі заряджати.
Ой не вспів козак Перебийніс
На могилу зїздити,
Як узяв чура, та узяв малий
З пистолів палити.
Ой уже-ж догнали ляхів, вражих синів,
Та до річки Жулини,
Ой уже ляхи, вражі сини чуру й уловили;
Й ой стали чурі та й пальці крутити:
„Скажи чуро, скажи, малий,
Ой та чим Перебийноса вбити?“
„Ой відріжте, або відорвіте та срібного гудза,
То чи не вбете, або чи не скараєте
Вірного мого друга“.
„Ой не хотївже ти мені, хлопку хлопкувати,
Будеш же ти хлопку ляхам стадо напувати!“
„Ой рад бия тобі пане Перебийносе хлопкувати,
Та угнались ми далеко за ляхами,
Й доведеть ся погибати!“
„Ой тепер же ляхи, ой тепер же пани,
Ви слави зажили,

Що неживого Перебийноса
Під могилою положили!*)

Облога Збаража.

Ой що то за хижка там на виріжку;
Пане Вишневецький, воеводо грецький
Та виведи танчик по німецьки...
Під тою хижкою пани сиділи.
Пани сиділи, собак лупили;
Ножі поломили, зубами тягали.

Смерть Нечая.

*Іхали козаки з високої гори,
*Попереду Нечай козак на воронім коні.
Ой у Краснім на ставочку туман осідає,
Чатували козаченьки та у Чорнім Гаю...
Ой у саду, у садочку річка протікає,
Гей там козак Нечаєнко коня напуває:
Ой пий коню вороненький сю холодну воду,
Бо не будеш уже коню тої води пити,
Гей будеш ти, коню вороненький
На аркані сам ходити!"
Гей поставив Нечаєнко три сторожи в місті,
А сам пішов до кумоньки шуку-рибу з'їсти.

*) Перебийніс не погиб в борбі з поляками, так як каже пісня. Історики (Антонович-Драгоманов) кажуть, що Перебийноса забрало при кінці 1648 року повітря.

*Казав Нечаєнко на кухні палпти,
А сам засїв з Хмельницькою шуку-рибу їсти.
Та він засїв коло стола, здрібна промовляє,
А з кумою із любою мед-вино кружляє.
Ой зпід луга, зпід темного, зпід Чорного гаю,
Їде ляшків сорок тисяч — стережись Нечаю!
Стережи ся Нечай козак від жовтого мосту,
Бо йде ляшків сорок тисяч хорошего росту!
Стережи ся Нечай козак від крайньої брами,
Бо йде ляшків сорок тисяч як чорної хмари!
Стережи ся Нечай козак від крайньої хати,
Бо йде ляшків сорок тисяч, хотять тебе взяти!
Ой годі тобі, Нечаєнко, пити та гуляти,
Бери пушки й зарядушки, та йди ляха
[воювати!]

Ой заржали кониченьки та посеред гаю,
Кличе козак молоденький: „тікаймо Нечаю!
Тікаймо Нечаю з високого мосту,
Бо йде ляшків сорок тисяч хорошего росту!“
„Як? Я маю козак Нечай, звідси утікати,
Свою службу козацкую ногами допгати,
Славу свою козацкую марне потеряти?
Не бійте ся, не бійте ся, пани отамани!
Поставив я стороженьку усіми шляхами.
Ой не треба утікати, не треба ся бояти,
Тов слово козацкеє під ноженьки взяти.
*Ой ти слуго вірний, мій ти рідний брате!
*Ой як прийдуть ляхи в місто, дай же мені
[знати.“

— „А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаю...
Держи коня на припоні, не пускай на станю,
Держи собі коня в сідлі, для свого звичаю!“
Але Нечай недбайлиця, того не слухає;
Він же того й не гадає, коня не сідлає,
З кумасею, з Хмельницькою мед-вино кружляє:

„Ой єсть в мене козак Шпачок, от-то добрий
[хлопець

Ой той-же мені дасть знати, коли утікати“.

„А я тебе, мій Нечаю, не убезпечаю,
Держи собі шабелечку да під опанчею,
Держи лучок і стріл пучок, для свого звичаю.
Коли прийдуть тебе ляхи, Нечаю рубати,
Щобись ся мав мій Нечаю, чим обороняти!“

„Сідлай хлопче, сідлай малий, коня вороного,
Та побіжи в чисте поле, чи йде ляхів много?“

Вертаєть ся малий хлопець аж із Полонного:
„Іде ляхків сорок тисяч, но як без одного.“

А молодий козак Нечай на тоє не дбає,
Та з кумою, з Хмельницкою мед-вино кружає;

Ой поглянув козак Нечай за тихії води,

Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди...

*Та гадав-же Нечай, що то зорі схсдять,

*А то ляхи, вражі сини боками заходять.

*Та гадав-же Нечай, що зорі згасають,

*А то ляхи, вражі сини шаблями мелькають.

Як відсуне Нечаєнко від вікна квартиру,

Ой уже-ж ляхи, вражі сини та ходять по ринку!

Подивив ся козак Нечай в горішну квартиру,

Ходять ляхи, вражі сини, як кури по ринку!

Подивив ся козак Нечай в квартиру очима,

Ой вже ляхків сорок тисяч стоїть за плечима,

Прилетіли до Нечаєнка немудрії вісти:

„Ох і же ти Нечаєнку мід-вино кружаєш,

А вже твоєї стороженьки та не ма на місті,

Обступили вороженьки, нема вже ратунку!“

Ой як крикне козак Нечай на хлопця малого:

„Табіжи хлопче, та біжи малий, від хати до хати,

Давай хлопче, давай малий, козаченькам

[знати!“

„Ой як мені, пане Нечаєнко, та знати давати,

Попили ся наші козаченьки, полягали спати“.

Ой як тупне Нечаєнко об скамю ногою :
Тепер мині за всіх одвічати своєю головою !
Ой як ударив Нечаєнко об стіл булавою :
„От тут мені, Нечаю, накладати головою ;
Кумо-ж моя Хмельницькая ; пропав я з тобою!“
Ой гукне Нечаєнко на чуру малого :
„Всідлай чуро, всідлай малий коня вороного !
Бо вже ляхків сорок тисяч... то еще не много!
Мені давай вороного собі буланого...
Як не даш вороного — дай води напийть ся,
Сам же буду із ляхами без козаків биться !
Підтягай чуро попруги стугенько
Щоб було мені воювати легенько.
Тепер мені молодому велика потуга,
Буде ляхів сорок тисяч, велика потуга !
Сідлай мені вороного, собі буланого,
Ми поїдем до ляшеньків, хоч нас є немного...
Геть впріжем ляхів, геть що до одного!“
Козак Нечай своєму чурі віри не діймає,
Сам своєму вороному попруги підтягає.
Ой як став Нечаєнко тай попруги підтягати,
Стали в коня вороного ніженьки дріжати...
„Ой ти, коню вороненький, не бійся зі мною,
Іно не доторкай землі під собою!“
Ой ще не встиг козак Нечай на коника спасти,
Взяв ляхами, як снопами по два ряди класти.
Ой не вспів же Нечаєнко на коника сісти,
Вже став ляхів, вражих синів, як капусту сікти.
Як зачав козак Нечай на стремель ноги класти,
Взяли ся під коником усі ніжки трясти.
„Ей стій, ей стій коню, не бій ся нічого !..“
Як ударе козак Нечай коня острогами :
„Не доторкай, вороненький, до землі ногами!“
Ой кинув ся козак Нечай до тугого лука,
Обернеть ся назад себе, а вже повно труна.
Ой кинув ся козак Нечай від дому до дому,

Та зложив же ляхів тисяч з коний як солому.
Переїхав козак Нечай від брами до брами,
То сколотив ляшеньками, як звір овечками.
Недалеко-ж він заїхав: від башти до башти;
Ой як став ляхів, як став панів у три лави
[класти!

Як поверне Нечаєнко від брами до брами,
Стоять ляхи, вражі снпн у чотири лави.
Ой оберне Нечай коня на лівее плече,
За ним, за ним ляцкая кров річенькою тече!
Повернув ся козак Нечай на правую руку,
Не вискочить Нечай кінь і з ляцкого трупу.
„Ого вам вражі ляшки, за тую причину,
Збавилисьте мого брата — за яку провину?“
Біжи-ж хлопче, біжи малий до високого мосту,
Ей дамо ляхам, вражим синам великую хлосту!“
*Подивив ся козак Нечай з гори на долину,
*Тай як крикне: „ я ще не загину!“
Ой чи той-то хміль, що в кучери веть ся,
Ой чи той то козак Нечай, що з ляхами беть ся?
Той же-ж то хміль-хміль, що в кучери веть ся,
Той же-ж то Нечай козак, що з ляхами беть ся!
Чп не той то хміль хмілзний, що у пиві кисне,
Ой чи той то козак Нечай, що ляшеньків тисне?
Ой той-же то хміль хмілзний, що у пиві кисне,
Той же-ж то козак Нечай, що сто панів тисне.
Ой узяли вражі ляхи чуру притомляти,
Взяв ся чурі маленькому коник потикати.
Взяли чуру маленького цюркою крутити:
„Скажи, скажи, чуро малий, чим Нечая вбити?“
„Не знаєте, вражі ляхи, чим його убити?
Срібним гудком посвяченим рушницю набити.
Пани мої вельможні, нічим го не вбете,
Тільки кулев срібненькою під лівое плече“.
Пустили ся вражі ляхи гудзики вривати,
На Нечая, на козака куленьку зливати.

Оглянув ся козак Нечай тудя і сюды,
Ой пливе кров тая річками, кругом вже біда!
Ой пустив ся козак Нечай до гаю втікати,
За ним гонять вражі ляхи, хочуть го піймати.
Ой удав ся козак Нечай до коня словами:
„Не доступай кінь козацький, до землі ногами!“
Ой як стисне козак Нечай коня острогами,
За ним ляхів сорок тисяч з голими шаблями.
Ой спустив ся Нечай козак з гори на долину,
Але послав Господь з неба велику причину:
Пошпотав ся під Нечаєм коник на дитину,
Зловив його пан Борейко з коня за чуприну...
Ой вдарив ся козак Нечай по полах рукою:
„Ой прийдець ся розлучитись з дітьми і жоною!
Тепер вже ви вражі ляшки слави доказали,
Що козака та Нечая за чуприну взяли!“
Поняв його пан Борейко з заду за чуприну:
„На день добрий, козак Нечай, як ся нам
[тут маеш?
Що-ж ти собілиш погадав, вже в руках зістанеш.
Годі-ж тобі вражий сипу ляшки воювати;
Треба-ж твою кров козацьку з ляською змішати!“
А де-ж твої, Нечай-козак із золотом скрині?“
„А в містечку Берестечку закопані в глині“.
„А деж твої, козак-Нечай, мальовані скрині?“
„Ой забрали тоті ляшки, що пасали свині!“
„А де-ж твої, Нечаєнку, сукні до гатласи?“
„Гей посікли, порубали ляхи в шабельтаси“.
„А деж твої, Нечаєнку, вороні коні?“
„Ой зайняли вражі ляшки в великім загоні,
Ой за гаєм, за ручаєм стоять на припоні.“
„А де-ж твої, Нечаєнку, кованиї вози?“
Під містечком Берестечком зточені в лози“.
„А де-ж твої Нечай козак дрібненькі діти?“
„Ой Бог знає, Бог відає, десь пішли по світі.“
„А де-ж твоя Нечаєнку молодая жона?“

„Ой в містечку Берестечку сидить собі дома.
А котрий козаченько буде з вас у місті,
Поклоніться, перекажіть нещасній невісті:
Має вона дорогії сукні і блавати,
Нехай вона приїзжає, мене викупляти.
Нехай вона назбирає досить срібла, злота,
Нехай скорійш викупляє, бо я вже у плота!“
* „Не поможе срібло, злото, дорогії шати,
* „Таки треба Нечаєви головоньку зняти!“
* „Ой хоть я загину, є в мене брат Гнида,
* „Не лишить ся в нашім краю ні ляха ні жида!
* „Ой хоть брат загине, то я маю сина,
* „Не лишить ся в нашім краю панска ні дитина!“
Не хотіли вражі ляхи срібла, злота брати,
А веліли Нечаєнка в дрібний мак сікати.
„Гей молоді козаченки, котрий буде в місті,
Поклоніть ся матусенці, нещасній невісті:
Нехай вона, нехай плаче, а вже не виплаче,
Ой над сином, над Нечаєм чорний ворон
[краще“.

Ой за час, за годинку, за малу хвилинку,
Качаєть ся Нечаєва голова по ринку.
Качаєть ся і говорить: „Іще буду жити,
Як ся била із ляхками, так і буду бити!“
Ой не дбали вражі ляхи за козацку вроду,
Драли тіло по кусочку, пускали на воду!
Ой позізжались козаки, та стали сумувати:
„Ой де-ж бо Нечаєнкову голівку сховати?“
Ой збирали ся славні козаки в Нечаєві палаті:
Ой нумо-жми премиліє браття, думати-гадати,
Ой де-ж цього, тай Нечаєнка головку сховати?“
„Ой зійдемоь, пани-братя, на високу могилу,
Та викопаєм, премиліє браття, глибокую яму,
Та нагорнем, премиліє браття, високу могилу;
Та посадим, премиліє браття, червону калину,

Гей, щоб зайшла лицарская слава на всю
[й Україну!“
„Ой заховаймо та мєлїї братя, тай у церкві
Миколи,
Бо не буде в нас Нечаєнка ніколи, ніколи!“
„Поховаймо його головоньку в церковці
[Покрові,
Не прийдець ся козаку Нечаяю воювать ніколи!“
„Поховаймо його головоньку в церковці
[Пречистій,
Понїс тєго козака Нечая воювать нечпстий“.
„Сховаймо його голівоньку де церков Варвара
„Щоб розійшлась по усьому сьвіту Нечаєн-
[кова слава!“
Поховали Нечаєнка в Київі край Варвари,
Коли зажив Нечаєнко та козацкої слава!

Іван Богун.

По замордованю Нечая польске військо рушило на Винницю, гадаючи, що може пощастить ся замордувати також винницкого (кальницького) полковника Івана Богуна, одного з тих полковників Хмельницького, котрий разом з Кривоносом і Нечаєм найбільше допекли Полякам.

Богун боронив Винницю довгий час, а коли надійшов на поміч уманський полк, а в додатку прийшла чутка, що іде сам Хмельницький, Поляки утікли, але так скоро, що лишили табор, і все те, що доси парабували.

*

Як у Винниці, на границі,
Над Богом рікою
Там стояв Іван Богун Каленицький,
Обитель Комлицький
Із ляхами, мостивими панамп
Чотири неділі в запорі,
Казав би, як у тяжкій, великій неволі.
Од своїх рук листи писав,
До гетьмана Хмельницького послав:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батью Зинову Чигиринський,
Помочи, поратунку дай!

. ,

Похід в Молдавщину.

Щоби в борбі з Польщию скріпити свою силу союзниками, а передовсім, щоби від Польщи відбити її союзників, Хмельницький загадав одружити свого сина Тимоша з донькою молдавського господаря (князя) Лупули. Хоч Лупула обіцяв видати за Тимоша свою дочку, не виконував обіцянки, бо він був тоді в змові з Поляками і хотів видати доньку за Дмитра Вишневецького. В додатку господар переловлював письма Хмельницького до турецького султана і відсилав їх в Польщу. Хмельницький рішив покарати зрадника і силою здобути жінку для сина. В серпні 1650 р. Хмельницький післав до Молдавщини двадцять вісім тисяч „сватів“. Козаки з Татарами спалили місто Сороки над Дністром, перейшли ріку і нищили Молдавщину. Лупула благав о поміч польського гетьмана Николая

Потоцького, котрий вже вернув був з татарської неволі. Однак Потоцькому не в голові був союзник Польщі. Польський гетьман полював тоді в околиці Каменця на руских хлопів і мордував їх, або страшно калічпв. Коли козаки спалили Яси і Сучаву, прийшли до Хмельницького посла від Лупула, котрі заявили, що господар згодив ся віддати дочку за Тимоша, заплатити Хмельницькому 10 тисяч таларів, а Татарам шістьсот тисяч (виплатили сейчас).

Із низу, із Дніпра тихий вітер повіває,
Війско козацке в поход виступає :
Тільки Бог святий знає, Бог святий відає,
Що Хмельницький думає, гадає !
Обтім не знали ні сотники, ні полковники,
Ні отамани курінні, чури козацкії,
Ні мужі громадскії. Тільки Бог святий знає,
Що наш пан гетьман Хмельницький,
Батю Зинов Богдан Чигиринський
У городі Чигирині задумав, вже й загадав.
Дванацять пар пушок вперед себе одіслав,
А ще стиха до козаків словами промовляв :
„Козаки ви молодці, їдїть же ви родниї !
Прошу я вас, добре дбайте,
Да в охотное військо поспішайте!“
За ним козаки йдуть, яко ярая пчола гудуть.
Которий козак не має в себе
Шаблі булатної, пищалі семипядної,
Той козак кий на плечі забирає,
За гетьманом Хмельницьким
У в охотне військо поспішає.
Як до річки Дністра прибував,
Сам Хмельницький наперед всіх рушав,
На три части козаків переправляв.

А ще до города Сороки прибував,
Під городом Сорокою шанці копав,
У шанцях куренем стояв.
А ще од своїх рук листи писав,
До Василя Молдавского посилав,
А в листах приписував, словами промовляв:
„Ей Василю Молдавский, господарю Волоский!
Що тепер зо мною будеш думати й гадати:
Чи будеш бить ся, чи будеш мирить ся?
Чи на примирє будеш приймати,
Чи славної Волощини половину отдавати?
Чи города свої волоскі уступати,
Чи червінцями полумиски сповняти,
Чи будеш гетьмана Хмельницького благати?“
Тоді-ж то Василій Молдавский,
Господар Волоский листи читає,
Назад відсилає, а в листах приписує:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку, Зинов Богдане Чигиринський!
Не буду я з тобою ні бить ся, ні мирить ся,
Ні городів тобі своїх волоских уступати,
Ні червінцями полумисків сповняти.
Не лучче-б тобі покорить ся меншому,
Не нужли мні тобі старшому?“
Оттоді-то Хмельницький сії слова зачував,
Так він сам на доброго коня сїдав,
Коло города Сороки поїзжав,
На город Сороку поглядав,
Іще стиха словами промовляв:
„Ей городе, городе Сороко!
Іще ти моїм козакам дітям не заполоха.
Буду я тебе доставати,
Буду я з тебе великії скарби мати,
Свою голоту наповняти,
По битому тарелю на місяць жалованя давати“.
Оттоді-то Хмельницький як похваливсь,

Так гаразд добре й учпив:
Город Сороку у неділю рано до обіда взяв,
На ринку обід пообідав,
К полудній годипі до города Сочави припав,
Город Сочаву огнем запалив
І мечем іспліндрував.
Тоді ляхи із города із Сочави утікали,
Василю Молдавському знати давали.
То Василій Молдавский до Яс прибував,
Словами промовляє:
„Ой ви Яси мої, Яси! Були есте барзо красні,
Та вже не будете такі, як прийдуть козаки!“
Оттогді-то инші Сочавці
Гетьмана Хмельницького у вічи не видали,
Усі до города Яси повтікали,
До Василя Молдавского.
Перед Василем на коліна впадали,
І стиха словами промовляли:
„Ей Василю Молдавский,
Господарю наш Волоский!
Чи будеш за нас одностайне стояти?
Будем тобі голдувати;
Коли-ж ти не будеш за нас одностайне стояти,
Будем иншому пану кровю вже голдувати“.
Оттоді-то Василь Молдавский,
Господар Волоский,
Пару копей у колясу закладав,
До города Хотині од’їжджав,
У Хвилецкого капітана станцією стояв.
Тогді-ж то од своїх рук листи писав,
До Николая Потоцкого гетьмана посилав:
„Ей Николаю Потоцкий, гетьмане польский!
За дорогими напитками, бенькетами уганяєш,
Чом ти Хмельницького не еднаєш?
Тп-ж бо то на славній Україні пещ, гуляєш,
А об моїй ти пригоді нічого не знаєш.

Що-ж то в вас гетьман Хмельницький,
І гдесь узявсь такої-то Русин,
Що всю мою землю Волоску обрушив,
Вже почав він землю кінськими копитами
[орати,

Кровю молдавскою поливати !
Все моє поле копєм ізорав,
Усім моїм Волохам, як галкам,
З пліч головки познимав ;
Де були в полі стежки, доріжки —
Волоскими головками повимощував ;
Де були в полі глибокії долини —
Волоскою кровю повиповнював“.
Оттоді-то Николай Потоцький,
Листи читає, назад одсилає,
А в листах приписує: „Ей Василію Молдавський,
Господарю Волоский ! Коли-ж ти хотів
На своїй Україні тихо проживати,
Було тобі Хмельницького
У вічні часи не займати ;
Бо дав ся тобі гетьман Хмельницький
Гаразд добре знати :
У первій війні на Жовтій Воді
Пятнацять моїх лицарів стрічав, —
Невеликий їм одвіть оддав :
Всім, як галкам, з пліч головки поздіймав ;
Трох синів моїх живцем узяв,
Турському салтану в подарунку одіслав ;
Мене, Николая Потоцького, гетьмана польського
Три дні на прикові край пушки держав,
Ані пити мені, їсти не дав.
То дав ся мені гетьман Хмельницький
Гаразд добре знати. О тепер я буду знати,
Буду його во вік вічний пам'ятати,
До віку вічного Хмельницького не займати!“
То пан Хмельницький добре учинив :

Польшу засмутив, Волощину побідив,
Гетьманщину звеселив.
В той час була честь, слава,
Військова справа!
Сама себе на сьміх не давала,
Неприятеля під ноги топтала.

Під Берестечком.

Поляки, котрі ніколи не додержували ніяких договорів, не гадали також додержувати точок зборівського договора з Хмельницьким. Де лиш мали нагоду і силу, там вони ломили сей договір. Нападом на brasлавське єоеводство і замордованем Печая, а відтак нападом на Богуна, Польща приспувала Хмельницького зірвати мир заключений з Україною. Кримський хан, котрий еще під Зборовом заключив був з Польщию тайний договір, не хотів сим разом помагати Україні, але турецький султан вислав до Криму острый наказ, аби орда пішла з Хмельницьким против Польщи. Хмельницький вирушив в похід з Чигирина 16. лютого 1651, але єму довго прийшло ся ждати на татарську орду. Хан був в тайнім союзі з Польщию, отже виконував нерадо султанський наказ і зволікав. З Криму рушив з ордою, але доперва при кінци мая, однак рівночасно вислав до польського короля послів і здаєсь зробив з ним якусь умову, здаєсь, що на случай, коли Полякам буде грозити цілковита загибель, то він їх виратує від цілковитого знищення. Хмельницький мав кілька разів добру нагоду ударити на поль-

ске військо тогди, коли воно ішло під Берестечко. Однак хан виратував Поляків від певної згуби, бо нарешті спізнився. Ворожі табори станули против себе 19. липня. Перші бої були щасливіші для козаків, хоч Татари помагали козакам нещиро. Вночі хан мав відновити угоду з королем, в котрій зобов'язався зрадити Хмельницького, за що Поляки дозволили йому зруйнувати ясиром цілу Україну. Коли на другий день вечером кінчився кровавий рішальний бій, хан крикнув: „в козацькій війську зрада!“ і прожогом кинувся утікати. За ним пігнало все татарське військо. Хмельницький пустився за ханом, щоби його завернути. Тимчасом і він сам не вернув. Хан задержав Хмельницького силоміць у себе і пігнав з ордою даліше. Відступлене Татарів викликало в козацькій таборі замішанє, але на щастє страшна злива перервала бій. На другий день розпочався знов страшний, скажений бій. Полякам прийшла на поміч свіжа артилерія і польські картачі робили в козацькій таборі страшне знищенє. Козаки хотіли вже капітулювати, однак під впливом, що поляки затвердять зборівську умову. Однак поляки, котрі хотіли раз на все зломити козацьку силу, не годилися на се, а навіть домагалися, щоби козаки видали їм всю старшину. Сі польські домаганя козаки остаточно відкинули в суботу 28. червня. Полковник Богун, котрий обняв команду над козаками, рішився вивести козаків з табору болотами, котрі загороджували табор з заду. В неділю вечером він запоїв хлопські ватаги і пхнув їх на вали, а коли сї розпочали бій з ляхами, інші кинулися робити греблі, затопляючи

в болоті вози, кожухи, шатра, кунтуші, і т. и. Так зроблено три греблі і ними в ночі все козацке військо висмикнуло ся з табору. Над раном зачали переходити хлопц, але робили се в такім неладі, що звернули на се увагу поляків, котрі кинули ся на табор, опанували его і справили між хлопством звірську різню. Митрополита Йосафа, котрий лишив ся був в таборі, бо хотів послідний вийти, заколов якийсь шляхтич. Се виратувало митрополита від страшних мук, які в польскім таборі вже приготовляли на него.

Висипались козаченьки з високої гори:
Попереду козак Хмельницький на воронім кони.
„Ступай, коню дорогою, широко ногами;
Недалеко Берестечко і Орда за нами.
Стережи ся, папе Яне, як Жовтої Води:
Йде на тебе сорок тисяч хорошої вроди!“
Як став чура, малий хлопець, коника сідлати,
Стали під тим кониченьком ніженьки дріжати.
Як заговорить Хмельницький до коня словами:
„Не доторкай ся, вражий коню, до землі
ногами!“

Чи не тойто хміль, хміль, що на тички вєть ся?“
Чи не тойто козак Хмельницький,
Що з Ляшками бєть ся?“
— Ой не я той хміль зелений; по тичці не
[вюся;
Ой не я той козак Хмельницький;
З ляшками не бю ся!

*

„А деж твої, Хмельниченку, воронії коні?“
— У гетьмана Потоцкого стоять на припоні.
„А деж твої, Хмельниченку, кованії вози?“
— У містечку Берестечку заточені в лози!

Що я з вами, вражі ляхи, не поправді бив ся:
Як припустив коня вороного, міст мені
[вломив ся!]

*

Кину пером, лину орлом, конем поверну,
А до свого отамана таки прибуду.
„Чолом пане, наш гетьмане, чолом батьку наш!
Вже нашого товариства багацько не маш!“
„Ой як же ви, панове молодці, ой як ви ставали,
Що ви своє товариство на віки втерали?“
„Стаповились пане гетьмане, плечем об плече,
Ой як крикнуть вражі ляхи: „у пень посічем!“
„Ой що ж ви, панове молодці, що за добич
[мачи?“
„Мали коня у наряді, та ляхи одняли!
Зима прийшла, хліба нема, тож нам не хвала;
Весна прийшла, ліс розвила, всіх нас покрила!“

Ой ріко Стиру!

Ой ріко Стиру, що хвильо-виру,
Скажи ти всьому міру,
Як в Дніпр впадаєш — оповідаєш —
Радість з війни, чи миру?
Хан наступає, і помагає
Козакам ляхів бити,
Під Берестечком, малим містечком,
Мав оних кров пролити,
На перевозі, чи пак в дорозі
Короля погромити,
Ляцкими пани да і гетьмани
Татарам заплатити.
Хан згоду радив, да не порадив...
Козаки війну люблять:

„Ой Каземиру, вже-ж тобі миру
З козаками не буде!
Досіль не знаєш, хоть посплаєш,
Відкіль хан наступає“.
В тім хутесенько Хміль ранесенько
Ік королю зближає.
Була погода, а воєвода
Руский знать войску дає
То єсть о хані і о гетьмані
Королю ознаймляє.
А лях не дбає не утікає,
К війні ся приближає.
Середа прийшла, вся орда виїшла,
Хан і Хміль з козаками.
З рана штурмує і наступає...
Тихо межі ляхами.
Аж Конецпольский, хорунжий польский,
Найперше вибігає,
З ним Любомирский, знать, муж рицарский
Межл військо впадає.
Ой Любомире, тобі приміре
Перед королем іти,
Не з козаками і татарам
Найпершому ся бити!
Скочили хутки, вже-ж від нас тутки
Козакк утікають,
За ними ляхи — були-ж там страх! —
До табора впадають.
Орда не радить... Хоть хан провадить,
Хоть їх напамінає.
Перед ляхами, ой юнаками,
Що живо втікають,
Да то нічого, пало немного,
Більш войска єсть Хмелеви;
Четвер поправить, як поле ставить
Хан і Хміль з козаками :

14*

Ой не Зборова — война то нова —
Не, як під Пилявцями...
Не утікають, кров проливають
І на татар не дбають:
В крові татарській і бусурманській
Гострий меч свій купають.
А Казановський, богатир польський
Серця всім додавав,
Для оборони польської корони
Голову покладав.
Бють ся що живо; да вельми дивно-
Мні на Осоліньського,
Що нас воює... Не наслідув
Канцлера, дядька свого...
(Той був спокійний, не шукав війни);
Він на нас натирає,
Яко Лях давний і юнак славний
Для Польщи вмирає.
Бачив рцера, хан подканцлера
Сапігу, що зближав...
А Вишневецький хоч невеличкий
Своїх не відступає.
„Що небоже хане, як знаєш стане?
Як по Пилявецькому
Не утікають; от наступають
Ік бунчукови ханському!“
„Ой не глядіте, треба ся бити!“ —
Хан мурз наминає...
А лях не дбає, мурз забиває,
В їх крові меч свій купає.
Впав страх на хана, слав до гетьмана,
Як ніч вже наступила
— „Щоб твоя рада, істинна зрада
Нікому ся не сніла!“
„Я проч від обозу, да пак виходжу
За твою зраду тобі,

Що ми ся стало, кільки пропало
Мурз моїх !“
В ноги падає, тисячі дає
Хмельницький тут ханови,
Щоб паступити да й ляхів бити
Завтра велів військови.
„Я сенатори польскої корони
І короля дам тобі,
Всі бо нестатки, усі достатки
Завтра їх візьмеш собі.“
В п'ятницю рано ушкоджено
Войско до бою було,
Ляхам вигода, а нам негода —
Небо сонце закріло...
Бо ся прибрали, всі в шикі стали,
Сонце їм засвітило,
Ляхи козакам, славним юнакам,
І глядять страшно було.
І довго стали, почать бояли,
З ляхами ся не били.
Аж бачать ляхи, що на нас страхи —
І до нас скочили.
Стали ся гуки, хан всіми духи
З Краковским ся стирає,
А Впшневедкий обіч витязкий *)
І Хмеля відтирає.
По десять шика памятний віка
Сам король наступає,
На крик, на гук, на гармат пук
Нічогенько не дбає.
Крик труб повстане, гук за тим встане,
Дими день ясний тьмили,
Стрільці-янчари, з гармат пожари

*) З польского : zwycięzki.

Неперестанно світили,
Тут від гетьмана гарматами хана
Заразом відлучили;
За тим ся стало, гди, мурз немало
І татарів наблили,
Хан утікає і кіш минає,
Наметів відбігає...
Ляхи гонили, татарів били,
Хан ся не оглядає.
А тут козаки, хотя й юнаки,
Ой, різко утікали...
Ляхи гонили і їх стинали,
Аж табур розірвали.
І коли-б почп тьма на помочи
Козакови не була,
Не одна-б мати, коли-б хто дав знати.
Козацкая завила.
І так Бог знає, що більше бить має.
Татаре відступили,
За тим більш ляхів, а у нас страхів,
Бо нас тут обкружили.
Тричі кланяли і упадали,
Короля-сьмо просили:
„По зборівському, чи по старому,
Що-би-сьмо тільки жили“.
Мовить не дає, з очії зганяє:
„Видайте ми гетьмана!
Панів слухайте, старшину дайте,
А йдїть бити хана!“
„Хмеля не маєм, панів слухаєм,
Татарів будем бити...
Але старшину, нашу дружицу,
Нїт вісти, як відступити!“
Голод не тучить, страх з гармат кучить
Став треба перебувати,
То пак у мосту нїт і хворосту,

Ні з чого збудувати.
В неділю в ночі, Бог на помочи,
Будем ся перебивати...
Вози постелим, кожухи стелім,
В воді того не знати.
Ляхи пізнали, всі в шикку стали,
І на нас пильнували.
Всі в поле вийшли, ми теж не прийшли,
Аж понеділка ждали.
А в понеділок відбігли пушок
І борошна усеґо;
Перебиваєм, та погибаєм,
Щаслив, хто вийшов з того.
Тії плавають, до тих стріляють,
Ставища заливають,
А других в нетрі, в лісі як вепрів
Диких забивають.

Сю пісню, широко звісну в ХVІІ в. склав — як се зміст показує — якийсь учасник битви під Берестечком. Автор був людиною з висшим образованием, імовірно студент київо-могилянської академії. Пісня дійшла до нас записана поляками, що не знали української мови і сим пояснюють ся многі незрозумілі слова і уступи в пісні. Часть неясних місць і яркі польонізми дістались до пісні здаєть ся в наслідок сеї обставини, що авторови, вихованому серед мішаної українсько-польської інтелігенції, легше було віршувати польською мовою і він або цілу пісню, або поодинокі уступи склав насамперед по польски, а відтак невольниччо переклав на українське гадка дра В. Щурата). Приміром: 1) „Вишневецкий сбоч витяжки“, зроблене з „Wiśniowiecki obok

zwycięzki“; 2) „З рана штурмує і наступає“ = „z rana szturmuje i następuje“; 3) „Той був спокійний, не шукав війни“ = „Ten był spokojny nie szukał wojny“; „богатыр“ = „bohater“.

Подану тут пісню зладив я після трех текстів. Власновільно справив я цілком незрозуміле для нас слово „діло“ і „дзіло“ („з діл“, „ділок“) польське *działo*, на „гармата“ і „пушка“,

Мир з Польщию і нове повстанє.

По битві під Берестечком справа України здавалась бути цілком програною. Однак Хмельницький, викрутивши ся якось з рук хана, вернув на Україну і з великою енергією розпочав організувати нові сили до дальшої борби. В короткім часі зібрав він силу, хоч не таку, аби відразу могла направити се, що попусував погром під Берестечком, але все таки не дав він Польщі використати сеї побіди так, як вона хотіла. Хмельницький прислував Поляків заключити мир в Білій Церкві (16. вересня 1651). Слм миром Хмельницький уратував з зборівської умови се, що дало ся уратувати. Поляки зискали тільки, що під власттю козаків лишило ся лиш київське воеводство а козацький реєстр обмежено на 20.000. Ся умова не могла вдоволити ні народу, ні самого Хмельницького. Вже на другий рік польський гнет викликав нове повстанє (1652), а Хмельницький напав під Батогом на польський табор і вирізав єго.

Ей чи гаразд, чи добре наш гетьман Хмель-
[пицкій учинив;
Що з ляхами, з мостивими панам, у Білій
[Церкві замирив ?
Да велів ляхам, мостивим панам, по козаках,
[по мужиках стацією стояти,
Да не велів великої стації вимпшляти,
Ані козаку ні мужику жадної кривди ночинати.
То ще-ж то ляхи, мостивії пани, по козаках
[і по мужиках стацією постали,
Да великую стацію вимпшляли
Да вже-ж пани-ляхи на Україні три місяці
стояли ;
Стало на четвертий місяць повертати,
Стали пани-ляхи спосіб прибирати :
Од козаків ключі поодбирали,
Да стали над їх домами господарями ; —
Хазяїна на конюшню одсилає,
А сам із його жоною на подушках почпває !
То козак, або мужик із конюшні проходить,
У кватирку поглядає. Аж лях, мостивий пан,
Іще з його жоною на подушках спочиває.
То він оден осьмак у кармані має,
Піде з тоски та з печалі у кабак,
Тай той к катовій матері прогуляє.
То лях, мостивий пан, од сна уставає...
То вже ж лях містом іде, к'завби,
Як свиня нескребана ухом веде.
То лях до корчми прихожає,
Як свиня ухо до корчми прикладає ;
Іще слухає лях, прослухає,
Що козак про ляхів розмовляє.
Чи не судить його де козак або мужик...
У кабак уходяє, та козака за чуб хватає.
То козак козацкій звичай знає :
То будьто до ляха медом-шклянкою,

Або оковитою горілкою-чаркою вптає,
А тут ляха за чуб хватає
І межиочи скляницею шмагає
І келепом по ребрам торкає,
Іще стиха словами промовляє:
„Не лучче-б тобі, ляше, превражий сину
На Україні з козацкою жінкою спати,
А ніж в корчму вхождати?
Да вжеж на Україні не одна жінка курку
[зготувала
Тебе, ляха, кручого сина, на ніч чекала!
Ей ляхи-ж ви, ляхи, мостивії пани!
Хотя-ж ви од нас ключі поодбিরали,
І стали над нашими домами господарями...
Хотя-б ви на наш у купанію не находжали“.
Тоді-ж козаки стали у радї, як малії діти,
У неділю рано Богу помолившись
Од своїх рук листи писали,
До гетьмана Хмельницького посплали,
А в листах прощували:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батьку Зипов наш Чигиринський!
За що ти на нас такій гнів положив?
На що ти на нас такій ясир наслав?
Уже-ж ми тепер ні в чому волї не маєм:
Ляхи, мостивії пани, од нас ключі поодбирали
І стали над нашими домами господарями.
Звели нам з ляхами великий бунт зривати!“
Тоді то Хмельницький листи читає,
Стиха до козаків словами промовляє:
„Ей стійте діти, ладу ждїте!
Підождїте ви мало, трохи, небагато,
Як од святої Покрови
До світлого тридньовного Воскресенїя.
Як дасть Бог, що прийде весна красна,
Буде наша вся голота рясна“.

Тоді то пан Хмельницький добре дбав,
Козаків до схід сонця у похід впроважав,
І стиха словами промовляв :
„Гей нуте діти, козаки друзі!
Прошу вас, добре дбайте,
По-три по-чотири з куренів вставайте,
І до дрючків і до оглобель хватайте,
На славу України прибувайте,
І ляхів-панів у нічку, у четвертеньку
Так як кабанів зганяйте!
Ляхів, мостивих панів у пень рубайте,
Кров їх людську у полі
З жовтим піском мішайте;
Віри святої християнської у поругу не
[подайте!“

То вжеж і з куренів по-три по-чотири вставали,
До дрючків і до оглобель хватали,
І ляхів-панів, так як кабанів
У нічку у четвертеньку заганяли.
Тоді ляхи, мостивії пани, догадливі бували,
Усі по лісах, по кущах повтекали.
То козак і лісом біжить,
А лях за кущем і лежачи дріжить;
То козак ляха за кущем знаходить,
Келепом межки плечи паганяє
І стиха словами промовляє :
„Ей ляхи же ви, ляхи, мостивії пани!
Годі-ж вам по за кущами валять ся,
Пора до наших жінок на опочивок іти :
Уже наші жінки і подушки поперебивали,
Вас, ляхів, мостивих панів, ожидали“.
То вже оден козак лугом біжить;
Коли дивить ся на кущ, аж кущ дріжить;
Коли дивить ся у кущ,
Аж у кущи лях як жлудко лежить.
То козак козацький звичай знає,

Із коня вставає, і ляха за чуб хватає,
І келепом по ребрах торкає.
То лях до козака словами промовляє:
„Лучче-б козурю,
Могли мої очі на потилиці стати,
Нїж би я міг ізза річки Висли
На Україну поглядати!“
Тоді-то ляхи козаків рідними братами узивали:
„Ей козаки, ріднії брати!
Коли-б ви добре дбали, да нас за Виску-річку
Хоть у одних сорочках пускали!“
Оттогді-то ляхам Бог погодив,
На Вислі-річці лід обломив,
Тогді козаки ляхів ратували —
За патли хватали,
Да ще й далі під лід підпихали,
І стиха словами промовляли:
„Ей ляхи-ж ви, ляхи, мостивці пани!
Колись наші діди над сею річкою козакували
Да в сій річці скарби поховали.
Як будете скарби находити,
Будем з вами пополам ділити,
Тогді будем з вами за рідного брата жити.
Ступайте! тут вам дорога одна —
До самого дна“.

Татарско-польска дружба.

Поміч, яку Хмельницькому давали Татари, Хмельницький платив готівкою і польськими бранцями. З руского народу Татари обовязували ся не брати ясру. Тимчасом в кождім поході Татари знюхували ся з Поляками і зраджували нас. В тайних догово-

рах з Поляками союзник Козаків діставав від Поляків дозвіл брати ясир з руского населення. Так було під Зборовом, так було під Берестечком. Вертаючи з походу против Поляків, Татари все забирали з собою масу бранців. Під Жванцем Козаки і Татари замкнули були 80-тисячну армію польську з королем. Коли Полякам вже зачала бити поспідна година (20 тисячів погинуло з голоду), хан, як звичайно, знов зрадив Козаків і заключив з Поляками угоду (що правда, потверджуючу зборовську умову), в котрій Поляки дозволили Татарам брати через 40 днів ясир, але тільки з українського населення. Татари добре використали сей дозвіл; взяли навіть до 5000 душ польської шляхти. За гріхи Поляків, сего „пшедмужа хшесціяньства“, потернів Хмельницький, бо несвідомий народ гадав, що то він є виновником знищення, яке Татари робили на Україні.

Під Жванцем (1653).

Ой з города з Немпрова хмара вихожала,
А кравчина запороска до Хотії поспішала.
А в Хотії добрі люди самі себе знали,
Та польского пана Яна до себе єднали.
Та не тільки що поляків до себе єднали,
Ще й супроти Хмельницького ув одив з ним
[стали.
Ув одно з ним стали, ув одно з ним стали,
Та пана волошина під Жванці прохали.
„Ой будеш-будеш, пане гетьмане, та нас
[шанувати,

Будеш землю волоску добром поминати.
Ой будеш-будеш пане гетьмане, та тебе знати,
Як студеньку брати, сина щитити.
Ой будеш-будеш, пане гетьмане, за тебе
[молиться,
Як під тими Студеньками станом становиться!
Виходь, виходь, пане гетьмане, у жваньське
[поле:
Чи то ваша буде Україна, чи твоє Подоле?
Виходь, виходь, пане гетьмане, до жваньського
[гая:
Чи то наша буде Україна, чи твоя свята?
Виходь, виходь, пане гетьмане, до жваньського
[луга:
Чи то наша буде Україна, чи твоя яруга?
Повій, повій, пане гетьмане, як той вітер віє:
Чи то наша буде Україна, чи твоя Хотня? —
Вийшов пан Хмельницький під Жванці із
[ханом:
„Ой лялуй же, ляше, хто буде з нас паном?“
Вийшов пан Хмельницький до святого гаю:
„Ой покликни пана Яна, друже мій Нечая!“
Вийшов пан Хмельницький під Жванці
[з кравчиной, —
„Ой прощайся, ляше, та із Волощиной!“
Вийшов пан Хмельницький по жванському
[псю, —
Ой запекли хлівоньку ляхи та тому Подолію!
Ой поклинув Нечай ляхів де той вітер віє,
По за Дністром, по за ребром блещить тая
[Хотня.
Ой пізнали тоді ляхи де їм станом стати,
Як гетьмана Хмельницького до себе єднати!

За чужі гріхи.

Ой Хмеле, Хмельниченку! Учинив єси ясу,
І між панами великою трусу!
Вийди Василю на могилу,
Поглянь Василю на Україну,
Що Хмельницького військо іде;
Що все парубочки, да дівочки,
Да молодії молодички, безщаснії удовички.
Парубки йдуть гукаючи, а дівчата співуючи,
А молоді молодичі старого Хмеля прокли-
[наючи.

Ой вони ідуть, спільно ридають,
Да Хмельницького проклинають:
„Бодай того Хмельницького перва куля не
[минула,
А другая устрелила, у серденько уцілила!
Що велів брати дівки й парубки
І молодії молодичі.

По переяславській угоді.

В 1654 р. Хмельницький віддав Україну
(не прилучаючи її до російської держави) під
протекторат російських царів.

Ой служив же я служив пану католику,
А тепер йому служити не стану до віку!
Ой служив же я служив пану бусурману,
А тепер служити стану восточному царю!
Ходить ляшок по риночку, шабельку виймає:
Козак ляха не боїться. — шапки не знімає.
Ось ляшок до канчука, а козак до дрюка:
„Оттут тобі, вражий сину, з душею розлука!“

Смерть козака.

Ой по морю по синьому
Сокіл з орлом купаєть ся,
Сокіл орла питаєть ся.
Чи був ти орле на Вкраїні,
Чи чув ти орле об повніі?
Чи чув ти, орле, ту новину,
Що йдуть ляшки та на війну?
Ой не чув я, тільки бачив,
Що йдуть ляшки на три шляшки,
А гусари на чотири,
А москалі степи вкрили,
А козаки усї гори.
Козаченьки гори вкрили,
Шабельками заяснили,
Шапочками закрасили.
Попереду кінь турецький,
На коньку син отецький :
В правім боці свіча горить,
А з лівого річка біжить.
Горить свіча восковая,
Біжить річка кровавая.
По тій річці орда скаче,
А по синові мати плаче.
Не плач, мати, не жури ся,
Бо вже твоїй син оженив ся.
Та взяв собі паняночку
В чистім полі земляночку
Без дверець і без віконця.
Лежить твоїй син проти сонця,
Та на кублинку головою,
Прикрив личко муравою.

Смерть Хмельницького і вибір нового гетьмана.

Богдан Хмельницький помер 27. липня 1657. Козацька рада вибрала гетьманом його 17-літнього сина Юрія. Не довго було його гетьмановане, бо дійсним гетьманом став його опікун, писар Іван Виговський. Ю. Хмельницького вислано до Києва на науку. Дня 11/IX 1659 козаки скинули Виговського, а гетьманську булаву віддали назад Ю. Хмельницькому (7/X.).

Ей зажурить ся, захопочеть ся
Хмельницького старая голова,
Що при ньому ні сотників, ні полковників
[нема.

Час приходить умирати, нікому поради дати.
Тільки пробував при ньому Іван Виговський,
Писар військовий, козак лейстровий.
Покликне він на Івана Виговського :
„Іван Виговський, писар військовий !
Скорійше біжи, да листи пиши,
Щоб сотники, полковники до мене прибували,
Хоч малу пораду давали !“
Тогдіто вони стали у радї, як малїї діти,
Од своїх рук листи писали, до всіх розсилали,
А до козаків у листах приписували :
„Ей козаки, діти, друзі !
Прошу вас, добре дбайте ;
Борошно зсипайте,
До Загребелної могили прибувайте,
Мене Хмельницького к собі на пораду
[ожидайте“.

Оттоді-ж то козаки добре дбали :
Борошно зсипали,

До Загребелної могили прибували;
Воскресенія Христового дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Вознесенія Христового дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Духа-Троїці дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Петра й Павла дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали;
Ілії Пророка дожидали, —
Хмельницького в вічи не видали.
Тоді-ж то козаки стали у раді,
Як малії діти.
„Хвалив ся нам гетьман Хмельницький,
Батьо Зинов Богдан Чигиринський,
У городі Суботові
На Спаса Преображеніє ярмарок закликати...“
Тоді-ж то козаки, сотники, полковники
Добре дбали, усе покидали,
До города Суботова скорійш прибували,
Хмельницького стрічали,
Штихи у суходіл стромляли,
Шлики із себе скидали,
Хмельницькому низький поклон послали:
„Пане гетьмане Хмельницький,
Батьо Зинов наш Чигиринський!
На що ти нас потребуєш?“
Тоді-ж то Хмельницький добре їх приймає,
Стиха словами промовляє:
„Ей козаки, діти, друзі!
Прошу я вас, добре дбайте:
Собі гетьмана наставляйте,
Чи нема между вами котрого козака ста-
[ринного,
Отамана курінного?
Бо я стар болію, час од часу хорію,

Коли хочете панове Антона Волочая Київського,
Або Грицька Костира Миргородського,
Або Филона Чичая Кропивнянського,
Або Мартина Пушкаря Полтавського?“

То козаки тебе зачували, смутно себе мали,
Тяжко вдихали, словами промовляли:

„Не треба нам Антона Волочая Київського,
Ні Грицька Костира Миргородського,
Ні Филона Чичая Кропивнянського,
Ні Мартина, Пушкаря Полтавського“.

„Дак скажіть, говоріть, кого ви бажаєте?“

„Ми, кажуть, бажаєм сина твого Юруся,
Хмельниченка молодого, козака лестрового“.

„Ще-ж, каже, мому Юрусю Хмельниченку
Тільки всього сімнадцять літ од роду;

Ще він возростом мал, розумом не дійшлий;
Він, панове молодці, молодий розум має;

Козацких звичаїв не знає.

„Будем ми, старих людей біля нього держати,

Попліч нього дванадцять парсун сажати:

Будуть його добрими ділами наущати,

Буде между нами козаками гетьманувати,

Нам порядки давати.

Будем його добре поважати,

Тебе, батька нашого, гетьмана споминати!“

То Хмельницький тебе зачував,

Великую радість собі мав,

Сідою головою поклін отдавав, слези про-

[ливав.

Оттогді-то козаки добре дбали:

Бунчук, булаву положили,

Юрася Хмельниченка на гетьманьсто наста-

[новили.

Тогді з ріжних пищаль погримали,

Хмельниченка гетьманом поздоровляли.

Оттогді Хмельницький,

Як благословеніє синові здав,
Так і в дім одправив ся і сказав йому:
„Гледи-ж, говорить, сину мій!
Як будеш немного Ташликом рікою гуляти,
На бубни, на суромки вигравати,
Дак будеш отця живого заставати.
А як будеш много Ташликом рікою гуляти,
На бубни, на суромки вигравати,
Дак не будеш отця живого заставати.“
Скоро після того щей гірше Хмельницький
[знемогав,

Опрощеніє зо всіми пріймав,
Милосерному Богу душу оддав.
Тогді-ж то Юресь, гетьман молодий,
Ташликом рікою довго гуляв,
На бубни, на суромки вигравав,
До дому прїїжджав,
І отця живого не заставав.
Тогді то велів у Штоминім дворі,
На високій горі грїб копати.
То не чорні хмари ясне сонце заступали,
Не буйніі вітри в темнім лузі бушували...
Тогді-ж-то козаки штихами суходїл копали,
Шликами землю виносили,
Хмельницького похоронили;
Із різних пицаль подзвонили,
По Хмельницькому похорон счинили,
Батька свого оплакали.
Тогді-ж то козаки, поки старую голову
Хмельницького зачували,
Поти і Юресь Хмельниченка за гетьмана
[почитали;
А як не стали старої голови Хмельницького
зачувати, —
Не стали і Юресь Хмельниченка за гетьмана
[почитати;

„Ей Юрυσю Хмельниченку, гетьмане молодий!
Не подоблао-б тобі над нами козаками
А подобало-б тобі наші козацкі курені [гетьманувати :
[підмітати!“
Та не багато Виговский гетьманував...
Шівтора года булаву держав.
Скоро сотники, полковники прибували
Юрυσю Хмельниченка гетьманом постановляли.
„Дай Боже! козаки промовляли :
За гетьмана молодого жити як за старого,
Слави рцарской війску доставати!“

Брюховецкий і Сірко.

Пастух насміхає ся в пісні з Брюховецкого („Ой ти буйний вітре... Брюховецким підвертаєш) а прихильно згадує запороского отамана Сірка. В часі, коли Росія стала вводити в житє свій плян знівеченя самостійности України, вибрано гетьманом лівобічної України Івана Брюховецкого. Свій вибір завдячує Брюховецкий московским бомбам. Коли іменно дня 17. червня 1663, зібрала ся рада, і показало ся, що більшість війська є за Сомком, москалі стали на прихильників Сомка метати ручними бомбами. Часть партії Сомка порозривали бомби, решта утікла, а на місци вибору лишила ся лише партія Брюховецкого. Брюховецкий, на котрого народ покладав великі надії був проклятем України. Він іде против інтересів народу і України, виконує без намислу всі накази присилані з Москви, сновняє всі московскі забаганки. За єго

згодою Москва стала розміщувати по Україні свої гарнізони і заводити свої уряди, замість козацких урядів. Всі українські міста віддав він в руки царських воеводів і віддав в руки російських урядників фінанси України. В січні 1667 заключила Росія за єго радою з Польщю андрусівський мир, котрим відступила Польщи правобічну Україну. За все те козацка старшина і простий народ зненавиділи єго. Єго скинено з гетьманьєва і убито (7. червня 1668).

Ой ти буйний вітре,
Ти всюди гуляєш,
І по степу ту ковилу,
Ту билину знай гойдаєш...
Перекотиполе те качаєш,
І те море розбиваєш...
Сиві гриви підіймаєш,
І з тим морем розмовляєш...
І ті чайки розметаєш,
Люльки-бурульки розкураєш...
Шапки на бік заломляєш
І ті чуби розвіваєш...
Горде дубе нагинаєш,
Брюховецьким підвертаєш
І нас бідних визволяєш, —
Чи не бачив моїх овець?
 Ой зйду-ж я на могилу,
 Та на самую вершину,
 Та подивлюсь на долину:
 А де-ж мої вівці?
Ой ти, батьку-Сірку,
Козацкій барвінку
Та надівай шапку-бирку,
Та визволяй чабана товаринку.

Мазепа, Петрик і Палій.

По смерті Хмельницького російський цар став поступати з Україною так, як з підбитою землею і провінцією силою прилученою до Росії. Не питаючи, чи парод згодить ся на се, відступив Правобічну Україну, так як би свою власність, Польщи, а в Лівобічній (Гетьманщині) став обмежати власть гетьманів, козацької старшини і українських урядів, вводив московських урядників і московські гарнізони, землі роздавав московским панам, а народ запрягав в тяжке ярмо панщини. Один член козацької старшини, Іван Мазепа зрозумів до чого іде і до чого доведе російська політика і російська робота на Україні. Він рішив ся ратувати Україну від загибелі. Він загадав вибити Гетьманщину з російської неволі і сполучити її з Правобічною Україною в одну самостійну державу. Щоби виконати сей плян, він своїми хитрощами довів до того, що в 1687 році російське правительство зробило єго гетьманом. Щоби, заки виконає свій плян, не скінчити в Сибірі, або й на шибениці, Мазепа грав комедию вірного пса царського. Всі лайдацькі накази, які приходили з Москви, всякі забаганки російського правительства Мазепа виконував без ніякого протесту; цареви ласив ся і догоджував, як найпідліїший льокай. В той спосіб Мазепа задурих царя, а позискавши так єго безмежне довіре, заводив на зруйнованій за попередних гетьманів Україні лад, а передовсім скріпляв свою силу воєнну. Довгі літа ладив ся він до бунту, організував і вправляв до бою війська, виливав гармати. Щоби мати за

собою козацку старшину, він обсипував її найріжнішими ласками, особливо обдаровував її щедро землями. За все те, що Мазепа робив, зненавидів його народ і Запороже. Народ проклинав Мазепу за се, що він роздавав старшині козацкій і московским панам землі, а Запороже зненавиділо його за сповнюванє всяких забаганок російського правительства. Дперва, коли в 1607 році Мазепа разом з шведским королем Карлом XII звернувся против Росії, вишколені політично Запорожці зрозуміли його і відразу пішли за ним. Простий народ і часть козацтва не пішли за Мазепою. Українське селянство (так само як селянство всіх інших, і найкультурніших народів) не мало найменшого зміслу політичного, а *національно-політичного ідеалу не мало жадного*. Про свою власну державу було українським селянам байдуже. Вони сего не розуміли, вони за свою власну державу не гадали проливати ані каплі крові! Селянці, чи він український, чи французський, лиш не хотів мати над собою панського економа, не хотів робити панщини і не хотів платити податків.

Тодішній селянин був би пристав до кожної не лиш російської, але і чортівської держави, аби лиш ся держава забрала собі панів і скасувала податки. Не диво, що власна держава, котра була би мусіла наложити на народ якісь тягарі, була в очах народної маси річю страшнішою, ніж чужа держава, котра брехала, що возьме хлопа в оборону перед панамі і що не буде накладати податків! Так брехали агенти російського правительства. Щоби викликати між народом

обуренє против Мазепи, сї агенти брехали, що се, що Мазепа робив з наказу російского правительства, робив з власної охоти, против волі царя. Мазепа програв справу, побитий царем Петром під Полтавою. Він утік разом з шведским королем до турецького міста Бендери. Там він помер 22. серпня 1709 р.

Се, що Мазепа мусів ціле своє жите грати перед царем комедию, аби не зрадити свого пляну, доводило дуже часто до того, що нераз люди, котрі ненавиділи Росію так як і він, котрі також хотіли увільнити Україну з московского ярма, були єго клятими ворогами і дуже часто виступали против него. Таким ворогом Росії і єї „льокая“ Мазепи був старший канцелярист при генеральній канцелярії військовій, Петрик. Він був горячийший від розважного Мазепи і хотів скоро покінчити справу з Росією. В Кізікермени заключив він з Татарами договір (1692), в котрім Татари зобовязали ся відорвати Україну від Росії і розширити границі Запорожа. За те Татари мали мати через Україну вільну дорогу на Москву. Договір Петрика з Татарами против Росії був такий, як колись Хмельницького против Польщі. Петрик гадав, що викличе на Україні повстанє против Росії, так як колись Хмельницький против Польщі. Запорожці, що були з Петриком в Крими, оголосили єго гетьманом України і він вирушив на Україну з 20 тисячами Татарів. Коли єго універсали звиваючі до повстаня не увінчали ся таким успіхом, як колись універсали Хмельницького, Петрик з Татарами вернув на Крим. Другий похід на Україну в 1693 р. скінчив ся так

само. Похід на Україну в 1696 р. закінчив кампанію Петрика. Татарів розбито коло місточка Сокілки, загнано їх в усте Ворскли, де їх погибло кілька тисячів. В битві погиб також Петрик; його трупа знайдено пробитого наскрізь списом. Кажуть, що убив его Яким Вечорка (в пісні Вечірченко), котрий шукаючи за Петриком, вдирав ся в середину Татарів. Коли він раз так вдер ся в середину татарського відділу, Татари зловили его і замучили. Петрик називає ся в пісні Петриковским.

Найменше ясна для істориків є справа Палія. Мазепа дістав був підступом в свої руки одного з найліпших синів України, Семена Палія, і відіслав его до Москви, звідки Палія вислано дальше — в Сибір. Запорожець Семен Палій (Гурко) ходив з Собеским під Відень. Вернувши звідтам не розпустив своїх козаків, але осів з ними в Хвастівщині (на землях колишнього Білоцерківського полку), що належала до Польщі. Він повиганяв звідси панів, а захопивши в 1702 р. кріпость Білу Церкву, утворив там дійсно независиму від Польщи державу козацку. Палій хотів злучити Правобічну Україну (польску) з Гетьманщиною і проголосити Мазепу гетьманом цілої України. Мазепа сам був за тим, але Росія хотіла бути в згоді з Польщию і не годила ся на плян Палія. Росії взагалі залежало на тім, щоби Палія знищити. Залежало їй на тім з кількох причин: 1) Росія не хотіла брати Правобічної України, а протвино, старала ся укріпити там панованє поляків; 2) Росія заводила у себе і на Україні паньські порядки, а Палій нищив панів; 3) Як би

Палій і його козаки прилучили ся до козацтва Гетьманщини, то скріпила би ся відпорна сила українського козацтва в Росії і Росії тяжше було би знівечити волю України. Мазепа мусів попросту дістати з Москви наказ, щоби в якийсь спосіб усунув Палія.

Мазепа мав також причину бояти ся Палія. Щоби виконати свій плян відірвання України від Росії, Мазепа мусів старати ся зробити нешкідним кожного, хто міг би его скинути з гетьманьства. Палій міг се дуже легко зробити. Мала відбутися чорна рада і Мазепа, знаючи, що народ его не любить, а Палія обожає, потерпав, що Палій відбере ему гетьманьску булаву. Дня 10. липня 1704 Мазепа запросив Палія до свого табору, а в марті 1705 вислав его в Москву, звідки Палія заслано в Сибір. Коли Мазепа разом з Запорожцями і Шведами виступив против Росії, цар загадав використати популярність Палія против Мазепи. Палія відкликано з Сибіру і він, обдурений, що Росія буде шанувати права Українців, бунтував чернь і простих козаків против Мазепи. Тим причинив ся він до побіди російських війск. Сей, що ціле своє життя боров ся за волю, боров ся против панів і панщини, мимохить кував кайдани на власний народ, спровадив на Україну московське паньство, неволю і панщину еще гіршу, ніж була за Польщи.

Смерть Вечірченка.

Ох і стояла да сосоночка
Да напротив сонечка,
А попереду да Вечірченко
Дай на отую траву з'їжає.
А позад него да пан Петриковскій
Тугий лук натягає.
Як узяли да Вечірченка
Да під пишнії боки,
Да як повели да Вечірченка
Да у нову сьвітлицю :
„Ой така ваша се сьвітлиця,
Як моя стадниця“.
Посадили да Вечірченка
На тисовій лаві :
— Ой знімайте з Вечірченка
Да жупани-лудани ! —
Як посадили да Вечірченка
На тисовім ослінци :
— Ох ізнімайте із Вечірченка
Да чоботи-червінці !
Ох либонь тобі да Вечірченку
Да сермяжище важка,
Що учора був дай у жупанах,
А тепер лиш сермяжка !
Як повели да Вечірченка
Да на жовтій піски :
Ох і не взяла ся його жінка Вляна
Ні пити, ні їсти.
Як повели да Вечірченка
Да за густій лози :
Ой облили його жону Влян
Да дрібненькії сльози.
Ой як стали да Вечірченку
Да муку задавати,

Ще з живого да Вечірченка
Да серденько виймати :
„Ой ви сотники і полковники,
І великії нани!
Ох і накажіте ви, панове братці,
Моїй жінці Уляси,
Що не буде вона їздити
Да у новій колясі!“

Семен Палій.

Ой не знав вельможний Мазепа як Палія
[зазвати,
Ей став-же вельможний Мазепа на бенькет
[запрошати.
З низу-низу, та з Лиману вітрець псвіває,
Гей там Мазепа Палія Семена на охоту взиває:
„Прошу-ж тебе, Семене Палію к собі на пораду,
Ірошу-ж тебе, да не зрадь мене на великую
[раду“
„Ой як же я маю, гетьмане Мазепо, тебе
[ізражати,
Коли ти будеш, гетьмане Мазепо, добре
[починати.“
„Ой приїдь, приїдь, та на бенькет до мене,
Ой не буде Палію Семеле тобі кривди у мене“.
„Ой бою ся, гетьмане Мазепо, щоб ти не
[зрадив!“
„Ой далебі, Семене Палію, а далебі не зраджу,
Ой я тебе, Семене Палію, та на добре пораджу.
Приїдь Палію, приїдь Семене, в гості до мене,
Зготую вечеру, дорогії напитки умисне для
[тебе!“
Ой зза гаю, гаю зеленого, орел вилітає,

Там вельможний Мазепа намет розбиває,
Шовковими та килимами столи застеляє,
Зеленим вином, солодким медом чашу на-
[повняє.

Ой став чашу наповняти, став Палія витати.
Ей скоро Палій Семен з війском приїждає,
Гей так скоро Мазепа чашу меду висилає.
Гей уже-ж Семен, уже Палій на подвіря уїзжає,
Гей і зараз Мазепа, медом-вином напуває.
Ой приїхав Семен Палій, да став з коня
[вставати,

Став його пан Мазепа медом-вином частувати.
Ой садовить я свої гайдуки, тай усе поза
[стілю,

А Семена, Семена Палія тай усе по ослонах.
Ой напуває свої гайдуки медом солоденьким,
А Семена, Семена Палія вином зелепеньким.
Ой не Палій, ой не Семен да головоньку
[клонить,

А Мазепин чура Палію Семену кайдани
[готовить.

Ой і скоро Семен Палій меду-вина напив ся,
Ой так зараз коню вороному на гриву
[склонив ся.

Ой не много Семен Палій, не много папив ся,
А буйненькою головою на ослін схилив ся,
Тай уже він на панське ліжко спати положив ся.
Ой, як крикне Мазепа на свої сердюки :

„Гей возміть Семена Палія у добрії руки!“
Ой як крикне Мазепа на свої гайдуки :
„Гей возміть Семена Палія, та звяжіть назад
[руки!“

Ой як крикне Мазепа на свої райтари :
„Гей возміть Семена Палія, закуйте в кайдани!
Та забийте у кайдани, а на руки скрипиці!“
Ой і крикнув Мазепа на свого візницю :

„Ой посадіте Палія Семена в темную темницю,
А його зброю заховайте в скамницю !...
А я сам поїду до царя в столицю.“

Вкинули Палія, Палія Семена в темную
[темницю,
А сам скочив гетьман Мазепа до царя
[в столицю.

„Ей чолом-чолом, велик-государу, щось маю
[сказати :
Не я тобі, велик-государу, не я тобі зміна,
Зміна-ж тобі, велик-государу од Палія Семена.
Гей годі-годі, царю-государу на кріслі сидіти,
Гей бо час-пора царю-государу іти війском
[обладіти.

Хотів Семен, хотів Палії світа звоювати,
Від міста до міста вороними кіньми заняти.
Гей годі-годі, царю-государу дрібні листи
[писати,

Бо вже Семен, бо вже Палій іде на тебе воювати.
Ей сидить Палієнко та у темній темниці,
Як обізветь ся та Палієнко та сидячи в темниці,
То стало чутно, стало чутенько в царя на
[столиці :

„Ой бреше бреше, превражій Мазепа
Як пес пред царем на столиці!
Ой брешеш ти пане Мазепо, неправду говориш,
Ой не воював Палій Семен та либонь і не буде.
Оце-ж тобі царю, сам гетьман ізмінник ;
Хоче тебе уже одступати, в пень Москву
[рубати.

А сам хоче на столиці царем царствувати!“
— „Чи порадиш царю-государю з плеч
[голову зняти,
Гей чи порадиш Палія Семена на Сибір
[заслати ?

„Не велью-ж я Палію Семену з плечий голову
[зняти,
Ой-но велью я Палія Семена в Сибір ізслати.
Ой ти хмелю зелененький, ти на тички вився,
А вже Семен, Семен Палієнко у Сибірі опинився.
Пише-пише гетьман Мазепа до Палія листи:
„Ой прїїдь, Палію Семене на бенкет до мене.
Гей будемо, Палію Семене пити ще й гуляти,
Будем пити, дай гуляти, на Москаля воювати!“
„Ой, бодайже ти, вельможний Мазепо,
Ой, да сього не діждав,
Щоб я свою православну віру
Тай під ноги піддопав!“
Ой хмелю-ж мій, хмелю зелененький,
Чом головок не складаєш?
Ой либонь же ти, превражий Мазепо
Із Шведом накладаєш...
Ой вмовляють мосцівії пани до царя-государя:
Випускай ти, царю-государю Палія з темниці,
А то будуть вражі Шведа на твоїй столиці!
Тоді крикнув цар-государ на свої Москалі:
„Возьміть ви сего плута Мазепу,
Та закуйте в кайдани,
Та посадіть сего плута Мазепу
У превеликій темниці!“
Ой як крикнув цар-государ, сидя на столиці:
„Біжіть-біжіть, выпускайте Палія з темниці,
Нехай біжить, не пускає Шведа на столицю!“
Ой хмелю-ж мій, хмелю зелененький,
Час і з тичини до долу:
„Непускай Семене Палію, тих Шведів до дому!“
Ой у неділю, рано пораненьку,
Як місяць добре в гору підбив ся,
Вже Семен, вже добрий хлопець
Із Сибіру свободив ся:

„Ой чи можеш, Палію Семене, Мазепу
звоювати?
Будеш ти з мене, Палію Семене велику плату
[брати!“

„Ой не хочу я велик сьвіт-государ,
Великої плати брати,
Тільки не подозволяйте із України
До віку некрутів брати.
Ані некрутів, ані подушного,
Ані якої плати,
То можу я сего плута Мазепу
Зараз звоювати!“

Ой пішов-пішов Палій Семен у степ гуляти,
Ой як став Палій Семен на Мазепу воювати!
Ой як крикнув вельможний Мазепа :

„Та у купу у купу...

Бо наробить Семен Палієнко
Превеликого трупу :“

„Ой не в купу, проклятий Мазепо !

Не в купу, не в купу...

Ой терпів же я на Сибірі

Превеликую муку!“

Ой і хмілю хмілю, хмілю зелененький,

Чом ти по тиччу веш ся?

Ой чом-же ти Палію Семене

Із Шведом не беш ся?

Ой ще хміль, ой ще зелененький

На тичину ізвив ся,

А вже Палій під Полтавою із Шведом побив ся.

Ой ще хміль, ой ще зелененький

Головок не схилив,

А вже Палій під Полтавою і Шведів побив!

Ой кликне-покликне король шведський

На гарматі стоя :

„Утікаймо скорій, гетьмане Мазепо,

З полтавского поля!“

Ой уже-ж хміль, тонкая хмелина
З тичини похилив ся,
Уже ж шведский король Палію Семену
У ніженьки поклонив ся.

Нищенє України.

Погром Мазепи під Полтавою в 1709 р. був страшним ударом для України. Росія стала ссати Україну під кожним зглядом. Тяжкими податками накладаними на український народ Росія латала свої фінанси. Своїх генералів і своїх політиків обдаровувала Росія українськими землями, віддаючи народ сим панам в неволю. Населенє України визискувала Росія для скріплення своєї сили военной. Козацтво уживано у всіх російских походах военных. Так козаків як і некозакующих селян забирала Росія в салдати, драгуни і т. д. Так військо як і народ уживано до тяжких робіт при копаню каналів, будованю оборонних ліній і фортец, уживано їх за погоничів при арміях (чумаки-погонці) і до всяких інших послуг. Коли російске військо вертало, лишало ся звичайно на Україні зимувати і нищило єї, живучи коштом українських селян і міщан, живучи рабунком („Москальки, соколики, поїли ви наші волики!“).

Росія уживала населеня України до робіт і в военных походах не лиш тому, щоби чужим коштом розширити свої границі і укріпити силу держави, але також тому, щоби винищити українське козацтво. Щоби зросій-

16*

щити Україну, Росія мусіла передовсім ви-
нищити козацтво, сю часть української су-
спільности, котра брала участь в борбі о волю
України, котра в інтересі свого власного
стану (козацтва) все мусіла обставати за ав-
тономією України і котра, мимо хвилевої
безсильности, удержувала би традицію авто-
номістичних стремлінь Українців. Щоби ви-
губити українське козацтво, уживано їх у всіх
походзх воєнних, в котрих українською кро-
вою шафовано як водою. Окрім того засуджу-
вано тисячі козаків на смерть, висплаючи їх
на тяжкі роботи, до котрих козаки на під-
ставі договора України з російським царем
не були обовязані. Роботи „на лініях“ і при-
копаню каналів знищили більшу силу нашого
козацтва ніж всі війни

Лініями називано оборонні окопи з крі-
постями, які Росія будувала здовж границь.
Такі лінії будовано здовж південної границі,
для охорони царських земель перед нападами
Татарів, Запорожців, Черкесів і інших воє-
вничих племен. Одна така лінія тягла ся від
Царицина над Волгою через Дон, Донець,
Дніпро аж до устя Орелі. В часі від 1743 до
1744 і від 1768 до 1774 будовано лінію крі-
постей над рікою Синюхою (часть західної
границі між Україною а Запорожем). Сі крі-
пости мали здержувати Запорожців і Гайда-
маків від нападів на польську і російську Укра-
їну, а також, щоби унеможливити зносити
Українців з Запорожцями.

В 1716 р. вислано під Чарицин велике
військо козацке з генеральним хорунжим Іва-
ном Сулимою сипати ліпю і копати канал
для злуки Волги з Донцем. Те саме було

в 1717 р. В 1722 під Царицин пішло 10.000 українських козаків. В 1731 р. вислано на лійні роботи здовж українсько-запороскої границі між Донцем а Дніпром 20.000 козаків і 10.000 хлопів, разом 30.000 Українців під проводом кійвского полковника Антона Танького. В 1732 р. вислано на Орелю 20.000 козаків і 10.000 хлопів під прилуцким полковником Галаганом. В 1733 р. лубеньский полковник Данило Апостол повів на роботи над Орелю 20.000 козаків і 20.000 хлопів.

Робітники мусіли іти на лійню із зброєю і харчами. Окрім того кождий мусів мати сокиру, лопату, заступ і мішок, котрим носив землю. Кождих 10 людей мусіло мати власного коня або пару волів з возом, а на кождих 50 людей мусів бути їх власний плуг з волами, плугатирями і погоничами.

Як сі роботи винищили Україну, сьвідчить сам фельдмаршалок Мінїх. „Перше — пише він в 1735 р. — Гетьманщина могла вислати в поле 100.000 козаків. Сего року зібрано лише 20.000. З того в кримский похід вислано 16.000. По 300 верстах маршу лишило ся їх тільки 12.730, по більший часті безкінних, або з сухоробрими шкапами. За те Запорожці, котрі що лиш вернули з під татарского підданьства, добре узброєні і кождий з них прийшов з 2 або й 3 добрими кіньми.

На лійні ходили Українці єще в часі війни з Татарами і Турками в 1737—1739 р. Сі лійні роботи руйнували також народ, що лишив ся на Україні, бо забирали найліпших робітників (в піснях: „пшениця не жата!“), а в додатку треба було ще й на

лінію посилати харчі, щоб і тисячі не вгинули з голоду.

Про роботу українських козаків на ладожскім каналі знаємо, що в 1721 р. пішло туди під чернигівським полковником Полуботком, лубенським полковником Марковичем і генеральним хорунжим І. Сулимою 12.000 козацького війська (Сулима помер в дорозі). В 1722 повів на Ладогу 12.000 козаків полтавський полковник Іван Черняк. Сі козаки робили о голоді і холоді днем і ночью, навіть в неділі і свята, в додатку з приказу бригадира Леонтиєва по звірски биті палками. Козаки страшно хорували, але що недужими ніхто не журився, вмирали як мухи, так що в живих не лишила ся навіть трета часть. Плата була дуже мала і не вистарчала на житє, але і сеї не виплачувано їм. Козаки випродували все що мали, щоби лише не згинуть з голоду (В пісні: „Ой ви хлопці, де ваші жупани?!“).

В часі походів за Кавказ (1722—1729 за Петра I, Катерини I і Петра II) в р. 1722 ходило над Каспійське море 10.000 українських козаків. Вони укріпляли фортецу над рікою Сулаком. В 1724 р. вислано на Сулак дальших 10.000, а в 1725 р. 2000 козаків з Гетьманщини а 1000 з Слобідщини. Також в рр. 1726 і 1729 вислано на Кавказ багато нашого народу. Сі походи і роботи коло кріпости над Сулаком страшно винищили наше козацтво. Нищила їх спека, нездоровий воздух, всякі пошести, тяжкі роботи і голод. Козаки домагали ся лїпшої плати, домагали ся, щоби їх відіслано до дому, а на їх місце

прислано інших (давай батьку перемену), але все те не помагало, бо Росня рішила ся ви-нищити українське козацтво, а такими походами і роботами найлекше можна було їх вигубити.

Бранка.

Судариня дрібні листи писала,
По губерням розсилала,
Кого в некрути взяти...
Ой ти зима, ти зима, ти холодная була.
Завіяла, замела, решетовські ворота.
Ні проїхать, ні пройти, ні коника провести.
А як схочу, той пройду, коника проведу.
А до того, до двора, лежить стежка-доріжка.
Сидять пани за столом, вони пють і їдять,
Пишуть, пишуть радять: кого в салдати оддать:
Де пять, там не брать, де чотири, не велять,
А де три, тим не йти, а де два, там нема.
У вдови оден син, і той пішов під аршин.
І аршина не дійшов, у салдатушки пішов.
Пани його пожаліли і коника купили;
І коника і шабельку, пішов хлопець до полку.
Іде мати, ридає, всю старшину збирає.
„Ой старшина моя мила, випускайте мого сина“.
Обізвав ся одинець, уродливий молодець:
„Не плач мати, не ридай, карих очий не терайї.
Тоді ти заплачеш, як на муштрі побачиш.
А й у полку, у полку, у червонім колпаку.
Ще й шабельки при боку.
Як вийдемо на майдан, та вдаримо в барабан“.
От матери ва жалість, а старшині на радість.

Пішла мати плачучи, а старшині радощі.
А чий-же то лани позасівали пани?
А то того одинця, вродливого молодця.

Рекрут.

Ой із лісу із темного вилітала голубонька,
Виносила от гетьмана листи-письма пописані.
„Ходім братя у ліс темний, вирубаєм три
[жереби
Та будем ся виміряти, кому братя припадець ся
Піч кидати, списи брати, за ким буде плакати
[мати :
Чи за старшим, чи за меншим, чи за сере-
[дульшим ?“
А старшого та шкода, та шкода, в нього
[діти дрібні;
Середульшого та шкода, та шкода, в нього
[жінка молода;
Молодшому збирати ся, отцю, матці покла-
[няти ся.
Ой старшого батько хова, середульшого мати
[бере.
А молодший коня сідлає, коня сідлає, про-
[мовляє :
„Прощай батьку, прощай мати,
Рідні сеетри, рідні брати!
Тоді мене згадаєте, як із двора ізгаєте
Тоді, батьку, заплачете, як на кони побачите“.

Вдовин син.

Через сад зелений доріжка лежала,
Туди-ж наша судариня некрут виряжала.
Написали, найменували вдовиного сина :
„Хорош-хорош удовин син на воронім коні!“
На воронім коні грає в голубім жупані:
„Вийди, вийди дівчинонько, вийди моя пані“.
Ой не вийшла дівчина, вийшла стара мати :
„Скажи мині мій синочку, де тебе шукати?“
„Шукай мене, моя мати, в степу край дороги,
В степу край дороги, на лютім морозі.
Там будемо, стара мати, зиму зимувати,
Свою кровю горячою море доповняти,
Своїми жовтими кістками мости помоцати,
Своїм чубом кучерявим степи устеляти!“
Іде за ним стара мати і слезно ридає,
Вона своїх близьких сосід сильне проклинає:
„Бодай же ви сосідоньки всі разом пропали,
Як ви сюю тайну знали, да мні не сказали;
А сказали вже тоді, як руки звязали“.
Повязавши білі руки, везуть до Прилуки,
А з Прилуки до Полтави до вічної присяги.
„Присяг царю, присяг Богу, одрік ся від роду.
Прощай сину, мій голубе, не думай до дому!“

Козаки в гусарах.

Ай зацвила калинонька в лузі
Тепер моя головонька в тузі,
Що всіх хлопців в гусари забрали,
Мене молодого офіциром записали.
Та дали ж мені коня вороного,
Та післали мене попереду війська всього

Та звеліли мені серед полку стати,
Та сказали мені у суремочку грати.
Ой ви грайте суремки, ви суремочки грайте,
Мені молодому жалю не завдавайте.
Та завдайте жалю-тугу темному лугу,
Темному лугу, або коню вороному,
А ніж мені, парню молодому.
А не жаль мені а у дому нікого,
Тільки жаль мені: матуся старая,
Матуся старая, сестриця малая.
Сестриця малая, а жона молодая.

В панській службі.

I.

Ой горе нам на Гетьманщині:
Надокучила нам вража панщина,
Що ходячи наїсись, сидячи виспиш ся!
Як на панщину іду, — торбу хліба несу
А з панщини іду, — ні кришиночки
Обмивають мене дрібні слізочки.
Посилає мене пан в велику дорогу,
В небувалую дорогу: на степ, на сторожу.
Тай дає мені пан коня вороного,
Коня вороного, нез'їзжалого.
Тай дає мені пан три копійки гроший,
Ой сіна купити, коня накормити...
І щоб було вшить ся, щей похмилить ся,
Молодому козаку ні в чім не журить ся.
Як поїхав-же я долом-долиною
Та дорогою, та широкою
Та в чисте поле, до долиночки,
Та привязав-же я коня до билиночки,
А сам ляг спати край могилочки.

Ой спав, чи не спав, тай прокпнув ся,
Бідна моя голова — коня дома нема!
Ой піду-ж я гукаючи, свого коня шукаючи;
Ой вийду я на могилку і гляну я на долинку;
Та увиділось мені, що огонь горить,
Коло того огню Татарин сидить.
„Ой Татарину мій, ти невіро моя!
Чи не бачив-же ти вороного коня?
— А чи то твій кінь, що золота грива,
Що золота грива перста покрила?
А чи то твій кінь, що по степу ходить,
Що по степу ходить, траву виїдає,
З тихого Дунаю воду випиває?
Із'їв трави на три милі,
Випив води пів Дунаю?

II.

„Вари, мати, вечеряти: на сторожу згадали“.
— Кажи, синку: „коня нема“.
„Казав, мамцю, не раз, не два,
Що в козака коня нема.
Да мені з скарбу коня дають,
На сторожу висилають“.
— Да кажи, синку, „сідла нема“.
„Да казав, мамцю, не раз, не два,
Що в козака сідла нема.
Да мені сідло в скарбу дають
На сторожу висилають“.
— Да скажи, синку: „нагайки нема“.
„Казав, мамцю, не раз, не два,
Що в козака нагайки нема.
Мені нагайку в скарбу дають,
На сторожу висилають“.
Ох заслали на сторожку,
В чисте поле на могилу.
Пуцу коня на долину

Повішу зброю на ялину,
А нагаєчку на дубочок,
Сам ляжу спати на часочок.
Щасливая годпшонька, —
Аж приходить дівчинонька...
Виломала черешеньку,
Да вдарила по личеньку,
Да вдарила по білому,
Затужила по милому:
„Встань, козаче, годі спати,
Турки ідуть, коня займуть.
Коня візьмуть до прилуки,
Тобі звяжуть назад руки.
Коня візьмуть, — другий буде,
Тебе візьмуть, — вже-ж не буде!“

III.

Ой кажуть, що наш пан лихий...
Ой кажуть мені на варту йти
В Чорний Ліс на могилу,
Ой кажуть, що я загину.
Приїхав козак на могилу,
Пустив кониченька поміж дубиною.
Стало сідельце на конику купиною,
А нагаєчка гадиною
„Біжи, коню, під новий двір..
Козак велить коневі сказати матери, що він
„оженив ся“, — себто: вмер.

Смерть в Московщині.

Стоїть явір над водою, в воду похилив ся,
Сидить козак у неволі, гірко зажурив ся.
Не хилив ся явороньку, ти ще зелененький,

Не жури ся козаченьку, ти ще молоденький!
Не рад явір хилити ся, вода корінь мнє,
Не рад козак журити ся, так серденько ннє.
— Нехай ннє, нехай ннє, воно перестанє,
До козака молодого журба не пристанє —
„Ой рад бияне журитись, самі сльози льють ся,
Бо на мене молодого кайдани кують ся...
Хожу-нужу, хожу-нужу, як те сонце в лузі,
Чи я встану, чи лягаю, завше серце в тузі.
Летить орел понад море, тай летючи крикнув;
Ой як тяжко в сих сторонах, що я не при-
[викнув!]

Ой є в мене на Вкраїні рідненькая мати,
Вона-ж мене пожалує, як свого дитяти,
Ой є в мене на Вкраїні ріднесенький батько,
То він мене приголубить, як своє дитятко.
Ой поїхав в Московщину козак молоденький,
Горікове сіделечко, ще й кінь вороненький.
Ой поїхав в Московщину та там і загивув,
Свою рідну Україну на віки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину:
„Будуть пташки прилітати, калиноньку їсти,
Будуть мені приносити од родоньку вісти.“
В неділеньку рано всі дзвони дзвонили.
То по тому козакови, що сидить в неволі.
Тешуть явір, тешуть явір, яворину тешуть,
Молодому козакови чорні кудрі чешуть.
Тешуть явір, тешуть явір, тай вже обтесали,
Молодого козаченька на лавці поклали.
Тешуть явір, тешуть явір, тешуть яворину,
Молодому козакови тай на домовину.
Атаману коня дано, а соцькому зброю,
Щоб позволив поховати козака з стрільбою.
Козака несуть, коня ведуть, кінь головку
[клонить,

А дівчина за козаком білі ручки ломить.
Та ломить вона, ломить з мизинного пальця,
Нема, нема, тай не буде козака коханця.
Хиліться густі лози звідки вітер віє,
Дивіте ся гарні очі, звідки милий їде.
Хилили ся густі лози, тай вже перестали,
Дивили ся гарні очі, тай плакати стали.
Умер козак, умер козак тай тихая мова;
Лиш лишив ся кінь вороний, золотая зброя.

Робота на лінії.

У Глухові, у городі во всі звони звонять,
Да вже наших козаченьків на лінію гонять.
У Глухові, у городі стрельнули з гармати,
Не по однім козаченьку заплакала мати.
У Глухові, у городі стрельнули з рушниці,
Не по однім козаченьку плакали сестриці.
У Глухові, у городі поплетені сітки,
Не по однім козаченьку заплакали дітки
На бистрому на озері, геть плавала качка,
Не по однім козаченьку плакала козачка.
Посіяли, поорали, да нікому жати,
Пішли наші козаченьки лінії копати.
У Грицькові огонь горить, а в Полтаві димно,
На могилі гетьман стоїть, геть там його видно.
„Допевняйся пан гетьману, допевняйся плати,
Як не будеш допевнятись, будем утікати“.
„Ой ідіте же панове, до Петра, до свата,
Ой там буде вам панове велика заплата...
По заступу у рученьки да ще і лопата!“
Сидить козак на могилі, сорочку латає,
Ой кинув ся до черешка, копійки чорт має
Сидить пугач на убочу, на вітер надув ся.

Їде козак в Україну, на лихо здобув ся.
Їхав козак на лїнію, тай вельми надув ся,
Їде козак із лїнії, як лихо зогнув ся.

Гусари на лїнії.

Ой зза гори, зза чорної хмари
Виступають молоді гусари:
По крилечкам пани генерали,
По переду все бють барабани.
„Не журить ся молоді гусари!“
„Ой як же нам, братці, не журить ся?!
Молодими в гусари забрали,
В чужу землю робити послали.
Не дають нам ні їсти, ні пити,
Заставляють роботу робити:
Штихами білий камінь бити,
Камінь бити, а рови копати,
Киверями землю викидати.

Канальна робота.

„Ой ви хлопці, прекрасні молодці,
Та де ваші рушниці?“
— Наші рушниці в царя на столиці,
Ми молоді сидимо в темниці.
„Ой ви хлопці, прекрасні молодці,
Та де ваші жупани?“
— Наші жупани позносили пани,
Нас молодих забили в кайдани!
Ой дали хлопцям широкі лопати,
Да послали хлопця молодого

Да канави копати.
Ой понад річкою, понад Синюхою
Та терни погоріли —
Гей вже-ж наші, наші сіромахи
Без харчів помарніли!
„Ой за річкою, та за Синюхою
Та зацвили ожини,
Ох давай батьку, давай переміну,
Бо лихая година!
Ой понад річкою, понад Синюхою
Там зродили вожини,
Ой давай батьку, давай переміну,
Бо я марно загину!
Ой за горою, та за крутою
Заросла й ожина,
Ой дай нам батьку, дай переміну,
Бо на віки загину!“
— Ох не моя воля-ж, пани молодці
Вам переміну давати..
Гей просіть собі в пана воеводи
Щей за більшую плату.
Гей ідіть же ви в столицю к цариці,
Та просіть заплати.
„Ой продай же, тату, да воронії коні,
Та викупи мене, хлопця молодого,
Із темної неволі.
— Ох не буду сину коний продавати,
Ой не буду тебе, хлопця молодого,
Із неволі викупляти..
Ой летів ворон да з чужих сторон
Да летючи краще,
Ой сидить хлопець та над канавою
Та жалісно плаче.
Ой летів ворон да із чужих сторон
Да летючи в гору крикнув,
Ще-ж бо я хлопець молоделький

Ой тутечки не привикнув!
Ой і обізвав ся парень молоденький
У цариці заплати..
Гей та цариця пожалувала,
Та дала заплату:
Набили-ж хлопцям на ноги кайдани,
Тай дали у руки лопату!
Ох та післали на „легку“ роботу
Та ганави копати.
Ой дали над ними, дали калавури:
Чотири салдати.
Говорили хлопці-молодці з Уманя ідучи:
Що будем носити чоботи сапінці
А з китайки онучі.
Ой копав парень, копав молоденький
Да й сів спочивати..
Ой летить ворон та із чужих сторон
Тай летючи краще.
Ой сидить козак по над канавою
Тай жалібненько плаче.
Ой летів ворон та із чужих сторон
Да летючи в гору крикнув:
Ще-ж бо я козак на чужій стороні
Тай доси не привикнув!
Ой летів ворон та із чужих сторон
Крилечками махає,
Ой сидить сірома та над канавою
Та сорочку латає.
Дере поли, дере й рукави
Та плечипці латає.
„Не дивуйте мені, милі братіки,
Що я жалібно плачу,
Єсть у мене в кармані копійка
Я й ту з вами потрачу.“
„Ой помяни Боже, царя Петра,
Царицю Катерину,

Ой як мя Господь помилує,
І тутечки не загину!
Поздоров Боже, царя Петра,
Царицю Катерину,
Що нас, нещастних сіромах,
На білий сьвіт пустила“.

„Ой продай же, тату, та воронії коні,
Та викупи мене, хлопця молодого
Із темної неволі“!

— Ох не буду сину, коний продавати,
Ой не буду тебе, хлопця молодого
Із неволі викупляти.

Ой продай батьку, ой продай рідний
Да сірії корови,
Ой визволяй же мене молодого
Із сеї неволі!

Ой не буду сину, ой не буду рідний
Сірих коров продавати,
Ой як заробив ти, а сину рідний,
То так будеш і одвічати.

„Ой продай мила, голубонько сива,
А сірії телиці ;
Ой визволяй же мене молодого
Із цієї темниці.

Хоч би мала милий, голубоньку сивий
І сорочку продати,
А таки буду тебе молодого
Із неволі викупляти.

Поздоров, Боже, царя Петра,
А царицю Катерину,
Що будем обдерті, та будем топтати
Із китайки онучі.

„Ой не сумпівайте ся панове молодці ;
Мед вино кружляйте, з тонкої китайки
Портянки латайте !“

На граници трех держав.

А в неділю против понеділка щука-риба грала,
А Омельчиха свого сина сильне проклинала.
Не проклинай, матусенько, грізними словами,
Бо обіллеш ся да потім того дрібними сльозами!
А в понеділок да проти вівторка сильне

[роздрімав ся,
Та Омельченко татарюзі дай до рук увався.
Татарюга Омельченку назад руки вяже,
А Омельченко татарюзі усю правду каже.
Не велику Омельченку кароньку давалп :
Із живого Омельченка серденько виймали.
Посадили Омельченка в темнії темниці :
„Сиди, сиди Омельченку, за красні дівці“.
Пушкар Хведор, Пушкар Хведор гармати

рештує,
А капитан Василевич салдати муштрує.
Ой як крикне на салдати: „салдати до стройку!“
Да забили ляхи отамана да у дубову колодку.
Да побили ляхи отамана понад Синюхою...

.....
Да нехай-же се не Синюха, нехай-же се не

[річка,
Ізбігли ся ляхи до купочки, як собача тічка!
Над річкою Синюхою огнища горіли,
Тепер наші козаченьки без харчі змарніли.
Над річкою Синюхою да великі кручі,
Поскучали наші козаченьки, переміни ждучи
Як поїхав наш пан наказний дай у ранці по
зайці...

.....
„Казав єси, пан наказний, до дому одпускати,
А тепер єси згадуєш землянки копати“.

В сій пісні говорить ся про якусь граничну пригоду в місци, де до війни в рр. 1768—1774 сходили ся межі російської України, польської України і Запорожа, котре тоді було під татарско-турецкою властю. Очевидна річ, що тут, над Синюхою сиділи російські, польські і татарські відділи війск, та що між ними приходило до частих конфліктів. В пісні згадують ся також роботи (Гетьманців) над Синюхою (1743—1744).

Мені нема переміни!

І вітер віє, і сонце не гріє
Напротив сонечка віточка завяла.
Ой зацвила калинонька в лузі,
Тепер чогось моя головонька в тузі.
Ой зацвила калинонька вяла,
Тепер моя головонька п'яна!
Ой не так же п'яна, як похмельна:
Усім козаченькам переміна дана,
Мені молодому — служити самому;
Мені переміна — служба неперемінна.
Ой буду я, буду неділеньки ждати,
Чи не прийде мати мене одвідати.
Неділя минає, — матінки не має.
„Треба мині мати, переміну дати:
Коня вороного, брата молодого;
На коня сіделце, братіку весельце,
На коня попругу, салдацку услугу...“
А всім козакам переміна стала
Но тільки одному нема переміни,
Тому, що ходить щодня до дівчини.
„Дівчино Ульяно, переночуй мене,

Козака молодого, й коня вороного.
Мій коничок тобі стайні не простоїть.
Моя тобі зброя кілочка не вломить,
Я сам молод ліжка не перележу.
Ой дівчино Уляно, збуди мене рано;
Так рано, щоб ще не свитало,
Щоб турки брами відтворюали,
Щоб козаки коней не сіддали,
Щоб москалі в поход не ступали“.
А дівчина твердо заснула,
Тай не чула, як нічка минула.
Пробудив ся козак — вже день біленький!
Схватив ся за голову: „пропав я молоденький!
Ой дівчино - зрадниченко, зрадила мене
[молодого.
Через тебе втратив я коня вороного.
Втратив коня вороного, втратив і сіделце,
Через тебе дівчинонько, любее серце;
Втратив я дротяну нагайку,
Через тебе, дівчину молоденьку“.

Воєнні походи.

В поході російської армії в Крим в 1735 р. брало участь 16.000 гетьманських і слобідських козаків і чумаків, що служили за погоничів. Вони перевозили власними волами гармати, харчі і багаж російської армії. Сей похід був дуже нещасливий. Армія дійшла до Кам'яного Затону і звідтам вернула зимувати на Україну, бо було страшно зимно і сніги, а всякі хороби десяткували військо і худобу. Одним гетьманцям пропало 12.000 коний. Захист можна було знайти в запоро-

скім Великім Лузі. Котрі чумаки і козаки утікли туди, тоті спасли ся від смерти. Сі пригоди висьпівані в пісні „Чумаки в кримскім поході“. В пісні є насьмішка над московскими гренадирами, (гордими на свою вроду і пишні мундури,) котрих наші козаки і чумаки перевозили через ріки і з котрих неоден втопив ся.

В 1736 р. Росияни, з котрими були також українські козаки і чумаки, взяли татарску кріпость Перекоп і усадовились там. В середині Криму Татари напали на відділ армії зложений з Українців і дуже побили їх. Командант російської армії вислав козакам на поміч кілька полків і ті виратували решту козаків (Пісня „Під Перекопом“). Не менше винищила Українців участь в поході російської армії під Мініхом в Молдавщину в 1739 р. Память про се лишила ся в піснях про „Похід в Молдавщину“. В пісні під „Хотимом“ згадує ся бомбардація турецького табору коло Ставучан в 1739 р. Турки не видержали пальби і утікли в глуп Волощини. Через день і Хотин здав ся Мініхови.

Навіть до Німеччини водила Росия наших козаків. В російскім поході в Пруси в 1757 р. було 1000 Гетьманців і 5000 Слобідчан. В 1760—1762 пішло з російскою армією 2000 Гетьманців. Під пруским містом Кістрін був дуже кровавий бій, в котрім Прусакі перебили майже всіх наших козаків. В пісні сьпівак, котрий вже забув про що сьпіває, з Прусаків зробив Орду (Драгоманів). Під Кістріном Орди не було, тож я Орду відмінив назад на Прусаків.

В пісні „Чумаки за Десною“ лишила ся пам'ять участі українських погоничів і чумаків в російській поході через Литву і Польщу в Пруси. В р. 1757 вислано туди 8000 українських погоничів. Всі вони вигибли майже до одного.

Чумаки в кримській поході.

Сидить пугач на могилі,
Та все пугу! та пугу!
Збирайте ся славні чумаченьки
Зимувати до Лугу!
Котрі умні, розумні, та поспішали ся,
До Лугу припірали,
То ті в Лузі зимували.
А котрі нерозумні, воли отощали,
В Кримській степу марно пропадали.
Лежить чумак між возами,
На важницю схилив ся,
Рученькою лиш правенькою
За серденько захопив ся.
„Коли-б я знав, що тут мині померати,
Свому-б роду уклонив ся;
Вийшов на той битий шляшок,
Слізеньками-б облив ся!“
„Ой ви чумаченьки, славні бурлаченьки,
Ви хлопці вгожі,
Робіть тому чумакови
Домовину з рогожі“.
В суботоньку, против неділеньки
Цілу нічку не спали:
Через той Лиман-річеньку
Переправу й мали.

Переправляли вози з волами,
Ще й казенні гармати...
Біжить миргородський козак
Гренадира ратувати.
Ішли чумаки, славні бурлаки
Та дивили ся в воду :
„Коли-б нам побачити
Гренадера на вроду!“
Ішли чумаки, славні бурлаки,
На них жупани сині,
Поки приставали до армії
Нічого не осталось на спині.
Лежить чумакак межи возами,
Та все думає та гадає ;
Дере поли, дере рукава,
Та все плечі латає.

Під Перекопом.

I.

Ой хто в Криму не бував, Перекопа не видав!
Перекопський командант Запорозцям дає знать:
„Годі-ж вам, Запорозці в Калачах стоять.
А біжить до Салгирю чумаченьків ратувать!“
Ой прибігли до Салгирю, аж лежать наші
[чумаки ;
Лежать наші чумаки, де три, де й чотири ;
Ой лежать наші чумаки, як вялая риба,
На них платя : одежа кровю накишла.
А казав князь Довгорук, що не здійме Орда рук
А Орда руки ізняла, чумаченьків забрала.
Ой пігнали чумака на три битії шляха ;
На три битії шляха, та четверті озера.

II.

Ой хто в Криму не бував, той і дива не видав ;
А ми в Криму бували, ми там диво видали.
Перекопський командант Запорозцям дає знать:
„Ой годі-ж вам, Запорозці, в Калантарі про-
[бувають,
Ой ходімо на Яли, козаченьків ратувать !“
Запорозці як пішли, вперед голову найшли ;
А в Жадченка Степана облуплена голова,
В московского капітана спина обідрана.
Біжать наші козаченьки, як біленькі смички,
А в Жадченка Степана поза нігтями спички.

Похід в Молдавщину.

I.

Чи тим тая Молдава славна, що жовтії піски?
На Молдаву вели по шість пар волів,
А з Молдави пішки.
Чи тим тая Молдава славна, що густії лози?
На Молдаву ішли в сап'янах,
А з Молдави босі.
Чи тим тая Молдава славна, що крутії гори?
У Молдаву пішли в каптанах,
А з Молдави голі.
Миргородський капітан, він розумний чоловік,
Сидить-же він, пише письма, та у Крим
[посилає :
„Годіж вам та чумаченьки сеї соли лупати ;
Приганяйте воли, запрягайте в вози,
За башту тікайте!“
Которі-же та чумаченьки сев зачували,
Приганяли воли й запрягали в вози,
За башту втікали.

А которії чумаченьки сего не чували,
То пропали воли, пропали й вози,
У паровишники сєми.
Миргородський капітан, він розумний чоловік,
Сидить же він, пише письма,
Та в Перекоп засилає :
„Ой годі вам та Москалики в Перекопі стояти,
Віжіть до річки Савгірі, чумаченьків ратувати!
Недалеко до річки Савгірі: сорок миль і чотири
Лежать наші чумаченьки, де три, де й чотири.
Над річкою Савгірою покопані шанці,
Стоять вози, та до гори ярма, та усе чумацкі.“

II.

Похилили ся густі трави,
Де чумаки воли гнали ;
Пожурили ся наші чумаченьки,
Як хури набрали
Ой у неділю рано пораненьку
Усі дзвони дзвонять.
Ой там наші, наші чумаченьки
Вози й воли гонять.
„Ой по чім тая Молдава славна,
Що жовті піски?“
— Ой у Молдаву гнали по чотири воли,
З Молдави пішки. —
„Ой по чім тая Молдава славна,
Що круті гори?“
— Ой у Молдаву йшли чумаки в жупанах,
Назад да голі. —
Ой сидить пугач на могилі,
Та на вітер надув ся ;
Неоден чумак та в Молдославі
На воші здобув ся.
Ой сидить чумак межи возами,

Та все думає-гадає —
Дере поли, дере рукави,
Та все плечі латає.

Під Хотинном.

В славнім місті під Хотимом, гей-гей у потоку
Бєть ся Турок із Москалем більше як пів року.
Коли стали да москалі від рана до ночи:
Да неоден турок-баша замкнув свої очи.
Коли стали тай Москалі яко в половині:
Нехай знає турок-баша которий день нині!
Коли крикне турок-баша да на свої турки,
Голос іде: „досить буде! погинемо тутки!
Утїкаймо в Волощину, в волоскеє місто,
А чей би нас боронило від москалів міцно.“
Чорні кави, чорні врони круглу гору вкрили,
А молодих турків-башів москалі побили.

Під Кістріном.

Ой на мори, на мори синенькім,
Там плавала біла лебідонька
Із малєпькимп лебедятамп.
Ой, як міні море переплисти,
Малих діток на той бік одвести?
Ой, як мені думати й гадати,
Ой, як мені їх позабувати?“
Гдєсь ся взяв сизопірій орел,
Став лебедку бити й забивати,
Малих лебедяток тай поспротити.
Стала лебедка до нього промовляти:

Ой не бий мене, сизопірий орле
Та з малими діточками.
Скажу тобі всю щирую правдоньку :
„Лети орле, біленькими шляхами
Ой там бють ся Пруси з Москалями.
Ой там козак із Прусаком беть ся,
Аж по лицю чорна кровця ллеть ся.
Ой у городі у Кістріні
Да бють ся Прусаки уже три дни :
Бють ся вони три дни й три години,
Та па четверту стало повертати,
Козацкого трупу тай конем не з'їзжати.
В городі Кістріні все поле посіяне
Головками козацкими, в половині з москов-
[скими ;
Текли річки кровавії,
Козацкії, вітязькії в половині із прускими.
В городі Кістріні мости викладані
Толубцями козацкими, в половині з москов-
[скими ;
Мостять мости, да все головками,
Головками, да все московскими.
Уже-ж тее тіло, як папір біле,
А вже-ж тее тіло від сонця згоріло.
Як би-ж мене отець-мати знали,
Вони б мене з двора не пустили,
Як би-ж мене сестриці в дорогу виряжали,
Вони-б мене рано оплакали.“
Десь узяв ся сизокрилий орел,
Дай узяв руку з козацкого трупу.
Да поніс руку у чистее поле...
Ой ніс поле, ой ніс і другее,
А на третім сів орел спочивати ;
Ой став же він ту руку клювати,
Да й став руку бити-побивати.
Стала рука к орлу промовляти :

„Та не клюй мене, сизокрилий орле,
Скажу тобі усю щирю правду:
Коли-б сее отець-мати знали,
Вони-б сее тіло поховали
Та що суботоньки поминали,
Що неділеньки панахиду наймали;
Коли-б сее рідні брати знали,
Вони-б сее тіло поминали;
Коли-б сее рідні сестри знали,
Вони-б сее тіло оплакали.
Вони-б мене, як зозулї обкували.

Чумаки за Десною.

Ой в неділю в ранці, рано-пораненьку
Виходила мати чумаків питати:
„Ой ви чумаченьки, ой ви новобранці,
Чи не має мого сина а у вашій валці?“
„Ой є, стара мати, в полі ріжного цвїту,
Ой є нашого брата а по всьому сьвіту!“
Ой заплакала мати, ідучи до хати,
Що не можна за сина й опита взяти.
„Ой, коли-б я багата, або прежня сила,
То-б я за свого сина обїт постановила“.

*

Ой поїхав чумаченко, поїхав за Десну,
Обіцяв ся вернути ся та на другу весну.
Ждала, ждала чорнавая, тай плакати стала.

*

„Ой якби я сива зазуля, щоб я сизі крила мала,
Тоб я ту превражу Польщу кругом облітала,
Тоб я свого миленького могилу пізнала.

Прилетілаб до його гробу, тай сказалаб : куку;
Подай, подай мій миленький, хоч правую
руку!“

„Ой рад би я, моя мила, обидві подати,
Насипано сирі землі, не могу підняти.“

Кара за дезерцію.

Ой весна красна, ой весна красна,
Із стріх вода капле;
Ой либонь тобі Тарасенку,
Да мандрівонька пахне.
Ой маңдруй, маңдруй, да Тарасенку
Із Лубен до Прилуки.
Ой проклинала да дівчинонька
Здіймаючи в гору руки.
Ой спускав ся да Тарасенко
А із муру по шчуру;
Ой завдав, завдав отцю матці
Да великую тугу.
Ой либонь тебе, да Тарасенку,
Мати змалку не любила,
Ой що тебе, да Тарасенку,
Дай у Крим одружила.
Ой у Києві да й огонь горить,
А в Василькові димно,
А в Білій Церкві да гетьман стоїть,
Тільки намет його видно.
А Тарасенко, а Тарасенко
Крижем к землі припадає:
„Ой гетьман, гетьман, да гетьманочку,
Ізмилуй ся надомною.
Ой пускай коня в сріблї-злотї
За тілом за мною“.

Драгоманів припускає, що Тарасенка засуджено на смерть за се, що він утік від служби в царськiм війську. Козаків, котрі не хотіли іти на Ладогу, або ухиляли ся від служби в часі кримських походів, карано публично смертю „для постраху прочим“.

Москалі на Україні.

Москалики, соколики !
Поїли ви наші волики,
А коли вернетесь здорові,
Поїсьте й останні корови !

В Прибалтійськiм краю.

В часі кримської війни утворено в Полтавській губернії кілька козацких полків, котрі через цілий рік робили службу в Прибалтійськiм краю. В 1856 р. вертали наші козаки до дому через Курск, де записано дві їх пісні.

I.

Киньмо, братці, батька й неньку, родиму
[хатину,
Жінку мплу, молоденьку, малую дитину !
Киньмо ! Во прийшла година, щоб козацка
[слава
Знову встала з домовини, де так довго спала.
Нехай знову степ широкий регоче і плаче,
Як в траві його високій козаки проскачуть !

Нехай Лиман червоніє від вражої крові,
Нехай нова зачорніє могила в діброві!
Нехай скажуть, що ми діти старої Вкраїни
Вмієм голови зложити за божі руїни.
Вмієм поле застеляти не тільки снопами,
Вмієм його засівати вражими тілами.
Вдармож в землю по поклону, гостру шаблю
Разом хлопці! Мах на коней, гайда, скільки
[в руку,
[духу!...

II.

Виходили козаченьки рано з Юнаківки, *)
Схилився оден молоденький конику на гривку.
Хиба-ж він так утомив ся, ідучи походом?
Чи, бідаха, зажурился за домом і родом?
Ні! Козак не знає стоми, за родом не плаче;
І не згада про хороми, як на кони скаче!
А він дума про родину, стару нашу матір...
О, як тяжко, Україно, тебе покидати!
А він дума, що послідний, може, раз витає
Твої степи, Україно, дуброви і гаї...
І послідне його слово, послідная мова
Понесуть ся до престола — за тебе голубко!
Щоб ти більше багатіла своїми синами;
Щоб козацка добра сила в тобі процвітала,
Щоб до віку не змарніла козацкая слава...
Щоб тебе, мамо, кохали свої й чужі люде,
І кобзарі щоб співали про все, що ще буде!

*) Село в полтавській губернії.

Фелікс Потоцкий.

Ой ти пане Потоцкий, воеводский сину,
Запропастив Литву і всю Україну!
Думка твоя була — королем зістати,
Тай пішов до цариці, помочи шукати.
А Бог, що високо видить
І за твою невірність вже тобі не звидить.
Прийде суд на тебе, страшная година,
Візьмуть тебе за лоб, як вражого сина.

Бесіда про Фелікса Потоцкого, участника торговицької конфедерації (р. 1792).

Капніст.

Капніст був Греком в російській службі. Яко миргородский полковник брав участь в походах Мініха на Крим (1737 — 1739). В 1743—1745 кермував будовою кріпостей на Сінюсі. Там він нищив гайдамацкі відділи, що з Запорожа переходили на Україну. Через донос що він хоче строїти гетьмана Розумовського і подруживсь з Татарами, его арештовано в 1750 р. В 1751 его увільнено і зроблено командиром над усіма слобідскими козаками. З сими козаками Капніст був в прускій війні, де погиб під Грос-Егерсдорфом в 1757 р.

„Коли-ж тії гайдамаки та такеє чинять,
Так послати Капністого, нехай їх припинить!
Коли-ж тії гайдамаки та такеє роблять,
Так послати Капністого, нехай їх половить!“

Ой паловив два острога, аж нігде дівати,
Сам поїхав пан Капністий до хана гуляти.
Ой не Капніст, та гуляє в хана обіді,
Він не знає, він не віда о своїй о біді.
Як залили Капністого в тяжкій кайдани,
Та цариці у столицю скоро знати дали.
Як забили Капністого в тугій скрипиці,
Пообрубували обіддя, повезли на спицях.
Ой повезли на столицю, усім дали знати:
Ой щоб знали Капністого благодирем звати;
Ой повезли Капністого драбичатим возом,
А відтіль їхав пан Капністий великим обозом.

Паньскі розбої.*)

В неділеньку рано Сулимові коні гнали;
А Сулим, неборак, по риночку похожа,
Горілочку попива: він у свого добрі пан!
Сулимова жінка, Переяслівка
Перед паном упада, як та ластівка:
„Ой пане, мій пане!
Всю худобу забери, а Сулима не бери,
Бо в Сулима дітки, остались сирітки“.

Козак і лях.

А вже наші козаченьки а вже попили ся,
Посіддали козаченьків, в степи подалися.
Оден козак, превражий син, не не, не гуляє.
Під ним коник вороненький як метель літає.
А приїхав до трактиру, горілки напився,

*) Сею пісню і 8-ма дальшими доповняємо нашу збірку пісень з часів борби з Татарами і Поляками.

В чистім полі на роздолі із ляшком ізбігся.
Козак ляшка здоганяє, на штих піднімає,
А ляшенько козаченька сильно проклинає:
„Бодай тобі козаченьку три літа боліти:
У сироти, у панії ще маленькі діти!“

Дівчина пращає козака.

Коло млина, млина червона калпна,
Ой то-ж не калина — молода дівчина.
Молода дівчина козака любила.
Полюбивши парня, в військо виряжала.
Виряжавши в військо, коня осідлала.
Осідлавши коня в сьвітлоньку зазвала.
У сьвітлоньку зазвала, вечерять давала.
Дала йому рибку, та шей хліба скибку:
„Оце тобі, милий, вечера нашвидку.
Вечеряй, вечеряй, лягай спочивати,
Доведеть ся, милий, в степу ночувати.
Вечеряй, вечеряй, та моли ся Богу,
Як не має жінки, то ляж ізо мною“.
„Як мені, серденько, з тобою ночувати,
Є в мене, серденько, отець, рідна мати.
І отець і ненька, жінка молоденька;
Жінка молоденька, дитина маленька.
Є в мене, серденько, ще малії діти,
Ой рад би я серденько до них полетіти“.
„Вже-ж тобі, серце, до них не літати,
От-тут собі серденько в степу помирати
Чорненькими кудрями степи устеляти,
Своїм білим тілом орлів годувати,
Червоною кровю річки доповняти,
А жовтою кісткою мости вимоцяти.“

Татаре йдуть!

Ой піду я понад лугом, шукаючи свого друга ;
Аж мій милий приляпні, пасе коня на долині.
Виїв трави на пів милі, випив води пів Дунаю;
А мій милий спочиває... А я стану, подумаю,
Що бідная чинить маю! Ой піду я до садочку,
Да виломлю терниночку, да поведу по видочку:
„Ой встань, милий! Татаре йдуть,
Татаре йдуть, тебе возьмуть“.
— Десь ти мене вірне любиш,
Що ти мене тута будиш! —
„Коли-б тебе не любила, то-б я тебе не будила.
Кожда вдова слізки ронить,
А нас нехай Бог боронить!“

Ч у м а к.

Ой по горах сніги лежать,
По долинах води стоять,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки червоненькі
То чумаки молоденькі
Битим шляхом у Крим ідуть.
Гомін, гомін по діброві,
Туман поле покриває,
Мати сина прикликає:
„Вернись, сину, до домоньку,
Я постелю постелечку!“
— Постели, мати, сама собі,
Або своїй дочці коханочці.
А я постелю сірачину,
А в головах кулачину,
А вкрию ся калиновим листом,
Щоб не розстать ся з товариством.
„Вернись, сину, до домоньку,

Змию тобі головоньку!
Ізмиї, мамо, сама собі,
Або моїй рідній сестрі.
Мене змиють дрібні дощі,
А розчешуть густі терни;
А висушить ясне сонце,
А розкуйдить буйний вітер;
А рознесуть кости чорні ворони!
Пішов чумақ співаючи,
Стара мати — ридаючи...

Смерть в Кримі.

Ой сїв пугач на могилі,
Да як пугу! да пугу!
Ой повертайтесь швидче козаченьки
Да до зеленого Лугу!
Ой які-ж швидче повернутись мали
То ті в Лузі зимували,
А деякі, гаючись не дбали,
То ті в степу загибали.
Ой заслаб козак, тай ліг край могили
І на шабельку схилив ся;
Гей, либонь-же він рученькою сильне
За серденько ухопив ся.
„Ой ви брати мої, славні товариші!
Ой ви козаченьки гожі!
Гей, та зробіть-но трупу козакови,
Помагай-же вам Боже!
Ой ви брати мої, славні товариші,
Та зробіть-но тую славу:
Гей викопайте-ж мині молодому
Хоча шабельками яму!
Ой винесьте мене, славні товариші,
Та на високу могилу,
Гей, нехай лиш-бо я ще подивлю ся

Та на свою милу Вкраїну!
Ой ви други мої, славні козаченьки,
Загину-ж я на чужині
Гей обіллять ся-ж сльозами гіркими
Моя мила та й на Україні.

Смерть Янчука.

Ой у лісі, в лісі на дубочку
Там убив Янчук спву голубочку.
На дубі сиділа, ой, тай воркотала,
Їму молодому спати не давала
То-ж не голубка — турецького царя дочка.
Вона-ж там сиділа, тай письма писала
Ох писала-писала
Янчукови спати в ночі не давала
„Ох ти, Янчук, що-ж ти робиш:
Білими ручками в крові бродиш!“
А в неділю рано, як дзвони дзвонили,
Вже за Янчуком Турки гонили.
Дзвони дзвонили, разом перестали,
Вже Янчука в рученьки спіймали.
Ой повели яром, селом-вулицею,
Завязали ручки назад сировицею,
Закували ніжки в залізнеє цуто.
А в неділю рано сонце припікає,
Проклята спиця в ручки ся відає,
Ведуть Янчука селом коло корчми,
Там стояли дві дівчині.
Ох одна каже: „то мій брат“.
А друга каже: „хотів мене взяти“.
„Не правда, руда, я не твій брат,
Правда, чорнява, хотів тебе взяти.
Ведуть Янчука я в чистеє поле:
„Ой чи бачиш Янчук тую камяницю,
Та ще на себе тую шибеницю?“

Що заглянеш Янчук, то все твоє!“
Заглянув же Янчук в полі каплицю,
На чотирех стовпах, а шибеницю.
„Як був би я знав, що з сього смерть буде
То бим я казав та мур змалювати,
Ой змалювати, тай талярем побити,
Тай казав його грішми обсіпати.
Ой як хто тії гроші буде брати,
Ой то той мене буде споминати“.
Тальяр-тальяр, тальяр зелененький,
Тут похований Янчук молоденький!

Смерть Морозенка‘

Ой Морозе Морозенку,
Ой ти славний козаچه,
За тобою Морозенку
Уся Україна плаче.
 Не так тая Україна,
 Та як та стара мати...
 Заплакала Морозиха
 Та стоячи біля хати.
Не плач не плач Морозихо,
Не плач не жури ся,
Ходи з нами козаками,
Та меду — вина напий ся.
Ой щось мені козаченьки
Мед пиво не петь ся,
Ой десь син мій Морозенко
З татарвою бється.
Ой з за гори із за кручі
Мале військо виступає;
Попереду Морозенко
Сивим конем виграває.
 Та схиливши голівоньку
 Сиву коню на гриву;

Тай розпустив чорні кудрі
Сиву коню до кониту.
Тож не грім в степу горгоче,
Тож не хмара сьвіт закрила;
Тож татар велика сила
Козаченьків обступила.
Бились з ранку козаченьки
До ночі глухої;
Козаків лягло чимало
А татар у троє.
Ні оден козак не здав ся
Живим у неволю;
Полягли всі, не вернув ся
Ні один до дому.
Не вернув ся й Морозенко
Голова завзята;
Замучила удалого
Татарва проклята.
Вони-ж його не стріляли
І на четі не рубали,
Тільки з його молодого
Живцем серце виривали.
Взяли його поставили
На Савур могилу,
Дивись тепер Морозенку
Та на свою Україну.

Смерть Гнатка.

Гнатко був гайдамацким ватажком, що набігав на Уманьщину і у Дзвіногородку (1743). Поляки убили єго. В інших варянтах бабуся сховала Гнатка, защо Поляки замордували єї. „Кравчиною“ зве сьпівак хлопців-ватажків.

Та ще не світ, та ще й не світ,
Та ще не світає,
А вже Гнатко з кравчиною кончки сідлають.
Осідлавши кониченьки, став горілку пити,
Наїхали вражі спки, що нігде й ступити,
Стали ляшки, вретичні сгни, з мушкетів па-
[лити.
Ударило два ляшенки навхрест шабельками,
Тікав Гнатко з кравчиною да попід ручень-
[ками.
Біжить Гнатко понад Росью, аж зимная й
[роса;
Одна нога у сапьянцях, а другая боса.
„Почкай Гнате, почкай брате, порадьже ти
[мене;
Скинь із себе чорний сапьян, та надїнь на
[мече“.
Біжить Гнатко понад Росью, чорний ворон
краще,
Оглянувся назад себе, й аж кравчина плаче:
„Почкай Гнате, почкай брате, порадьже ти
мене;
Скинь із себе голуб жупан, та надїнь на мене“.
Побіг Гнатко до матусі: „Сховай мене нене“.
„Ой не буду, дитя мое, я тебе ховати,
Будуть мене через тебе по тюрмах тягати“.
„А бач Гнате, а бач брате, не сховає й мати.
Було-ж тобі жидів різати, ляшків не займати!“

По полтавскім бою.

Піснями „Царські обіцянки“ аж до „Не-
богато погуляли“ доповняємо пісні про події
на Україні від бунту Мазепи. В „Царські обі-
цянки“ задержала ся память листів розкида-
них по Україні від коли тільки Мазепа при-

став до Шведів. В сих письмах цар обіцявав, що не буде на Україні робити ніяких змін противних договорів України з царем. Цар натякає також на свою побіду над Шведами і Запорожцями. Пісня склала ся на Гетьманщині, поки народ еще не закоштував порядків, які цар заводив на Україні, а про які народ співав пізнійше в піснях про рекрутчину, панщину, роботи при каналах і на лініях, та про воєнні походи з російською армією. „Союз з Шведами“ говорить про се, що Мазепа, коли з шведским королем був в Бендерах, дораджував єму не опускати рук, а старати ся направити се, що поспував погром під Полтавою.

В 1711 р. цар Петро I. ішов протів Турків на Прут (пісня: „Цар не вірить України“). Він бояв ся, що українські козаки з Запорожцями виступлять протів него. Оден Голіцин Михайло був київским губернатором і в часі походу російської армії доглядав за Запорожцями, а другий, Михайло Голіцин був командантом російської армії і вів єї до молдавської границі через Правобічну Україну, котра тоді звалась „лядскою стороною“, або „межою“.

„Тепер гірше жити“ — рекрутська пісня і слідує, доказують, як цар сповнював свої зобовязання супротив України. „В чужій службі“ доповняє пісні про грабарські роботи Українців за Катерини II., а може й пізнійше.

В 1711 р. Росія розпочала війну з Туреччиною. По невдачнім (прутским) поході в договорі з Туреччиною (12/VII. 1711) цар відступив від Запорожя за Орелью, котре перейшло під татарско-турецкий протекто-

рат і від Правобережної України, котру ще в 1667 р. подаровано Польщі. По смерті Мазепи козаки (ті що були на турецькій території) вибрали гетьманом військового писаря Орлика. Орлик разом з запороским отаманом взяли ся відбирати від Польщі Правобічну Україну під протекторат турецький. В 1711 р. Орлик з Запорожцями і Татарами підняв ся аж під Білу Церкву. Богуслав і Корсунь самі йому здали ся. Польського панованя боронив воївода Любомірський. Против него виступали полковник Перебийніс і запороскі ватаги Поповича, Горленка і Швачки. Полякам помагали Москалі і Гетьманці, що лишили ся вірними Росії. Що стало ся з Швачкою — не знаємо. Можливе, що зловили его Москалі і москвофільські Гетьманці з Білої Церкви (1715). Сего Швачки не треба мішати з пізнійшим гайдамацким ватажком Швачкою.

В Гайдамаччині на Україні (1750—1768) брали участь численні ватаги Запорожців. Народ гадав якийсь час, що царське правительство солідаризує ся з гайдамацким рухом і дозволило нищити польських панів. Тому то Запорожці, що були при уманській різни дякують (в піснї: „Не богато погуляли“) за сей дозвіл. Однак вони пізнійше розчарували ся, коли російські війська стали разом з польськими нищити гайдамаків.

Царські обіцянки.

Ой залітає орел сизий по високій могилі,
Засилає государ листи по всій Україні:

„Живіть, живіть Українці, не бійтесь нічого,
Звоював государ Шведа і Запорожців много“.

Союз з Шведами.

Ой по Туркам, по кавулкам
Часто веселять ся,
Король шведський з Мазепою
Собі радять ся.
Ой Мазепа та королеви
Вірно присягає,
Король шведський да Мазепу
.

Співак забув, як пісня сліває ся далі,
а казав, що шведський король питаєсь Мазепу:
„чи не зрадиш ти мене з козаками і з усім
війском своїм?“

Цар не вірить Україні.

Восточний цар на Вкраїні не діймає вірч,
Посилає Голіцина, щоб не було зміни:
„Ой, іди-ж ти Голіцину, лядскою межою,
А я піду із Москвою слідом за тобою.
Станови ся Голіцину, все на крутих горах,
А я стану із Москвою по вельможних панах“.

Тепер гірше жити.

Добре-ж було жити, добре було бути,
Доки не писали пани комісарі хлопців у ре-
[крути.
А тепера пани комісарі хлопців пописали.
Ой забрали, тай спарували, як голуби в парі,

А в п'ятницю рано девятого числа в рекрути
[забрали,
Засмутилась Україна як сонечко в хмарі.
Ой красне місто, де Біла Церков, мальовані
[шанці,
Тудаж вели до прийому молодії новобранці.
Ой красне місто, де Біла Церков, мальовані
[квіти,
Ой заплакали тай отець-мати, ще й дрібненкі
[діти.
Ой повезли хлопців битими шляхами,
За ними ненька вмиваєть ся дрібними сльо-
[зами.
„Лучче-ж було, стара нене, мене в купелі за-
[лити,
Ніж тепер маєш за мною дрібні сльози лити.
Згадай мене, серце миленька в неділеньку
[в ранці ;
А я тебе згадаю, як на війну стану
В турецькій границі“.

В чужій службі.

„Почім-же ти та Мозиру знаєш,
А що жовтії піски?“
— Туди ішли з сірими волами,
А назад прийшли пішки. —
„Почім-же ти та Бобруйску знаєш,
А що різаниї фosi?“
Туди ішли в червоних чоботах,
А назад прийшли босі!“

Запорожець Швачка.

„Ой не буде краще, та не буде ліпше, як на
[тій Україні :

Що не буде жидів, не буде Ляхів, та тре-
[твої унії!
Ой, не звіть мене та Швачкою, а звіть мене
[Кійло:
Позганяв жидів, позганяв Ляхів, в Білу Цер-
[кву на стійло!“
Ой, уже-ж тая Біла Церква та обжитая ки-
[тайками!
Ой тепер вона та завойована та славними ко-
[заками:
Ой, хвалить ся батько Швачка, та до Хвастова
[йдучи:
„Ой, будем дроти, панове молодці, з китайки
[онучі!“
Та ходить Швачка та по Хвастові та у жов-
[тих чоботях;
Ой, вивішав жидів, ой вивішав Ляхів та на
[панських воротах!
Та ходить Швачка та по Хвастові, тай став
[собі в кутку:
„Ой не має жидів, ой не має Ляхів; ох, мій
[тяжкий смутку!“...
Та пішли старці-торбищники та стали Лашків
[бити.
„Ой, не подобає, панове молодці, з неживого
[глумити!“
Та на козаків, та на молоденьких пригодонька
[стала:
Ой, у середу у обіді їх Москва забрала.
Ой, як крикнув батько Швачка: „та із коней
[до долу!
Ой, не даймо ся, панове, молодці, та у тяжку
[неволю!“
А Москалики та не дурнії, та розуму до-
[брали

Ой, на сампій перед батька Швачку з осау-
[лою звязали.
Ой побрали, попарували, усіх по два до ку-
[почки.
Заглядають оден на другого, як сизі голу-
[бочки.
Ой забрали, попарували як голубів в парці,
Ой засмутила ся Україна, та як сонечко
[в хмарці.
Ой атамана з осаулою тай до купи звязали,
Ой забрали, тай повязали і на вози поклати.
Ой, повезли батька Швачку та густими ло-
[зами;
Ой, оглянув ся батько Швачка тай умив ся
[сльозами!
Ой, вивезли батька Швачку та в чистеє поле,
Оглянув ся батько Швачка: „ой, тут мені
[горе!“
Ой вже Швачки нема, вже го осадили в са-
[мім ринку у місті.
Та летить галка, та летить чорна, та на Дніпр
[рибу їсти...
Ой, пише батько, ой пише Швачка та до ко-
[шового листи.
Ой, уже-ж галці, ой, уже-ж чорній та на Дні-
[прі не бувати,
Ой, уже-ж Швачці та від кошового та листів
[не читати!

Не багато погуляли.

Ой у неділю, рано по раненьку,
Да всі дзвони дзвонили...
Ой доумились славні Запорожці:
Взяли Умань запалили.
Ой горить Умань, ой горить Умань,

Да й нікому ратувати:
„Ох було-ж вам, превражі Уманці
Запорожців не займати!“
Ой горить Умань, ой горить Умань,
Да й нікому погасити:
„Ох було-ж вам, превражі Уманці
Запорожців не дрочити!“
Ой там у полі, в полі на роздолі
Там зацвили ожини,
Ох там-же, там-же превражі Уманці
Да й по воду ходили.
„Ох і не ходіть, превражі Уманці
Та до броду по воду...
Ох, як займемо, то так заженемо
Як ту череду в воду!“
Поздоров, Боже, Петра Павловича,
Судариню Катерину,
Ой що пустили славних Запорожців
Погуляти на Україну;
Ой що дозволили славно погуляти
Та на всю Україну.
Гей, та не довго-ж вони погуляли.
Тільки левь, три години,
Та потекли річки ляцкої крові
На чотири половини!
Ой хвалили ся славні Запорожці
Тай з України ідучи,
Що будем посити сукні та жупани
А з китайки й онучи.
Ой поздоров Боже царя Петра
А царицю Катерину,
Ой що пустили нас погуляти
Та на славу Україну.
Ой не багато та ми погуляли
Тільки три дні й години,

Ой текли річки та з нас кроваві
На чотири половини!

Знищенє Запорожа.

Нищенє Запорожа розпочала Росія зруйнованєм Чортотлицької Січи в маю 1709 р. Як тільки цар Петро І. довідав ся, що Запорожці разом з Мазепою пристали до Шведів (до шведского табору в Будищах отаман Гордієнко привів 8000 Запорожців), вислав три полки під командою Яковлева, щоби зруйнував столицю Запорожа. З Яковлевом був український полковник Галаган, котрий зрадив Україну і відступив від Мазепи. Галагана вислано тому, бо він був колись Січовиком, знав добре околицю Січи, саму Січ і більшу часть Січової старшини. Яковлев взяв штурмом граничний город запороский Переволочну і оба Кодаки. Коли Яковлев станув під Січию, отамана Петра Сорочинського, вибраного заступником Гордієнка, не було в Січи. Він був в Кримі, звідки мав привести на поміч Орду. Яковлев вислав до Січовиків посольство з жаданєм, щоби вони покорили ся. Січовики посла утопили і стали борозити ся. Вже погиб оден російський майор, 8 офіцирів, 295 салдатів і 178 коней, а 1 офіцир і 141 салдатів качало ся ранених по траві, коли стала ся ось яка пригода: Січовики побачили, що іде якесь військо. Вони гадали, що се Сорочинський веде Орду. (В пісні сказано, що то Галаган здурив Січовиків). Січовики вийшли з своєї кріпости,

але запізно пізнали свою похибку, що се не Орда, але московські драгуни. Москалі вдерли ся до Січи і опанували її. Москалі увязнили отамана (певно наказного), судию, 26 куріних отаманів, 2 черців і 250 козаків. З того замордували 156 козаків і всіх отаманів. По зруйнованю Січи цар поставив в Кам'янім Затоні (московське укріплене низше Січи) більше війська, щоби не допустити до відбудовання столиці Запорожа, як би схотіли вернути ті Запорожці, що утікли, або ті, що разом з Мазепою були в Бендерах.

Січовики, котрі при руйнованю Січи спасли ся бігством, зібрали ся в землі кримського Хаана, а піднявшись горі Дніпром пробували заложити Січ при устю Кам'янки в Діпро, але гетьман Скоропадский (наслідник Мазепи) з генералом Бутурлином вигнав їх звідтам. Січовики уступили на татарську територію і заклали Січ під ханською протекцією над Дніпровим Лиманом на лузі Олешки. Отаманом став Яким Богуш.

Запорожці, що били ся під Полтавою, по скінченім бою переправились через Дніпро під Переволочною, прибігли степом до Лиману Богу, щоби іти під Очаків (в пісні: „понад Богом рікою, та понад Лиманами), відтак Лиманом Дністра в Бендери (в пісні: „в Молдаву лежати“). Пізнійше і сі Запорожці пішли до Олешок.

Пісня „Затяжники“ згадує переслідуване Росією і вірними їй Гетьманцями Запорожців, що ходили під Полтаву (Затяжники). Сих затяжників проклинали козаки, що не мали смілости боронити волі і чести свого краю, та лишили ся вірними Росії.

Усадовивши ся на Запорожю, Росія розпочала роздавати своїм панам запороскі землі (пісня: „Межованє Запорожа“). Запорожці надіють ся, що „король (шведский) очистить“ їх землю, себто прожене Росію і єї панів.

Коли Орлик організував разом з Гордієнком дальшу борбу против Росії, старав ся позискати до сеї борби решту Запорожців, що лишили ся дома (пісня: „Орлик“). Сі Запорожці здаєть ся не вірили в успіх сеї борби і викрутили ся фразами, що вони вже присягли цареві і сеї присяги не можуть ломити.

В часі війни з польськими конфедератами і Турками в рр. 1768—1774 часть Запорожців плавала з дніпрового лиману в дунайські горла, а часть стояла в кріпостях на ріці Синюсі, де козаки страшно бідували і ждали, що їх покличуть на Дунай, коли російська армія мала переходити за сю піку. Пригоди з сего часу згадують ся в піснн „Над Синюхою“.

Олешківські Січовики вертають на Запороже в 1733 р. (пісня: „Поворот на Запороже“). До повороту спонукали їх головно обіцянки царского уряду, між иншим, що Правобічна Україна буде сполучена з Гетьманщиною і що Росія буде шанувати права так Запорожа як і України. Січовики вертають і закладають (1734) Січ між ріками Підпільною і Базавлуком. Росії Запорожці були потрібні до воєнних походів, в котрих вони дійсно беруть участь (1734—39).

Цариця Катерина розширювала границі Росії на схід і на полудне, отже мусіла та-

кож підбити Запороже і прилучити сей край до Росії. Але саме підбите Запорожа без винищення Запорожців, не вистарчало Росії. Запорожці були виховані в власній державній самостійности і в вічній борбі о з'єднене українських земель в одну державу, так само самостійну, як Запороже. В додатку на Запорожу не було панів, всі були вільні і рівні не лиш під національним і горожаньським зглядом, але і під зглядом суспільно-економічним. Мішаючи ся вічно в українські справи, Запорожці піддержували на Україні ідеал національної єдности і незалежності, піддержували борбу против паньства. Вони підбурювали українських селян і простих козаків против роздачі земель панам і против панщини, та всяких драчок, які під протекцією російського правительства вводили пани і само правительство. Щоби вигубити елемент, котрий піддержував ідею національної самостійности і горожаньської та соціально-економічної рівности, Росія мусіла не лиш на Україні винищити елемент, котрий піддержував і боров ся за сї ідеї. Росія мусіла винищити, розігнати на всі чотири вітри все козацтво запороске, а навіть все, в традиції самостійности і рівности виховане населене Запорожа. Як довго істнувала держава запороска і самі Запорожці, так довго Росія не могла бути певна, що удержить ся лад, який Росія заводила на Україні.

Початок зроблено знищенем столиці Запорожа і розігнанем головного сталого гарнізону запороского. Дня 4. червня 1775 російські війська одержали наказ напасти неждано на Запороже і обсадити головні мі-

сцевости Запорожа. Генерал Текелі дуже форсованим і скорим маршем прийшов під Січ, котра тоді була над рікою Підпільною. Стало ся се третого дня Зеленої неділі, в ночи з середи на четвер. Коли козак в головнім коши пробудили ся. вся Січ за кошем, всі укріплення, артилерія і всі судна на Підпільній були вже в руках москалів. Козак в коши хотіли зразу боронити ся, але отаман Кальнишевский, бачучи, що вже ніяка оборона не допоможе, казав впустити до коша російське військо. Три російські полки, що обсадили кіш, кинули ся рабувати. В січовій церкві вирубали царські ворота, вилиті з чистого срібла, а з образів зривали шати і привіски. Більша часть січового гарнізону утікла Дніпром і морем до Туреччини. Січову старшину арештовано і відставлено в Петербург (в пісні „Січова Старшина“ вони самі ідуть до цариці). З Петербурга вислано в як найбільшій тайні: отамана Петра Кальнишевского в монастир на Соловецкім острові (Біле море), де він прожив 27 літ і умер в 1803 р.; судію Павла Головатого і писаря Івана Глобу держано до смерти в Сибірі першого в Тобольску; другого в Труханску.

Священик Січової церкви, еромонах о. Володимир Сокальський, котрому Москалі рабуючи січову церкву, „служити не дали“, утікає (як каже пісня „В дорозі до Турка“) разом з Запорожцями до Туреччини. Припливши до Акерману, Запорожці вислали до султана 40 людей, „по чоловіку від куріня“, заявили, що їх є сорок тисяч і коли він дасть їм в своїм царстві землю, то вони будуть ему

служити. (Пісня: „Запорожці у султана.“) Султан боїть ся „ізміни“, бо вже раз зрадила-го Олешківська Січ і вернула під Росію. Остаточно султан прийняв їх і депутація зложила сейчас в імени всего війська запорозкого присягу вірности.

В 12 літ по здобутю Запорожа Росія прийшла до переконання, що за скоро зруйнувала і розігнала запорозке козацтво. Запорожці були тепер потрібні до війни з Турком, отже Патьомкін (Грицько), той що колись „пораїв“ знищити Запороже, порадив тепер відтворити запорозке військо, хоч — борони Боже — не на самім Запорожу. В 1787 р. утворено з решток Запорожців Чорноморске військо, котре організували Сидір Білий, Захар Чепіга і Антін Головатий. На поселене царици падала Запорожцям землі між Богом а Дністром. („Ой дали нам землю.“) Після рапорту Чепіги у Чорноморців було 12.622 козаків. (Ті Запорожці, що утікли до Туреччини, мимо візваня Катерини, лишили ся ворогами Росії і разом з турецькою армією оперували против російської.)

Заслугою, чи виною Чорноморців є, що-ся війна закінчила ся для Росії ліпше, ніж прутський похід. Лише через поміч Запорожців російська армія взяла штурмом турецькі кріпости Очаків і Ізмаїл (в грудни 1790, пісня: „Під Ізмаїлом“). Турецьку кріпость на острові Березань здобули самі Запорожці під командою Головатого в падолисті 1788 р.

По війні (1791) покриті славою Чорноморці зачали поселяти ся на дарованих їм землях між Богом а Дністром, Але цариця не на те утворила Чорноморске військо, щоби

в сусідстві України удержати зорганізовану силу з традиціями Запорозжців. Сейчас по війні порішено розігнати Чорноморців, або перекинути їх десь далеко від Запорожа і України. Вже в 1792 р. Чепіга жалує ся, що козаків привертають в підданство. Старшина Чорноморців знала, що Росія винищить сі рештки Запорозжців, з огляду на свій плян зросийщення і спанщення України і Запорожа. Щоби ратувати останок „славного війська запорозкого“ старшина рішила ся виторгувати для сего війська — хоч би дальший від України шмат землі. В тій ціли вислано до цариці військового судию Головатого. Результатом его поїздки було се, що 30. липня 1792 р. доручено Головатому грамоту, в котрій цариця дарує Чорноморцям землі на правім березі Кубані під Кавказом (Тамань) і каже туди перевести чорноморских Запорозжців. Старшину, котра зрозуміла, що се одинокий спосіб уратованя більшої організації Запорозжців від загибели, утішила ся ласка цариці (Пісня: „На Кубань“). Загал Чорноморців не був вдоволений з сего перенесеня і просить (в пісні „До Грицька Нечоси“) покійного гетьмана всіх Катеринославских і Чорноморских козаків (гетьман Грицько), котрий виторгував був для Запорозжців землю між Дністром а Богом, щоби вставив ся за ними у цариці. Перший відділ Чорноморців прийшов над Кубань в серпни 1792 р. З другою частию прийшов Чепіга, а в 1793 Головатий з рештою.

Не всі Чорноморці перенесли ся на Кубань. Велика часть лишила ся, а часть, котра не хотіла ні на Кубань іти, ні гнути шию

в ярмо панщини, утікла на Дунай, де була запороска Січ (пісня: „Не підемо на Кубань!“)

В піснях „Запороже під Москалем“ маємо образ російського панованя на землях знівеченої республіки. Хлопців стали брати в рекрути, так як на Україні; землю, котра доси не знала панів, роздавано російським „сенаторам і генералам“, а народ закріпощувано. Козаків уживано до тяжких робіт, приміром над Синюхою. Наслідок того такий, що народ утікав від панщини і рекрутчини за Дунай, де сиділи „тверді“ Запорожці, котрі ані гадали вертати до рідного краю під панованє зненавидженого „Москаля“. Роспя робила утікачам за Дунай різні перепони, про що лишила ся память в пісні „Запороже під Москалем, VII“.

Коли по зруйнованю Січи в 1775 р. більшість Січовиків утікла до Туреччини, султан дозволив їм жити на дельті Дунаю. Вони там жили здаєсь до 1785 р. розкинені по цілій дельті без правильної організації, змішані з російськими Некрасовцями, з котрими мусіли вести безпереривну борбу. В 1785 р. часть Запорожців (8.000) бере на службу Австрія і дає їм землі в Банаті а відтак в бачкiм комiтатi. З сих, що лишили ся в Туреччині, в 1806 р. частина вертає до Росії і входить в склад „усть-дунайских“ полків.

В російско-турецкій війні 1807—1809, беруть Запорожці участь по турецкій стороні против Росії (в крiпости Руцук під командою кошового Самійла Кальниболоцкого)

В 1811 р. більша часть Запорожців, що служила в Австрії, вертає назад до Туреч-

чини і осідає коло Силістрії (Семейни). Там правильної Січі не було.

По завзятій війні з російськими поселенцями на дельті, Запорожці здобути місто Липованів Тульчин і вирізали его населенє. В 1-12 р. Запорожці вийшли з Семейни і заложили Січ в Катирлезі, при устю одного рамени дунайскої дельти. Війна з Некрасовцями скінчила ся тим, що Запорожці взяли їх місто Дунавець. Рештки Некрасовців вивезли ся до Малої Азії, а Запорожці заложили Січ в Дунавци (1814—1828). Число наддунайских Запорожців постійно збільшало ся утікачами з Запорожа і з України, про що згадують численні пісні. Навіть ті Запорожці, що помагали Росії в війні против Туреччини, по заключеню мира (1811) утікали з російської армії і лишали ся на Дунаю. Наддунайська Січ була взагалі прибіжницем утікачів з під російського і польського ярма.

„Під Турчином“ жило ся Запорожцям дуже добре; навіть в власнім краю не могли мати такої широкої волі, як під „бусурманьским“ царем. Лише дві річи мучили їх: туга за рідним краєм і родиною, (пісні: „Житє в Туреччині“, та се, що нераз мусіли „на брата“, та „на віру бити“. Наддунайські Запорожці брали разом з Турками участь в війнах против Росії, мусіли бити ся з Українцями та Запорожцями, що служили в російській армії. (Пісня: „Брат на брата!“) Запорожці мусіли також на власну „віру бити“, бо яко турецькі васалі ходили в рр. 1817-8 під кошовим Олексою Сухимою против православних сербских повстанців. Коли вибухло

грецьке повстанє, наддунайські Запорожці в 1821 р під проводом Мороза на 40 турецьких кораблях брали участь в облозі Місольонґи. В повороті грецька мина розірвала оден корабель, при чім погибло 600 козаків. Під проводом Півторака брали козаки участь в облозі якогось грецького міста і здобули єго. Козаки били ся також з грецькими відділами „на Молдаві.“

Російське правительство, котре потребувало тоді багато вишколеного війська, раз у раз звертало ся до Наддунайських Запорожців з пропозиціями, щоби вертали до краю. Росія не щадила при тім ріжних обіцянок. Запорожці в єї обіцянки не вірили і рішучо не хотіли вертати під російське панованє. (Пісні: „Ой брешеш Москалю!“, „Не вернемо на Русь!“)

Коли мала розпочати ся нова війна з Туреччиною, Росія знов наслала агентів, котрі агітували за поворотом Запорожців. Дійсні Запорожці ані гадали вертати. За поворотом були тільки утікачі з під панщини, котрі на Україні мали родину і тужили за нею. Їх провідником був Гладкий, вибраний в 1827 р. кошовим. Коли розпочала ся війна, Гладкий зібрав лише 500 охочих до повороту, утік з ними з Січи так, що козаки про се навіть не знали і пристав до російської армії (1828). Турки і Молдоване пімстили ся за сю зраду на оставших ся Січовиках. Напали на Січ, зруйнували єї і багато народу вирізали. Так пропала послідна Січ Запорожців і послідна їх самостійна організація. Запорожці розбігли ся по цілій Дельті і змішали ся з прочим населенєм. По війні Росія

не усадила козаків Гладкого на Запорожю, лише перекинула їх під Азов (Азовске військо). Звідтам козаки зачали утікати назад на Дунай, особливо коли їх зачали „голити“.

Запороже знищене, а Запорожці розігнані на всі сторони світа. (Братя не в купі). Нині вони розсіяні: по Запорожю, між Дністром а Богом, в Банаті, в Слявонії, в Добруджі, під Азовом, на Кавказі; навіть чи не на Мальті, бо і „у Мальтиза служить“. Росія осягла свою ціль.

Зруйноване Чортомлицкої Січи.

I.

У Кліві на риночку пила Москва горілочку.
Пила-ж вона, та гуляла, собі порадовьку

[мала:

„Порадьмо ся милі братя, як Січи дістати.
Пішлемо по Галагана, по прилуцкого пана;
Той у Січи добре знає, той нам Січи ді-

[стане“.

Казав еси пане Галагане, що в нас військо
[не має;

А як вийде на таракана, як мак процвітає.
Казав еси, пане Галагане, що у Січи Москви

[не має;

Коли гляну: поміж курінями, як мак про-

[цвітає.

Стоїть Москва кінець моста тай дивить ся
[в воду

А на свою хорошую вроду.

Що сама себе одвоювала, кров свою проли-

[вала,

Червоними прапорами базар красувала.
У неділю рано пораненько обманонька стала:
Виманили наших козаченьків у чистеє поле;
Виманивши взяли повязали по два до ку-
[почки;
Вони скликають ся та озивають ся як сивії
[голубочки.
Ой уже-ж наші славні Запорозці тай невесе-
[лі стали;
Ой облягли їх, облягли Москалі та всіма сто-
[ронами...
Ой ударив Яковлев з високої бійниці:
Посипались Запорозці як зимнії кислци.
Ой зашуміли густі лози щей круті кручі,
Заплакали славні Запорозці та з Січи ідучи.
Та летить крячок, та по той бочок,
Де взяв ся шуліка:
„А не буде в Січи города од нині до віка!“

II.

Та казав єси, пане Галагане, що у Січи
[мудро;
Ой, як вийшли із Січеньки, на серденьку
[нудно...
Та казав єси пане Галагане, що у Січи
грече;
Ой, як вийшли із Січеньки, оббив ворог
[плечі.
Ой, у Січи на базарі побито колочки;
Ідуть наші Запорозці та і без сорочки.
Та у Січи на базарі загачена гребля;
Ой як вийшли із Січеньки, оббив Москаль
[ребра.

III.

Ой, із-за гор, із-за крутої вітер повіває;
Та хитрий Москаль край запорозкий кругом
[обнімає.]

Наші козаченьки, наші молоденькі
Нігде в страху не бували;
Сорок тисяч москви, виборного війська
У пень вибивали.

Наші козаченьки, наші молоденькі
Да невеселі стали,
Гей обступила вража драгунія
Да всіма сторонами
Ой, обнявши та запорозкий край, в курині
[вступає;]

Ой, уступвши та у курині, запас відбирає.

Ой, по тім боці та у Підпільні широкая
[гребля;]

Ой, неодному же Запорозцю оббив Москаль
[ребра.]

Ой, по тім боці та у Підвальні залізнее
[кручя;]

Ой, заплачуть славні Запорозці, із Січи идучи.

По полтавськiм бою.

I.

Запорожці, небожата, — пшениця не жата!
Ой, пійдіте, оглядіте, — пшеницю зажніте! —
— „Ой, хоч підемо оглядати, не будемо жати!
Похвалялись славні Запорожці Полтаву узяти.
Поутру вони рано вставали, добрих коний сі-
[длали;]

А до вечера славні Запорожці всі в полон
[попали.]

Хвалили ся Запорожці Полтави дістати...
Ще Полтави не дістали, а вже Швед іздав ся.
На бідную головоньку кошовий зостав ся.
„Ой, умерла в кошового старенькая мати,
„Ой, нікому кошовому порадоньки дати.
Наорали, ой, да насіяли, та нікому жати :
Пішли наші славні Запорожці та в Молдаву
[лежати...
„Ой, полети галко, ой, полети, чорна, да на
[Січ ри-у їсти,
„Ой принеси галко, ой принеси, чорпа, від ко-
[шового вісти.
— Да вже мені не літати на Дніпр риби їсти,
Да вже мені не носити від кошового вісти! —
„Ой, ви Запорожці, ой, ви молодії!
Повдавались оден в одного, як брата ріднії.
„А де-ж ваші, славні Запорожці, та воронії
[коні?“
— Наші коні в царя на припоні, Запорожці
[в неволі! —
„Ой і деж ваші, панове молодці, а срібнії
[узди?“
— Наші узди в коний на занузді, а самі ми
[у нужді! —
„Ой, де-ж ваші, славні Запорожці, золоті пі-
[столі?“
— Наші пістолі в царя на престолі, а ми й
[у неволі! —
„Гей, а де-ж, ваші славні молодці, громкії
[рушниці?“
— Наші рушниці, в царя у столиці, Запо-
[рожці в темниці!“
„Ой, а де-ж ваші, панове молодці, ясенькії
[списи?“
— Наші списи в батюшки на стрісі, ми сами
[у лісі!

„Ой, ви Запорожці, ой, ви молодці, деж ваші
[луки?“

— Наші луки побрали гайдуки, сами-ж ми
[в розлукі!

„Гей, Запорожці, ви славні молодці, де ваші
[жупани?“

— Наші жупани поносили пани, самі-ж ми
[пропали!

„Ох, а де-ж ваші, панове молодці чоботи са-
[п'яні?“

— Наші сап'яні забрали гетьманці у неді-
[леньку в ранці!

„Ой, де-ж ваше, славні Запорожці, хоробре
[лицарство?“

— Наше лицарство пропало для царства....

„Ой, де-ж ваша, славні Запорожці... та воль-
[ная воля?“

— Наша воля по тім боці моря.. така наша
[доля!

Ой, полети, полети, да чорная галко, да на
[Дніпр рибу їсти,

Ой, принеси, принеси, да чорная галко, від
[кошового вісти.

Ох, уже-ж галці, ох уже-ж чорній та назад
[не вертать ся,

Ой, уже-ж нам, панове молодці, із кошовим
[не видать ся!

II.

Ой хвалили ся славні Запорозці та із Січи
[йдучи;

Що будем носити сукні та жупани, а з ки-
[тайки онучі

Ой, казав еси та козак Гордівенко, а що сла-
[вонька буде:

„Гей, будемо, брате, та поли драти та плечі
[латати!“
Ой на козаченьків, ой на Запорозців, та при-
[годонька стала.
Що у середу да у обіді їх Москва забрала.
Ой, ішли наші славні Запорозці понад Бо-
[гом рікою,
Ой, широкою та глибокою, та понад лиманами.
Ой, вже наші славні Запорозці у великому
[жалю:
Ой, та не знали кому поклонить ся, та ко-
[трома царю.
Ой, уклонили ся тому турецькому бо за ним
[добре жити,
Ой, тільки за одно да неприємно, що на свою
[віру блати.
Пише цар листи та до кошового: „та ідїть
[до мене жити,
Віддам землю та по прежнему, по Дніпро
[границю.“
— Ой, брешеш, брешеш, превражий Моска-
[лю. Се-ж ти хочеш обманити,
Ой, як підемо у твоє царство, то будеш нам
[лоби брити.“
— „Ой ви молодці, славні Запорозці, та не
[бійте ся нічого;
Ще-ж я в своїому білому царстві та не зра-
[див нікого.“
„Ой що ваші пани, єретичні сини, не гаразд
[зробили,
Край веселий, степ широкий таї занапасти-
[ли.“
Ой, летїла бомба з московського поля, та по-
[серед Сїчи впала;
Ой, хоч пропало славне Запорожя, та не про-
[пала слава!

Затяжники.

Нешасливий козаченько без долі вродив ся;
Взяли його в неволеньку, він сльозами вмив ся.
А узявши в неволеньку, забили в кайдани,
А забивши у кайдани, ведуть перед пани.
Да летить орел сизий да і сів на бучині;
Плаче, плаче козаченько по своїй причині.

Чом калині в воду не хилить ся, коли вітер
[віє?
Ой як козаку тому не журить ся, що сер-
[денько ние?

Погоріли степи-поля, пусті балки стали,
А вже наші затяжники в зимовниках стали.
Не багато уступили: по Лядській Шанці,
Вже нас стали доганяти козаки-гетьманці:
— „Сучі сини, затяжники, не гаразд вчинили,
Що степ добрий, край веселий дай занапа-
[стили!“

— „Ворекла річка невеличка — тече вода
[зтиха,
Ой, хто не був у Полтаві, той не знає лиха“.

Ой іде вже гусарія, заблистала списа:
— „Утікайте затяжники, бо буде вам лихо!“
Утікали затяжники да й стали гадати:
— „Ой не могли ми, пани молодці, москалїв
[рубати!

Встань Богдане з того сьвіта; просять тебе
[люде,
Упади цариці в ноги, а ось по старому буде“.

Межованє Запорожа.

Та ще не світ, та ще не світ, та ще не свитає,
Та хитрий Москаль запорозьку землю та кру-
[гом обїждає.
Ой, обїхавши запорозьку землю, став степ ме-
[жувати,
Ой, став городи, панські слободи, по річках
[сажати.
Ой, обсадивши панські слободи, та не будуть
[владїти;
Ой, очпстить кроль сюю Україну, по саму
[лінію.

Орлик.

Ой, ізза горц, ізза Дніпра вітрець повіває,
Ой якийсь то човник, філя до берега при-
[биває.
Ой прибила філя човник, човник лебедочку,
Ой вискочив з него Орлик тай почав бесї-
дочку:
„Пугу, братя, пугу... пугу Запорожці!“
„Стоїть козак в Лугу,“ — кажуть єму хлоці.
„Ходїм братя, до кошового, будем радить
[раду;
Зазвїм малого і старого, на сю важну по-
[раду.“
Ой пішов Орлик до кошового, та в пояс по-
[клонив ся.
Та начав із діла Карлового, що з царем не
[помирив ся.
„Ой, батьку Іване, отакая то річ:

Кажіть Малюшевиче пане, чи станете нам
[в поміч ?
Ой над Україною Гетьманскою громовая
[хмара стоїть,
Ой прийшов цар з армію рускою, та хоче її
[та розорить
Чому-ж не помагаєте, коли сусіди просять ?“
„Чому-ж нам Татар не рубати, коли руки
[сверблять“.
„Та то не Татар рубати; то Мазега просить
До нас пристати, нашій Вкраїні поміч дати
Опісля до Шведа привернуть ся, від царя
[відвернуть ся.
От тогди будем на волі, як птах під небом
[в чистім полі!
О що-ж, батьку Іване, прошуж мені сказати,
Чи з твоїх слів буде що гарне,
Бо я хочу Мазепі звісточки післати.“
— „А ти-ж те і забув, що ми присягнули ?
Нам не можна присяги ломати,
Нам не можна помочи вам дати.
От се, Орлику брате, одвези Мазепі одвіт.“

Над Синюхою.

Над річкою Синюхою трави погоріли
А вже-ж бо ми сіромахи без харчів помар-
[ніли.
„Та казав еси, отамане переміну дати,
А тепер велиш, отамане, за Дунай ступати.
За Дунаєм, за бистреньким гармати ре-
[хтують,
Е, вжеж бо наш пан отаман козаків муштрує.
Бийте хлопці, вражих ляшків правою рукою,

20*

Женіте їх, вражих ляшків понад Синюхою!⁴
Не звіть єї Синюхою, а звіть її річка,
Розбігли ся вражі ляшки, як собача тічка.

Поворот на Запороже.

Гей братці, як би воно не було,
А лучче християнській царці служити,
Ніж в Олешках нам жити,
Під кримским ханом у ярмі ходити.
Ой, Олешки, будем вас знати,
І той лххий день і тую годину;
Ах, будем довго пам'ятати,
Тую погану вашу личину!

Зруйнованє Нової Січи.

I.

Сьвіт великий, край далекий, та ніде прожити:
Славне військо запороске хотять погубити.
Ой, царця загадала, а Грицько пораїв,
Щоб зігнати Запорожців та аж до Дунаю.
Ой, в суботу у полудне Москва наступила,
А в неділю до схід сонця лягери розбила.
Вже-ж на річці Базавлуці і Москалі стали.
Славні-ж хлопці-Запорожці пили та гуляли.
Ой вже-ж москаль Запороже кругом облягає,
А наш батько Кальнишевский того й не гадає.
Ой із Низу, із лиману вітер повіває,
А вже-ж москаль, а вже москаль Січу обступає.
Васюринський козарлюга не пе, не гуляє,
Та все свого отамана рано пробужає

Так якби ік смерти!“
Ой крикнув-же та Кальниш кошовий
Да стоячи на дзвіниці:
„Гей, відкидайте славні Запорожці
Списи і рушниці!“
Ой пливе щука з Кременьчука, розбита із
[лука...
„О тепер-же нам Кальниш кошовий,
Та з тобою розлука...
Оставай же пан отаман в Січч з писарями!“
Ой оступили превражі драгуни
Тай усіма сторонами...
Ей оступили превражі драгуни
Усі степи тай усі плавні;
А вже-ж вступили та дві дивізії
Та в покровські базари,
А вже-ж славні Запорожці пяти показали..
„Ой ходімо братя, Турчина просити,
Чи не дасть нам землі віка дожити“.
Пішли наші славні Запорожці
Не з добра а з печали.
Ой як утікали, то усе забрали...
І з церков ікони,
Тільки покидали золотую зброю
Та воронії коні.
Ой пустили ся наші Запорожці
Через море дубами,
Ой як оглянуть ся до славної Січч,
Умивають ся слезами:
„Чорна хмара наступає, либонь дощик буде.
Вжеж нашого Запорожа до віку не буде!
Бо цариця мати наша напуст напустила,
Славне войско запороске тай занастила“.
Ой прийшли до Дунаю тай у голос гукнули,
Ой напjali паруса, тай за Дунай махнули.
Прийшли до Тураса, тай вклонили ся низько :

„Ой дайже нам землю тай коло границі
[близько“.

„Як будете хлопці мині вірно служити,
То дам я вам землю та по прежнему жити.
Дарую вам землю, ще й обидва лимани,
Ловіть хлопці рибу, та справляйте жупани“.

*

Та встань, батьку з домовини, кличуть тебе
[люде!

Ой як підеш на Україну, попрежнему буде.
Ой піди-ж ти до столиці прохати цариці,

Чи не вступить царство землі по прежні гра-
[ниці;

Чи не зерне нам степи, поля і всі клейноди
[наші.

„Ой царице, наша мати, змилуйся-ж над нами!
Оддай-же нам наші землі, з темними лугами!“

— „Не на те-ж я, Запорожцю, москаля за-
[слала,

Ой щоб твої луги й землі назад повертала!
Не на то я, славні Запорожці, Січ розруй-

[нувала,
Щоб назад вам степи, поля і клейноди вер-

[тала!“
Текла річка із під саду тай упала в кручі:

Заплакав-же пан кошовий від цариці йдучи.
Текла річка, мала-невеличка, заросла лозами,

Заплакав-же пан кошовий дрібними слезами.
„Ой великий сьвіт, цариця, і всім ти владаєш,

А вже-ж ти нас Запорожців, з місця спомі-
[щаєш,

Та вже-ж ти тих вражих панів, та все награ-
ждаєш“.

Та летить крячок та по той бочок, та летячи
[краще;

Та усе військо запорожське та на Кальниша
[плаче.
Та летить крячок та по той бочок, — де взяв
[ся шуліка:
— Ой, не буде в Січи города, от нині й до
[віка!

II.

Із-за гори, з-за Лиману вітер повіває,
Да вже-ж Москва нашу Січу кругом обсту-
[пає.
Ой, облягла, обступила, да в город вступила,
Московскими знаменами город закрасила.
Пішла Москва по куріням запасу збирати.
Прокляті драгуни запас одбпнали,
Запорожці в чистім поли як орли літали,
А російські генерали церков грабували.
Кругом церкви січової караулом стали,
Священику, отцю Владимиру служити не дали.
Взали судию, кошового і писаря полкового:
— Що-б не було Запорожя поки світа того!
Ой покритось Запорожя густими лозами,
Не повернем щастя-долі, гіркими сльозами.

Січова старшина.

I.

Сказали нам депутати: їдьмо до столиці,
А щоб було по старому, прохати цариці.
А ті наші депутати гаразд учинили...
Ой, писаря Глобу і Головку в кайдани забрили.
О! тепер ми діждали лихої години:

За що взяли степ великий, з батька десятину!
Устань Зинов з того світа, просять тебе
[люди;
Пади до ніг у цариці, по старому буде.

II.

Ой встань батьку, ой встань Петре!
Кличуть тебе люди.
Та підемо до цариці, по старому буде.
Ой ходім всі до столиці, прохати цариці,
Нехай-же нам Січ приверне по прежні гра-
[ниці.
Тече річка невеличка, проливає піски;
Туди їхав пан кошовий, назад прийшов пішки.
Тече річка невеличка, промиває кручі,
Ой заплакав пан кошовий від цариці йдути.

В дорозі до Турка.

Ой на лиман-мори зашуміла філя,
Та стали чайки поринати.
А отець Владимир, піднявши хрест у гору,
Став Господа Бога благати:
„Ой пішли ти Боже, Запорожцям згоду
Від москалевої неволі втікати!
Як не твоя-ж воля, підем всі у воду
Спасення за гріхи шукати.“
Аж ось гукнув батько, отаман Сверидло:
„Чого-ж нам, дітки, журить ся?
Бились ми з Татарвою, бились із Ляхами,
То й філі не будем корить ся!
Піднімайте-ж стерна, }
Нехай вода грає, стогне завиває,
Козачу недолю з моря викликає,

А ми будем Богу молитъ ся“.
І, схиливши чуби до чесного хресту,
Козаченьки щиро молились.
Заяснилось море, крячки налетіли,
І філі до разу не стало.
Полетіли човни, мов птахи по вітру,
Шукати козачої волі.

Запорожці у султана.

Ой, Москалю, ой Москалю,
Ой що так худо робиш?
Що наше славне Запорожа
Усе у кінець переводиш?
Ой не жалуйте Запорожці
Ви на московські генерали,
А жалуйте Запорожці
Та на свої вражі пани.
Бо вони пани-пребісові-сяни,
А уже вони поробили,
Що усі степи, усі плавні
Москалеви уручили!...
А тепер наші Запорожці
У великому жалю —
Що не знали кому поклонитъ ся,
Та котрому царю!...
Поклонили ся-б ми восточному,
Та той нас не приймає,
Ходім служити ми до Турчина,
Турчин нас добре знає!
„Ти турецький царю,
Змилуй ся над нами,
Прийми нас в свою землю курінями!“
— „Ой рад же-ж я, Запорожці

Вашу волю вчпнити,
Колиж все будете славні Запорожці
Мені зміну робити!“
„Ми не будемо, турецький царю
Тобі зміни робити,
Бо нас присягає усіх сорок тисяч
Тобі вірно служити!“

Ой дали нам землю.

Ой дали нам землю
Від Дністра до Богу,
А границею дали нам
По Бендерску дорогу.
Ой будемо жити,
Та Бога хвалити,
І до ляха в гості
Все таки ходити!

Під Ізмаїлом.

Ой стояли ми да на якорі против Тилигула;
Там була нас хуртовина із Чорного моря.
А як тая хуртовина стала утихати,
Став у трубу пан кошовий на військо гукати:
Піднімайте Чорноморці, паруса у гору;
Бє Турчин із Кермену з пушок на тревогу.
Як увійшли Чорноморці в лиман лодками
[водою,
Паша керменьський у ночі вийшов з кріпо-
[сти з ордою.
Ми від Кермена до Сафяну бекетами стали,

На Дунаї турецького язика достали:
Скажи, скажи, татарюго, скажи ти нам правду,
Через що ми не можемо Змаїлова взяти?
Підіть славні Чорноморці Дунаєм, водою,
Відберіте запас турецький і лодки з ордою.
Підійшли славні Чорноморці Дунаєм водою,
Відбили весь запас турецький і полонили па-
[шу з ордою.

На Кубань!

I.

Ей, годі нам журити ся, пора перестати,
Дождали ся від цариці за службу заплати:
Дала хліб, сіль і грамоти за вірній служби,
От тепер ми милі брата забудем всі нужди.
В Тамані жить, вірно служить, границю
[держати,
Рибу ловить, горівку пить, ще й будем багаті.
Та вже-ж треба женити ся і хліба робити,
Хто прийде з невірних, то як врага бити.
Слава Богу і цариці, а покой гетьману,
Злічили нам в серцях наших великую рану.
Благодарім імператриці, помолім ся Богу,
Що вона нам показала на Тамань дорогу.

II.

Ой тисяча сімсот дев'яностоп'ятого року,
Ой вийшов указ від нашої цариці
Із Петербурга горіда.
Бувай же здорова, Дніпр ріка мутная!
Підемо в Кубань, кращої напем ся;
Бувайте здорові, всі куріні наші —
Тут вам без нас повалить ся!

Ой ходімо братця, на Кубань річку жити,
Там будемо пити, та Бога хвалити;
Там будемо жити і рибу ловити.
А старого Черкеса, превражого сина,
Будемо як зайця по скалах гонити !“

До Грицька Нечоси.

Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий,
Що ми народили ся в світі нещасливі.
Служили вірно в полі і на морі,
Та остались убогі, босі і голі;
Старались ми землю заслужити,
Щоб в вольности нам віку дожити.
Тай дав-же гетьман від Дністра по Богу,
Границею по Бендерску дорогу,
Дністровий і Дніпровий обидва Лимани,
В них добувати рибу, справляти каптани.
Прежнюю взяли тай сю відбирають,
А нам дати Тамань обіцяють.
Ми-б тудя пішли, аби-б нам сказали,
Аби не загубить козацької слави.
Устань батьку, великий гетьмане!
Будь милостивий, вельможний наш пане
Устань Грицьку, промов до нас слово,
Проси цариці, все буде готово:
Дасть грамоту на вічність нам жити,
А ми і їй вірнійше будемо служити.

Не підемо на Кубань!

I.

Ой Боже-ж наш милостивий, Боже милостивий,
Що породились ми в світі нещасливі.
Ой хотіли-ж ми та землі заслужити.
Аби у вольности хоч віку дожити.
Ой служили-ж ми на землі, на морі,
Тепер zostали ся нагі, босі й голі.
Дарували нам землю від Дніпра до Богу,
А границю по Бендерску дорігу.
Дарували, дарували, тай назад відобрали,
А нашу землю на вражих панів ріддали.
Дарував нам цар землю, а тепер відбирає,
А нас Запорожців на Кубань висилає.
А ми-ж козаченьки там жить не схотіли,
Посідали на лодочки тай за Дунай махнули.

II.

Ой ісходились та у кінець Дунаю
Та до купи лимани,
Во там наших Запорожців
Сорок тисяч проживали.
Добре буде Запорожцям
І під Турком жити,
Посідали на лодочки,
Тай за Дунай махнули.

Запороже під Москалем.

I.

Ой зажурив ся сивий соколонько:
Бідна моя, ой, да головонька,

Ой що я рано тай із вирю вийшов,
Нігде сісти, да гнізда звити,
Малих дітей розплодити.
Ще й по горах сніги лежать,
По долинах, річки протікають,
А по шляхах маки цвітуть.
То-ж не маки, то-ж наші козакі;
Наші козакі, наші новобранці,
Що забрали в неділеньку в ранці.
У неділю рано, до схід сонця,
Сидить мати, плаче у віконця,
Кличе мати сина Запорожця:
„Ох іди, сину, іди до домочку,
Змию тобі твою головочку“.
— Ох ізмиї, мати, ти собі, не мені;
Мені змиють всі дрібні дощі,
А розчешуть колючі терни,
А пригладить зелена ліщина,
А пригорне молода дівчина!

II.

Та ще не світ, та ще не світ, та ще не світає,
А хитрий Москаль Запороже та кругом
[обіждає.
Ой, обіхавши Запороже, став степ межувати,
Ой став городи, панські слободи, по річках
[сажати...
Наступала чорна хмара, настала ще й сива:
Була Польща, була Польща, тай стала Росія.
Ой з під города, з під Єлисавета, сизі орли
[вилітали,
А в городі, та в Єлисаветі, все пани собі-
[рались.
Пани сенатори, пребольші генерали, вони
[думали гадали:

„Ой як би нам панам сенаторам, запорожску
[землю взяти?
Ой як би-ж нам, ой як би-ж нам їх вольности
[одібрати?]⁴
Ой одібрали всі вольности запорожські, почали
[лани ділити.
Ой одібрали та всю запорожску землю, тепер
[самі овладають,
А до Запорожців, низових молодців, часто
[листи посилають:
А Запорожці та добрі молодці, усе теє та
[гаразд знали,
Посіддали воронії коні та під Турка втікали.

III.

„Ой понад річкою, понад Синюхою
Та зацвили ожини;
Ой давай, батьку, давай переміну,
Бо на віки загинем!“
Ой да яку-ж вам, славні Запорожці,
Переміну давати?
Ой накладуть вам на ноги кайдани,
Дадуть в руки лопати.
Ой да летів ворон та із чужих сторон
Ой да летючи краще;
Ой сидить сіромаха понад кановою
Да жалібненько плаче:
„Ой поздоров, Боже, царя Петровича,
А царицю Катерину,
Що нас випускала з тяжкої неволі
Та на цю Україну.
Перше випускала, перше випускала,
Послі стала відбирати,
Ой та звеліла молодих козаків
В москалі забирати.
Ой да бо ви хлопці, славні Запорожці,

Та моліте ся Богу,
Щоб нам показав, щоб нам показав
Через море дорогу.
Ой молоді хлопці, славні Запорожці
Та тєє слово вчули,
Ой сіли на лодку, ой сіли на другу,
Тай за море махнули!

IV.

Ой поздоров, Боже, царя Павловича
І царицю Катерину:
Дарували землі від Дністра до Богу,
Понад границю по Бендерську дорогу.
Дарували землі, ще й три широкі лимани;
„Ловіть хлопці рибу та справляйте жупани!“
„Ой уже-ж жупанів либонь нам не носити,
Коли-б хоть ції свити нам ізносити.
Дала судариня, тай веліла назад відобрати,
Й нас, козаків Чорноморців у рекрути за-
[брати!“
Козаки-ж цеє почули стали утікати,
Стала судариня та на них гукати:
„Не тікайте козаки Чорноморці!
Не велю вас в рекрути брати“.
„Ой не можна себе спинити...
Було степів наших на трое не ділити!“

V.

Ходив, блудив молодий козак по річці по
[Дону,
Пришатав ся, примотав ся ік самому Дунаю:
„Ой ви хлопці перевозці, перевезіть мене на
[той бік Дунаю,
А я вам сімсот рублів заплачу,
А що мало-небагато, до тисячі доложу!“

Оглянься добрий молодець, аж не має ніт
[нічого :
„Що мені робити? — чи обнявши свою го-
[ловоньку,
Та йти у військо служити?...

VI.

Ой ізза гори, зза гори летіло два орли ;
Летючи говорили стиха о своїй гіркій біді.
Ой годі летіти, треба спустить ся...
Ой в степу, брате, дві доріжки ;
Треба, брате, розлучить ся.
Одна доріжка аж до зеленого гаю,
Друга стежка доріжка до тихого Дунаю.
Та круті беріжки у далекі України.
Ох плаваю я плаваю по тихому Дунаю.
А оглянусь я на обидва боки,
Сам не знаю, води поки.

VII.

Ой та Дунай річка та широка,
Та на перевозі усе глибока,
Та луги із лугами,
А береги з берегами...
Ой там Запорожці проїзжали
І молодих бурлак провозжали..
А тепер не проходять
І бурлак не проводять —
За превражими панами !
Ой та пани, пани усе Поляки,
Пишуть письма про бурлаки :
„Та коли-б нам їх піймати,
Та кого-б нам оддати
Та у ті нещасній салдати !“

Житє в Туреччині.

I.

Сидить, сидить сїромаха, думає гадає...
Сам зостав ся на чужині, родини не має,
Нема роду ні родини, ні щастя, ні долі...
Сам зостав ся на чужині, як билина в полі.
Ой на тую билиньку тихий вітер віє..
Тож то тяжко без дружини,
Аж серденько мліє...

II.

Ой безщасная та волокита,
Та журба-ж мене зїла;
Ой що найменша у степу пташка,
Тай та мене біла...
А за що-ж вона мене біла?
— Що я сиротина...
А за що-ж вона мене лає?
— Що роду не має!
Єсть у мене родиночка, та далеко від мене,
Ой чую-ж я через люде, цурає ся мене.
Нехай собі цураєть ся, як же собі знає.
Прийде той час і година, що й мене згадає.
Ой перебреду тую биструю річку
Очеретом перетичу
Доки-ж свою та родиночку
Та на цей бік перекличу.

III.

Ой там за Дунаєм молодець гуляє,
Молодець гуляє, на той бік гукає;
На той бік гукає: „подай перевозу! —
Подай перевозу, я й перевезу ся,
На свою Україну хоч раз подивлю ся“.

21*

IV.

Ой хто брата не був за Дунаєм,
Той горя не знає.
А ми, брата, були за Дунаєм,
То все горе знаєм.
Ой Дунай річка, брата, не величка,
Переходу ніту.
Ой тільки брата, переходу:
Виростало древо.
Ой то-же не древо, брата, не зелене,
Білая береза,
Що на тій то на білій березі
Сидить птиця пава;
Ой кричить пава брата: „запропала.
Козацкая слава!“

Брат на брата!

Ой нарobili та славні Запорожці
Та великого жалю,
Що не знали кому поклонити ся,
Та котрому царю...
Ой поклонили ся Турецкому;
Під ним добре жити,
А за все добре, за одно не добре,
Що брат на брата бити.

II.

Ой крикнула лебедолька із степу летючи,
Заплакав наш кошовий від цариці йдучи.
Великий світ милі браття нема де прожити ;
Заприсягнім Турчинови на сто-трийцять літ
[жити].
За все добре, миле браття під Турком жити,
Тільки одно неприємно, що на віру бити.

Ой брешеш Москалю!

Ой пише Москаль тай до кошового :
„А ідіте до мене жити!
Ой дам я вам землю та по прежньому
А по Дністер — границу“.
„Ой брешеш, брешеш, преражий Москалю,
А ти хочеш обманити...
Ой як підем ми у твою землю,
То будеш лоби голити!“

Не вернемо на Русь.

Закричала ластівонька
Зо дна моря вирпнаючи;
Говорили Запорожці
Тай по Січч походяючи:
„А що будем, брати, робити,
А що будем ми починати?
А чи будемо на Русь іти,
Чи в Турччца прживати?“
— „А чим-же нам на Русь іти?
Вже-ж нам братя з родиною
Тай до віку не видати ся!“

Зруйноване Задунайскої Січч.

Ой летіла бомба — серед Січч впала,
Пропало військо запорозке — не пропала слава..
А нас Гладкий отаман поголив ще й поголить.,
А все-ж нам козацкую славу зробіть.

Братя не в купі.

I.

Гірко, гірко в світі жити,
А ще гірше, що братя не в купі:
Оден у синоді та за синодчика,
Другий у губернії та за майорчика,
А я молоденький понад Дністром ходжу,
Девятеро коній за собою воджу.
Девятеро маю, то сам проїжджаю,
Дністрового отамана батьком називаю.
„Батьку-батьку, батьку отамане!
Яка в тебе плата за твої перевози?“
„В мене перевози ніщо дорогії,
Від кожної валки по три золотії,
А котрі важчі, то по чотири“.

II.

Ой повійте вітри та усе низовії,
Та на наші лодки, та усе дубовії,
А на наші реї та усе кедровії,
На наші паруса — та усе шовковії!...
Еїї закурив ся сивий соколочок:
Еїї бідна наша, наша головочко,
А що не у купі наші брати сіли
Наші брати сіли таїї пісні запіли...
Оден у Москаля, другий у Турчина,
Третій у Мальтиза служить за одержу.
І той гірко плаче за польську межу:
„Оїї ти Москаль, оїї вретичний сицу,
Запропастив Польщу, ще й нашу Україну!“

Занапастила військо.

Дурні люде — Запорожці,
Що землю пустили,
Що степ добрий, край веселий,
Москалю вручили.
Ой край добрий, край веселий;
Забісовані люде,
Що не знали де поклонитись,
А котрому царю.
Поклонили ся московському;
Ще ми його не знали;
Тепер-же ми Запорожці
На віки пропали!
Ой великий світ, мати Катерина!
Ой що-ж ти зробила?
Нащо усі степи і усі клейноди
Москалеви доручила?!
Гей, ти Катерино, ти царице наша!
Та що-ж ти починила --
Що ти своїх славних Запорожців
На поталу пустила?!
Ти царице — ворог лютий,
Що великий напуст напустила,
Та що все військо запороске
Тай занапастила!

— — —